

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Cemalettin AKDAŞ

RESMU'L-MUSHAF BAĞLAMINDA VAKF VE İBTİDÂ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2025

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Cemalettin AKDAŞ

RESMU'L-MUSHAF BAĞLAMINDA VAKF VE İBTİDÂ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Yunus İŞERİ
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mehmet SALMAZZEM
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Osman BOSTAN

MUŞ-2025

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VIII
ÖN SÖZ.....	X
KISALTMALAR DİZİNİ	XII
TABLolar DİZİNİ	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RESMU'L-MUSHAF VE MUSHAFIN YAZIM KAİDELERİ

1.1. RESMU'L-MUSHAF	7
1.2. RESMU'L-MUSHAFI BİLMENİN FAYDALARI	9
1.3. RESMU'L-MUSHAF A UYMANIN HÜKMÜ	11
1.4. RESMU'L-MUSHAFIN MEZİYETLERİ	14
1.5. RESMU'L-MUSHAF'TA TAKİP EDİLEN YAZIM KAİDELERİ	17
1.5.1. Resmu'l-Mushaf'ta Ziyâdelik ile İlgili Yazım Kaideleri.....	18
1.5.1.1. Elif (ل) Harfî Ziyâdeliği ile İlgili Kaideler	20
1.5.1.2. Yâ (ي) Harfî Ziyâdeliği ile İlgili Kaideler	26
1.5.1.3. Vâv (و) Harfî Ziyâdeliği ile İlgili Kaideler	28
1.5.2. Resmu'l-Mushaf'ta Hazf ile İlgili Yazım Kaideleri	29
1.5.2.1. Elif'in (ل) Hazfî ile İlgili Kaideler	32
1.5.2.2. Yâ'nın (ي) Hazfî ile İlgili Kaideler	36
1.5.2.3. Vâv'ın (و) Hazfî ile İlgili Kaideler.....	38
1.5.2.4. Lâm'ın (ل) Hazfî ile İlgili Kaideler.....	39
1.5.2.5. Nûn'un (ن) Hazfî ile İlgili Kaideler	40
1.5.3. Resmu'l-Mushaf'ta Hemze ile İlgili Yazım Kaideleri.....	41
1.5.3.1. Kelime Başındaki Hemze'nin Yazımı	44
1.5.3.2. Kelime Ortasındaki Hemze'nin Yazımı.....	46
1.5.3.2.1. Kelime Ortasında Sakin Hemze	46
1.5.3.2.2. Kelime Ortasında Harekeli Hemze	47
1.5.3.3. Kelime Sonundaki Hemze'nin Yazımı	49
1.5.3.3.1. Kelimenin Sonunda Sakin Hemze	49

1.5.3.3.2. Kelimenin Sonunda Harekeli Hemze.....	50
1.5.4. Resmu'l-Mushaf'ta İbdâl ile İlgili Yazım Kaideleri.....	51
1.5.4.1. “Elif”in “Vâv” ile İbdâli	52
1.5.4.2. “Elif”in “Yâ” ile İbdâli.....	54
1.5.4.2.1. Yâ Harfinden Dönüştürölüp Yine “Yâ” Şeklinde Yazılan “Elif”	54
1.5.4.2.2. Dönüşmüş Elif’e Benzeyip “Yâ” Şeklinde Yazılan “Elif”	55
1.5.4.2.3. “Vâv”dan Dönüşerek “Yâ” Şeklinde Yazılan “Elif”	56
1.5.4.2.4. Aslı Meçhul Olup “Yâ” Şeklinde Yazılan “Elif”	57
1.5.4.3. Tâ-i Te’nîs-i Merbûta’nın Tâ-i Meftûha ile İbdâli	58
1.5.4.3.1. İfrad ile Kıraatı Konusunda İttifak Bulunan Kelimeler	59
1.5.4.3.2. İfrad ile Kıraatı Hususunda İhtilaf Bulunan Kelimeler.....	64
1.5.4.4. Nûn ve Tenvin’in “Elif” ile İbdâli	67
1.5.4.5. Sîn’in “Sâd” ile İbdâli	68
1.5.5. Resmu'l-Mushaf'ta Maktû‘ ve Mevsûl ile İlgili Yazım Kaideleri.....	68
1.5.5.1. Maktû‘ ve Mevsûlu Bilmenin Önemi	69
1.5.5.2. Maktû‘ Şekilde Yazılmasında İttifak Edilen Kelimeler.....	69
1.5.5.3. Mevsûl Şekilde Yazılmasında İttifak Edilen Kelimeler	70
1.5.5.4. Mushaflar Arasında Resminde İhtilaf Bulunduğu Halde Maktû‘ Yazımın Tercih Edildiği Kelimeler	71
1.5.5.5. Bazı Yerlerde Mevsûl Bazı Yerlerde Maktû‘ Şekilde Yazıldığı Hususunda İttifak Edilen Kelimeler.....	72
1.5.5.6. Bazı Yerlerde Maktû‘ Yazıldığı Hususunda İttifak Edildiği Halde Bazı Yerlerde İhtilaf Edilen Ancak Maktû Yazılışı Tercih Edilen Kelimeler	73
1.5.5.7. Bazı Yerlerde Mevsûl Bazı Yerlerde Maktû‘ Yazıldığı Hususunda İttifak Edildiği Halde Bazı Yerlerde Maktû‘ veya Mevsûl Yazıldığı Hususunda İhtilafa Düşülen Kelimeler	73
1.5.6. Resmu'l-Mushaf'ta Farklı Kıraatlerin Gözetilmesi ile İlgili Yazım Kaidesi.....	74

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLERİ VE UYGULAMA KEYFİYETLERİ BAKIMINDAN VAKF VE

İBTİDA

2.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	78
2.1.1. Vakf.....	78

2.1.2. Kat‘.....	79
2.1.3. Sekte.....	80
2.1.4. İbtidâ	81
2.1.5. Vakf ile Sekte Arasındaki Farklar.....	81
2.1.6. Vakf ile Kat‘ Arasındaki Farklar.....	82
2.2. VAKF ÇEŞİTLERİ.....	82
2.2.1. Sebepleri Açısından Vakf Çeşitleri.....	83
2.2.1.1. Vakf-ı İztrârî	83
2.2.1.2. Vakf-ı İhtibârî.....	83
2.2.1.3. Vakf-ı İntizârî.....	84
2.2.1.4. Vakf-ı İhtiyârî.....	84
2.2.2. Lafız-Mana Bütünlüğü Açısından Vakf Çeşitleri	85
2.2.2.1. Vakf-ı Tam (الوقف التام)	85
2.2.2.2. Vakf-ı Kâfî (الوقف الكافي).....	86
2.2.2.3. Vakf-ı Hasen (الوقف الحسن)	87
2.2.2.4. Vakf-ı Kabîh (الوقف القبيح)	88
2.2.3. Secavendî’ye Göre Vakf Çeşitleri.....	89
2.2.4. Bazı Mushaflarda Kullanılan Vakf Alametleri	91
2.2.5. Diğer Vakf Çeşitleri	92
2.2.5.1. Vakf-ı Gufrân.....	92
2.2.5.2. Vakf-ı Münzel (Vakf-ı Cibrîl).....	92
2.2.5.3. Vakf-ı Nebî.....	93
2.2.5.4. Vakf-ı Beyân	94
2.3. İBTİDÂ ÇEŞİTLERİ.....	96
2.3.1. Hakiki İbtidâ.....	96
2.3.2. İzâfî İbtidâ	96
2.3.2.1. Tam ibtidâ	96
2.3.2.2. Kâfî ibtidâ.....	97
2.3.2.3. Hasen ibtidâ.....	97
2.3.2.4. Kabîh ibtidâ.....	97
2.3.3. Vasl Hemzesiyle İbtidâ	98
2.3.3.1. İsimlerde Vasl Hemzesi	98

2.3.3.2. Harflerde Vasl Hemzesi	99
2.3.3.3. Fiillerde Vasl Hemzesi	100
2.3.3.4. Bir Kelimede Vasl ve Kat‘ Hemzelerinin İctimai	102
2.3.3.4.1. Vasl Hemzesinin Sakin Olan Kat‘ Hemzesinden Önce Gelmesi.....	102
2.3.3.4.2. İstifhâmîye Olan Kat‘ Hemzesinin Vasl Hemzesinden Önce Gelmesi	103
2.4. VAKFETME KEYFİYETLERİ	106
2.4.1. Sonu Sahih Olan Kelimelerde Vakfetme Keyfiyeti	106
2.4.1.1. Halis Sükûn ile Vakf	106
2.4.1.2. Revm ile Vakf	107
2.4.1.3. İşmam ile Vakf.....	109
2.4.1.3.1. Üç Vecih ile Vakf’ın Caiz Olduğu Yerler.....	111
2.4.1.3.2. İki Vecihle Vakf’ın Caiz Olduğu Yerler	111
2.4.1.3.3. Bir Vecihle Vakf’ın Caiz Olduğu Yerler	112
2.4.1.4. Hazf ile Vakf	114
2.4.1.5. İbdâl ile Vakf.....	115
2.4.2. Sonu Mu’tell Olan Kelimelerde Vakfetme Keyfiyeti	116
2.4.2.1. Sonu Elif Harfi ile Biten Kelimelerde Vakfetme	118
2.4.2.1.1. “Elif”in Resmu’l-Mushaf’ta Sâbit Olup Kendisinden Sonra Sakin Harf Gelmemesi.....	118
2.4.2.1.2. “Elif”in Herhangi Bir Sebebe Binaen Mushafta Resmedilmemiş Olması	118
2.4.2.1.3. Elif’in Vakfen Sâbit Vaslen Sâkıt Olması	119
2.4.2.1.4. “Elif”in Vasl veya Vakf Durumunda Sâbit veya Sâkıt Olması.....	122
2.4.2.2. Sonu Vâv Harfî ile Biten Kelimelerde Vakfetme	123
2.4.2.2.1. Vâv Harfinin Vaslen ve Vakfen İsbât Edilmesi.....	123
2.4.2.2.2. Vâv Harfinin Vaslen ve Vakfen Hazfedilmesi.....	123
2.4.2.2.3. Vâv Harfinin Vaslen Sâkıt Vakfen Sâbit Olması.....	125
2.4.2.2.4. Vâv Harfinin Vaslen Sabit Vakfen Sâkıt Olması.....	125
2.4.2.3. Sonu Yâ Harfî ile Biten Kelimelerde Vakfetme	125
2.4.2.3.1. Yâ Harfinin Vakfen ve Vaslen Sâbit Olması	125
2.4.2.3.2. Yâ Harfinin Vakfen ve Vaslen Hazf Olması	128
2.4.2.3.3. Yâ Harfinin Vaslen Hazfedilip Vakfen İsbât Edilmesi.....	130

2.4.2.3.4. Yâ Harfinin Vaslen Sâbit olup Vakfen Sâkıt Olması.....	132
2.4.2.3.5. Yâ Harfinin Vaslen Sabit Vakfen Hem Sâbit Hem Sâkıt Olabilmesi..	133
SONUÇ.....	134
KAYNAKÇA	136

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RESMU'L-MUSHAF BAĞLAMINDA VAKF VE İBTİDÂ

Cemalettin AKDAŞ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yunus İŞERİ

2025, 157 sayfa

Araplar gerek şiir gerek düz yazılarda vakf konusuna hassasiyet göstermişlerdir. İster Arap dil grameri isterse Kur'ân'dan örnekler bağlamında incelendiğinde pek çok şekilde vakf etmek önem arz eden bir husustur.

Bu manada uygun yerde ve doğru şekilde vakf edebilmek için de resmu'l-mushaf ve resmu'l-mushaf'ın fazlalık, hazf, hemze, ibdâl, maktu' ve mevsûl gibi kaidelerinin bilinmesi gerekir. Zira resmu'l-mushafta, zikrettiğimiz kaideler çerçevesindeki ıstılâhî hattın bilinmemesi durumunda, okuyucunun kıraaten hükmü olmayan harfleri vakf veya vasl esnasında dile getirilebilmesi söz konusu olabilecektir. Aynı şekilde okuyucu maktu' ve mavsûl kaidelerin konularına vakıf olmadığında ise kelimenin ortasında vakfetme hatasına düşebilecektir.

Kur'ân-ı Kerim'i okuyanın, vakf yapmak istediğinde cümlenin anlamını ve resmu'l-mushaf'ın kıyâsî ve ıstılâhî hattını göz önünde bulundurarak vakf yerini doğru seçmesi gerekmektedir ki yanlış yerde yapılan vakf sonucu cümlenin anlamına halel gelmesin. Binaenaleyh, vakf ile genelde kelimenin sonunda değişiklikler meydana gelir. Bu sebepten okuyucunun, kelimenin üzerine vakf ettiğinde, vakf etme şekline de dikkat etmesi gerekir. Aynı şekilde okuyucu, cümlenin neresinden ve nasıl başlayacağına da ehemmiyet göstermelidir. Bu bağlamda resm'l-rushaf ve kaidelerini ele alması vakf ve ibtidâ için önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra vakf konusunu iki şekilde ele almak da mümkündür:

Birincisi, vakf ve ibtidânın yapılacağı yeri bilmektir. Vakfın bu kısmı manaya yöneliktir ve cümleyi kendi içinde ayırmayla alakalıdır. Vakf konusunun bu yönü manayla alakalı olduğu için, vakf-ı manevî, nahiv ilminin konularına riâyet edildiği için de vakf-ı nahvî diye tesmiye edilir. Âlimler genellikle vakf ve ibtidâ'nın bu kısmını tam, kâfi, hasen ve kabîh şeklinde dört kısma ayırmışlardır.

İkincisi ise vakfın keyfiyetini bilmektir. Vakfın bu kısmı ile kelimenin sonunda vakf edildiğinde kelimede meydana gelen değişikler öğrenilir. Vakfın bu şekline ise lafızla ilgili olduğu için vakf-ı lafzî, sarf ilmiyle alakalı bir konu olduğu için de vakf-ı sarfî adları verilmiştir. Bu bağlamda, kıraat imamları ve Arap dilcileri kelime üzerinde iskân, revm, işmam, ibdâl, nakl, idğam, hazf, isbât ve ilhak ile vakf etmişlerdir. Söz konusu bu vakf keyfiyetleriyle alakalı olarak, kıraatçiler ile dilciler arasında görüş farklılıkları olmuştur. Öte yandan kıraatçiler de kendi aralarında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Bu çalışmada resmu'l-mushaf, resmu'l-mushaf'ın kaideleri ve bu bağlamda türleri ve uygulama keyfiyetleri bakımından vakf ve ibtida konuları, etraflı bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kıraat, Resmu'l-Mushaf, Vakf, İbtidâ, Sahih, Mu'tell.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
WAQF AND IBTIDA IN THE CONTEXT OF THE RESMU'L-MUSHAF

Cemalettin AKDAŞ

Advisor: Assistant Prof. Yunus İŞERİ

2025, Page: 157

Arabs have been sensitive to the subject of foundation in both poetry and prose. As can be seen in many examples when examined in the context of Arabic grammar or examples from the Quran, it is important to foundation in the right place and in the right way in order to understand the wording and meaning correctly.

In this sense, in order to foundation in the right place and in the right way, it is necessary to know the rules of resmu'l-mushaf and resmu'l-mushaf such as extra, hazf, hemze, ibdâl, maktu' and mevsûl. Because in resmu'l-mushaf, if the terminological calligraphy within the framework of the rules we mentioned is not known, the reader may express letters that are not valid in recitation during foundation or wasl. Similarly, when the reader is not familiar with the subjects of maktu' and mavsûl rules, he may make the mistake of foundation in the middle of the word.

When a person reads the Quran, he/she should choose the right place of foundation by considering the meaning of the sentence and the analogy and terminology of Resm'ul-Mshaf when he/she wants to make a foundation. So that the meaning of the sentence is not damaged by the foundation made in the wrong place. Therefore, foundation generally causes changes at the end of the word. For this reason, when the reader makes a foundation on a word, he/she should also pay attention to the way of foundation. Similarly, the reader should also pay attention to where and how to start the sentence. In this context, considering Resm'ul-Mshaf and its rules is important for foundation and initiation. In addition, it is possible to approach the subject of foundation in two ways; First, Knowing the Place of Foundation and Initiation: This part of foundation is about the meaning and is related to separating the sentence within itself. Since this aspect of the subject of foundation is related to meaning, it is also called vakf-ı manevî and vakf-ı nahvî because it complies with the subjects of grammar science. Scholars have generally

divided this part of vakf and ibtidâ into four parts as tam, kâfi, hasan and kabîh. Second, Knowing the Nature of Foundation: With this part of foundation, the changes that occur in the word when vakf is applied at the end of the word are learned. This form of foundation is called vakf-ı lafzî because it is related to the word, and vakf-ı sarı because it is a subject related to the science of spending. In this context, the recitation imams and Arabic linguists have made foundations on the word with iskân, revm, işmam, ibdâl, nakl, idğam, hazf, isbât and ilhak. There have been differences of opinion between the reciter and linguist regarding the characteristics of this foundation. On the other hand, the reciter also put forward different opinions among themselves.

In this study, the Resmu'l-Mushaf, its rules, and in this context, the subjects of foundation and initiation in terms of their types and application qualities will be discussed in detail.

Key Words: Qur'an, Recitation, Resmu'l-mushaf, Foundation, İnitiation, Sahih, Mu'tell.

ÖN SÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, lafzı ve manasıyla insanlığa hidayet rehberi olarak gönderilmiş ilahi bir kitaptır. Onun doğru bir şekilde okunması, anlaşılması ve öğretilmesi, İslam ümmeti için önemli bir sorumluluk teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Kur'ân'ın tilaveti sırasında uygulanan vakf ve ibtidâ kuralları, ayetlerin anlamını korumak ve bozulmasını önlemek açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, İslam ilimlerinin ana kaynağı olması hasebiyle Müslümanlar tarafından ilk dönemlerden itibaren incelenmiş ve çeşitli yönleriyle müzakere edilmiştir. Bir yandan onun mana yönüne odaklanan tefsir çalışmaları yapılırken; diğer yandan Kur'ân'ın Arapça olması sebebiyle Arap dili ve gramerine dayalı olarak lafızları ile kıraatleri üzerine de çalışmalar yürütülmüştür.

Bu konuda, Kur'ân-ı Kerîm'i lafzî ve dil yönünden inceleyen disiplinlerin başında kıraat ilminin geldiği açıktır. Müslümanlar kıraat farklılıklarını doğrudan Hz. Peygamber'den (s.a.v) öğrenmiş. Dolayısıyla bu ilim Hz. Peygamber dönemiyle eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Kıraat ilmindeki çalışmalar yalnızca farklılıklar üzerine değil. Aynı zamanda Kur'ân kelimeleri arasındaki lafız-mana ilişkisi ile resmu'l-mushaf kaideleri üzerinde de yoğunlaşmış. Zira mananın tam olarak anlaşılabilmesi için Kur'ân'daki cümlelerin nerede bittiği ve nereden başladığı büyük önem arz eder.

Bu çerçevede kıraat ilminin alt başlıklarından biri olan vakf ve ibtidâ kuralları da belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu kuralların uygulanması yoluyla okuyucuların metni doğru anlamaları sağlanmakta, böylece hem metnin ruhu korunmakta hem de mesajın eksiksiz aktarımı temin edilmektedir

Kur'ân'ın manasının doğru anlaşılması için vakf yerini bilmek ve doğru yerde vakf etmek önemli olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarını doğru bir şekilde telaffuz etmek için de resmul-mushaf kaidelerini, vakf yerlerini ve kelimenin sonuna yapılan vakf keyfiyetini de bilmek ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü doğru mana doğru lafızdan zuhur eder. Bununla birlikte vakf keyfiyetni tam olara bilmek için de resu'l-mushaf'ın önemi, kaide ve kurallarını tam bilmek gerekir. Bu nedenle çalışmada, resmul-mushaf kaideleri, vakf ve ibtidâ çeşitleri, diğer yandan gerek sahih gerek mu'tell olan kelime sonlarında vakfin keyfiyeti üzerine yoğunlaşmıştır.

Çalışmanın teşekkülünde şüphesiz birçok kişinin katkısı bulunmaktadır. Bu minvalde tez çalışmamız boyunca bizi bilgisiyle, önerileriyle destekleyen, tezle ilgili çalışmalarımızda sabırla sorularımızı yanıtlayan, yönlendirmeleri ve yol göstermeleriyle tezimizde büyük emeği geçen, bu anlamda hiçbir zaman desteğini esirgemeyen saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Yûnus İŞERİ, nitel araştırmalar konusunda uzman görüşlerinden yararlandığımız ve kıraat ilmi ile alakalı bize büyük katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Osman BOSTAN ve her zaman akademik anlamda ilerlememizi destekleyen, ilim yoluna girmemize vesile olan Doç. Dr. Cahit KARAALP, yüksek lisans eğitimimizde bizden desteğini esirgemeyen, değerli katkılarından daima faydalanmaya çalıştığımız Prof. Dr. Mehmet SALMAZZEM ve Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin değerli tüm hocalarına teşekkür ederim.

Son olarak öğrenim hayatımızın başından bugüne kadar sonsuz sabır ve anlayışla yardımcı olan, evlatlarının eğitimi için her türlü fedakârlıklarda bulunan, bu günlere ulaşmamızda karşılığı ödenemeyecek derece çok emekleri bulunan sevgili anneme, babama, araştırma boyunca zamanlarından çaldığım, en sıkıntılı zamanlarımda varlığı ile bize destek olan sevgili eşim Sibel AKDAŞ'a yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Muş-2025

Cemalettin AKDAŞ

KISALTMALAR DİZİNİ

bk.	: Bakınız
as.	: Aleyhisselâm
by.	: Basım yeri yok
dy.	: Diğer yerler
Haz.	: Hazreti
öl.	: Ölüm tarihi
Ör.	: Örnek
Ra	: Radıyallahu anh
Sav	: Salallahu aleyhivesellem
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
yy.	: Yayın yeri yok

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Hat'tın Çeşitleri.....	18
Tablo 1.2. Fazlalık Kaidesi Hakkında Örnekler.....	19
Tablo 1.3. Elif “ا” Harfinin Ziyâde Edilerek Yazılmasıyla İlgili Örnekler.....	23
Tablo 1.4. Yâ “ي” Harfinin Ziyâde Edilerek Yazılmasıyla İlgili Örnekler.....	27
Tablo 1.5. Vâv “و” Harfinin Ziyâde Edilerek Yazılmasıyla İlgili Örnekler.....	28
Tablo 1.6. Hazf Kaidesi ile İlgili Örnekler.....	31
Tablo 1.7. Elif Harfinin Hazf ile İlgili Örnekler.....	32
Tablo 1.8. Yâ Harfinin Hazf ile İlgili Örnekler.....	36
Tablo 1.9. Vâv Harfinin Hazf ile İlgili Örnekler.....	38
Tablo 1.10. Hemze Kaidesi ile İlgili Bazı Örnekler.....	43
Tablo 1.11. Kelimenin Başında Bulunan Hemze için Örnekler.....	44
Tablo 1.12. İbdâl Edilen Harflerle İlgil Bazı Örnekler.....	52
Tablo 1.13. Elif Harfinin “Yâ” ile İbdâlinin Kısımları ve Örnekleri.....	54
Tablo 1.14. رحمة Kelimesinin رحمت Şeklinde yazıldığı Yerler.....	60
Tablo 1.15. نعمة Kelimesinin نعمت Şeklinde Yazıldığı Yerler.....	60
Tablo 1.16. امرأة Kelimesinin إمرأت Şeklinde Yazıldığı Yerler.....	61
Tablo 1.17. سنة Kelimesinin سنت Şeklinde Yazıldığı Yerler.....	63
Tablo 1.18. عصية Kelimesinin معصيت Şeklinde Yazıldığı Yerler.....	63
Tablo 1.19. لعنة Kelimesinin لعنت Şeklinde Yazıldığı Yerler.....	63
Tablo 1.20. Kur'ân'da Sadece bir Yerde Açık “tâ” ile Yazılan Kelimeler.....	63
Tablo 1.21. İki Kıraat Vechi Muhtemel Olan ve Açık “tâ” ile Yazılan Kelimeler.....	64
Tablo 1.22. Mesâhif-i Osmaniyye'de Maktu‘ Şekilde Yazılmasında İttifak Edilen Kelimeler.....	70
Tablo 1.23. Mesâhif-i Osmaniyye'de Mevsûl Şekilde Yazılmasında İttifak Edilen Kelimeler.....	70
Tablo 1.24. Mesâhif-i Osmaniyye'de Bazı Yerlerde Mevsûl ve Bazı Yerlerde Maktu‘ Şekilde Yazılmasında İttifak Edilen Kelimeler.....	72
Tablo 1.25. Mesâhif-i Osmaniyye'de Bazı Yerlerde Mevsûl Bazı Yerlerde Maktu‘ Şekilde Yazılmasında İttifak Edilen Ancak Bazı Yerlerde Maktu ve Mevsûl Konusunda İhtilafa Düşülen Kelimeler.....	73
Tablo 2.1. Vakf-ı Gufrân Örnekleri.....	92

Tablo 2.2. Vakf-ı Cibrîl Hakkında Örnekler.....	93
Tablo 2.3. Vakf-ı Nebî Hakkında Örnekler.....	93
Tablo 2.4. Ya Harfinin Aynı Kelimede İsbatı veya Hazfî Hakkında Örnekler.....	126
Tablo 2.5. Tenvînden Dolayı Hazf Edilen Yâ Hafî Hakkında Örnekler.....	129

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e (s.a.v) "oku" emriyle indirilmiş olup bu süreçte Hz. Peygamber tarafından ezberlendiği gibi bir kısım sahâbe tarafından da ezberlenmiştir. Ayrıca vahiy kâtiplerine "Kur'ân'ın dışında benden aldığınız hiçbir şey yazmayın ve her kim Kur'ân dışında bir şey yazmışsa onu yok etsin." emri, Kur'ân'ın hem yazılı olarak muhafaza edilmesi hem de hafızalarda tutulması ve başka bir şeyle karıştırılmasının önüne geçilmesi açısından önem taşımaktadır. Kur'ân'ın, hatta kıraatlerin de başka şeylerden tecrid edilmesi, Hz. Peygamber ve sahâbe tarafından önem verilen bir husus olmuştur. Resûlullâh'ın vefatından sonra da sahâbenin mushafı muhafaza çalışması kapsamında Hz. Ebu Bekir döneminde gerçekleştirilen yazılı şekilde ilk derleme ile de Kur'ân'ın daha sağlam şekilde korunması temin edilmiştir.

Hz. Osman'ın hilafeti dönemine gelindiğinde ise İslam Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle birlikte farklı dil ve kültürlerden insanlar İslam'ı benimsemiş, yeni müslüman olan bireyler, bu yeni dinin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'i öğrenme gereği hissetmiş ve çoğunlukla müşafehe yoluyla öğrenmeye çalışmışlardır. Ancak usta kariler olmadan yapılan bu Kur'ân öğrenim faaliyetlerinde yer yer hatalı okuyuşlar veya henüz hakikatlerini bilemedikleri kıraat farklılıkları ile karşılaşmışlardır. Arza-i ahirede neshedilmiş okuyuşlar da dâhil olmak üzere, Resûlullah döneminde müsaade edilen farklı okuyuşlar dolayısıyla müslümanlar arasında tartışmalar yaşanmış, bazı durumlarda tekfir seviyesine ulaşan anlaşmazlıklar görülmüştür.

Durumdan ve yaşanan tartışmalardan haberdar olan sahâbe, durumun ciddiyetini ve mualecenin yapılması gerektiğini dönemin halifesi Hz. Osman'a (r.a) bildirmiş, Hz. Osman da (ra) yaşanan sorunları gidermek amacıyla muhacir ve ensar ile istişarelerde bulunmuştur. İstişareler sonucunda ümmetin, ashabın onayından geçecek bir mushaf etrafında birleştirilmesi gereğinde ittifak sağlanmış, bu amaçla mushaf'ın istinsah edilerek belirli bölgelere sahâbeden kariler eşliğinde gönderilmesine karar verilmiştir.

Çalışmanın Konusu

Çalışmada ele alınan konuların ana artelleri, resmu'l-mushaf, resmu'l-mushaft'a takip edilen temel kaideler ile vakf ve ibtidâ olmak üzere üç meseleden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde mushaf hattı üzerinde durulacaktır. Resmu'l-mushaf'tan

kastedilen şey, Hz. Osman döneminde sahâbenin icma ile yazılan mushafın hattıdır.¹ Bu anlamda resmu'l-mushaf, Kur'ân'ın Hz. Osman (r.a.) döneminde yazılan şekliyle günümüze kadar korunmuş olan yazılı formatını ifade eder. Yazılan bu mushafların imlâsı hususunda da sahâbenin icma olduğu için İmam Mâlik (öl. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel (öl. 242/856) başta olmak üzere fakihlerin çoğunluğu, Beyhâkî (öl. 458/1066) ve Zürkânî (öl. 1367/1948) gibi âlimler resmu'l-mushaf dışında farklı bir hatla mushaf yazımına cevaz vermemişlerdir. Zira sahâbe, Kur'ân'a daha çok vukûfiyetli, kalp ve dilleri daha doğru olduğu gibi Hz. Peygamber'den (sav) kendilerine intikal eden emanete de daha sadık idiler. Bu bağlamda, Kur'ân'da vakf edilirken yukarıda bahsedilen ve sahâbe onayından geçen resmu'l-mushaf'a göre vakf etmek gerekir. Zira mushafın resmi, içtihadı kapalıdır ve resm'e tabi olunması zorunluluğu vardır.²

Hz. Osman mushaflarındaki kelimelerin resmine göre vakf yapabilmek için resmul-mushaf kaideleri ve özellikle Kur'ân'daki maktu' ve mevsûl şeklindeki kelimeleri bilmek gerekir. Maktu' kelimedenden murâd, mushaf hattında kendinden sonraki ile ayrı yazılan kelimedir. Mevsûl kelimedenden murâd ise mushaf hattında kendinden sonraki ile bitişik resmedilen kelime demektir.³

Arapça yazım kuralları ile imlâ şekli normal şartlarda okuyuşla uyum içerisinde olur. Ancak resmu'l-mushaf'a has bazı kaideler gereğince, Arapça gramer kuralları açısından bakılınca resmu'l-mushaftaki bazı kelimelerin imlâsı ile teaffuzu birbirine uymamaktadır. Âlimler bu hususları “hazif, ziyâde, hemze, bedel, vasl-fasl ve iki farklı kıraatle okunup da birini gösterecek şekilde yazılanlar” olmak üzere altı başlıkta toplamışlardır.⁴ Çalışmamızda ele alınan bu konuların öğrenilmesiyle Kur'ân'da bu minvaldeki kelimeler anlaşılır hale gelecek, böylece çalışmamız, okuyucunun doğru yerde ve doğru şekilde vakf etmesine yardımcı olacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde konunun ana gövdesini teşkil eden vakf ve ibtidâ konusu türleri ve uygulama keyfiyetleri açısından ele alınacaktır. Bu bölümde vakf ve

¹ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabba' (Beyrut; Lübnan: Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 2/128.

² Süleyman b. Halit b. Nasr el-Harbî, *er-Resmu'l-Osmanî*, (by.: yy., 2010), 9.

³ İzzettin Muhammed 'Adıl, *el-Munîr fi ahkâmî't-tecvîd* (Ürdün: el-Metâbiu'l-Merkeziyye, 2021), 233.

⁴ Harun Ögmüş, “Resm-i Mushaf Bağlamında Kur'an ve Kıraat Ayrımı (Harekenin Tekâmülüne Kadarki Süreç Çerçevesinde Bir Değerlendirme)”. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39/39 (Ağustos 2015), 9-28. 10.

ibtida kavramlarının yanı sıra vakf-ibtida'ya taalluk edecek diğer kavramlar üzerinde durulacak, farklı açılardan vakf çeşitleri izah edilecek, resmu'l-mushafıla bağlantısı açısından vakfetme keyfiyetleri açıklanacaktır. Diğer yandan her vakf beraberinde yeni bir ibtidayı da gerektirdiğinden ibtida çeşitleri konusu hem başlı başına anlatılacak hem de resmu'l-mushafı ilgilendiren yerlerde de mushaf hattı ekseninde detaylı şekilde ele alınacaktır. Diğer yandan Kur'ân'da kelime sonlarında nasıl durulacağı konusu etraflı şekilde incelenecektir. Bu bağlamda konu temel iki başlık altında ele alınacaktır. Birinci başlıkta sonunda illetli harf bulunmayan ve arapça gramer ilminde “sonu sahih” kavramı ile ifade edilen kelimelerde vakfetme şekilleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca bu başlık altında işlenen vakfın farklı pekçok şekli Kur'ân'dan örneklerle işlenecektir. Bunun yanı sıra işmam ve revm gibi kavramların tanımı, yapılış şekilleri, hangi harekelerde icra edilebileceği gibi mevzular sebepleriyle birlikte izah edilmeye çalışılacaktır. İkincisinde ise sonunda illet harfi bulunan kelimelerde nasıl vakfedileceği etraflı şekilde incelenecektir. Zira bu tarz kelimelerin çok farklı durumları bulunmakta olup yer yer mushaf hattındaki durumlarının da bilinmesi sahih şekilde vakfedilebilmesi açısından önem arz etmektedir. Sonunda “elif”, “vâv” veya “yâ” illet harfini barındıran kelimelerin vasl ve fasl durumları ile vakf ve ibtida durumları önemli olduğundan bu hususların her biri ayrı başlıklar halinde ele alınarak örneklerle izah edilecektir.

Çalışmamızın temel mihverinde bulunan ve üzerinde ciddi araştırmalar gerektiren vakf ve ibtidâ konusu ilk dönemlerden itibaren âlimlerin ilgisini çekmiş. Bu anlamda konuyla alakalı farklı tasnifler yapılmıştır. Konuyla ilgili çalışmalar, günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam ettiğinden konu etrafında birçok eser ve çalışma meydana gelmiştir. Buna rağmen meseleyle ilgili literatür incelendiğinde kıraatteki vakf ve ibtidâ kapsamında bulunan resmu'l-mushaf kaideleri ve vakfın ikinci kısmı olan kelimelerin sonuna vakf etme keyfiyeti açısından konunun fazla irdelendiği söylenemez. Öte yandan yaptığımız araştırmalarda bu konuyu etraflı şekilde ele alan bir çalışmaya rastlayamadık. Çalışmamızda irdelenen konular temel kaynaklardan araştırılarak gerekli şekilde izah edilmeye çalışılacaktır.

Vakf ve ibtidâ kuralları, Kur'ân'ın doğru telaffuzunu sağlayan tecvid ilminin temel konuları arasında yer almakla birlikte bu kuralların uygulanmasında resmu'l-mushaf büyük bir önem taşır. Mushaf'taki harflerin dizilişi, kelimelerin yapısı ve yerleştirilen vakf işaretleri, Kur'ân'ın anlam bütünlüğünü korumada okuyucuya rehberlik eder.

Ayrıca, bu çalışmada Hz. Osman'ın (ra) hilafeti döneminde istinsah edilen bu mushafların resminde ön plana çıkan temel kaideler ve bu kaideler bağlamında vakf ve ibtidanın mahiyeti üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Hz. Osman döneminde derlenen resmu'l-mushafı açıklamak ve vakf konusunda mersûmu'l-hatta riâyet etme sebeplerini izah etmektir. Diğer yandan ibtidâ ve vakfın birinci kısmı olan vakf yerlerini ele almak öte yandan vakfın sebepleri ve lafız-mana bütünlüğü açısından vakfın kısımlarını ve ibtidâ şekillerini ortaya koymaktır. Ayrıca vakf açısından önemle üzerinde durulan ve vakfın ikinci kısmı olarak kabul edilen kelime sonlarında nasıl vakf edileceği konusunu ilk dönem ve son dönem eserlerinden araştırarak mahiyetini açıklamaktır. Bu bağlamda sahih ve mu'tell kelimelerin sonlarında vakf edildiğinde, lafzın sonunda meydana gelebilecek değişikliği tespit etmeyi hedeflemektir. Diğer yandan Kur'ân'daki kelimelerden hangilerinde iskân, revm ve işmam ile vakf yapılabileceğini ve hangilerinde yapılamayacağını tespit etmek ve sebeplerini ortaya koymaya çalışmaktır.

Özetle bu çalışmada, resmu'l-mushaf'ın mahiyeti, mushaf hattında takip edilen kaideler ve resmu'l-mushafın vakf-ibtidaya etkisi ile vakf ve ibtida kuralları arasındaki ilişki ele alınacaktır. Mushaf'taki yazım özelliklerinin vakf ve ibtida uygulamalarındaki belirleyici rolü incelenecek ve Kur'ân tilavetinin bu kurallara uygun bir şekilde gerçekleştirilmesinin önemi vurgulanacaktır. Kur'ân'ın lafzî ve manevî özelliklerini muhafaza etmek adına vakf ve ibtida kurallarının resmu'l-mushaf bağlamındaki yeri etraflı şekilde ele alınacaktır.

Çalışmanın Önemi

Vakf-ibtidâ konusu Kur'ân-ı Kerim'i öğreten, öğrenen ve okuyan kişilerin hassasiyet göstermesi gereken Kur'ân ilimlerinden bir konudur. Bu ilim Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerim'e hizmet ettiğinden en şerefli ilimlerdenidir.⁵ Bu açıdan Kur'ân-ı Kerim'in tilavetinde vakf konusu, önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber, sahâbe, tabiîn, kıraat imamaları ve müfessirler bu konuya ayrı önem vermişlerdir. Nitekim Hz.

⁵ Ebu Abdullah Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, *'İlelu'l-vukûf*, thk. Muhammed b. Abdullah el-'Îdî (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2006), 3.

Ali'ye "tertil" in anlamı sorulduğunda "harflerin güzelleştirilmesi ve vakf yerlerinin bilinmesidir." şeklindeki cevabı ve Kur'ân ilmi ile ilgili birçok eserde konunun müstakil bir başlıkta ele alınması vakfın ehemmiyetini göstermektedir.⁶ Yanı sıra vakf konusu, Kur'ân'ın hem anlaşılmasına hem güzel okunmasına yardımcı olduğu için de önem arz etmektedir. Çünkü doğru yerde vakf etmek âyetin doğru şekilde anlaşılmasına katkı sağladığı gibi, yanlış yerde vakf ise çoğu zaman âyetin manasını bozmakta veya anlam karışıklığına yol açmaktadır. Bu nedenle doğru yerde vakf etmek ve kelimenin üzerinde Kıraat ilminin kaide ve kuralları çerçevesinde gerektiği gibi durmak Kur'ân-ı Kerim'in eda ve tilavetini daha da güzelleştirmektedir. Binaenaleyh kelimenin üzerine vakf edilirken kelimenin maktu' veya veya mevsûl olduğunu bilmek esastır. Zira vakf, mersûmu'l-hatta göre yapılır. Bu bağlamda kelimenin ortasında vakf etmemek ve kelimenin sonunda düzgün vakf yapabilmek için resmu'l-mushafı ve resmu'l-mushafın kaidelerini bilmek önem arz eder. Yukarıda da zikredilgi üzere, ilgili alandaki literatür incelendiğinde kıraatteki vakf ve ibtidâ konusuyla alakası bulunan ve vakfın ikinci kısmı olan kelime sonlarında vakf etme keyfiyetinin, resmu'l-mushaf ve kaidelerinin, Türkçe literatürde pek de irdelendiği söylenemez. Zikrettiğimiz konunun kıraat ilmi açısından netliğe kavuşturulmasını ve özgün bir çalışma olarak Türkçe literatürde yer almasını sağlamak, böylelikle alana katkıda bulunmuş olmak önem arz etmektedir. Yukarıda zikredilen hususlar, özgünlük arzeden çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu çalışma hazırlanırken öncelikle Kur'ân ilmi ile ilgili gerek klasik gerek çağdaş eserlerde yapılan çalışmalar gözden geçirilecek, konuyla doğrudan bağlantısı olan vakf, ibtidâ ve mersûmu'l-hatt ile ilgili kaleme alınmış müstakil eserlerden faydalanılacak, konuyla alakası bulunan kelimelerin sözlük anlamının tespiti için lügatlere ve alanla ilgili temel kitaplara müracaat edilecektir. Çalışmada sahih, mu'tell kelimelere ve kelime yapılarına yer verileceğinden konunun izahı için Arapça gramer kaynaklarından da istifade edilecektir. Konuyla alakalı eserler doküman analiz yöntemiyle tetkik edilip mesele açıklanmaya çalışılacaktır.

⁶ Ramazan İbrahim Abdulkrim Musa, 'Alâmâtü'l-vakfi fi'l-mesâhifi'l-metbû'a, (by.: yy., ts.), 2.

BİRİNCİ BÖLÜM

RESMU'L-MUSHAF VE MUSHAFIN YAZIM KAİDELERİ

Hız. Peygamber'e (sav) nazil olan vahyin muhafazası için ciddi şekilde gayret edilmiştir. Bu gayret ve yapılmış faaliyetlerin içinde en önemlisi, nazil olur olmaz vahyin yazılmasıdır. Ayrıca daha önemlisi buna bizaat Hız. Peygamber'in (sav) takip ederek ciddi şekilde önem vermesi ve Hız. Cebrail'in (as) getirdiği herbir vahyi hemen kayda geçirmiş olmasıdır. Hız. Peygamber'in (sav) vefatından sonra sahabe de aynı hassasiyeti göstererek vahyi iki kapak arasına almış ve sayıları değişmekle birlikte belli sayıda mushaf istinsah ederek önemli merkezlere göndermişlerdir.⁷ Bizzat Hız. Peygamber'in (sav) okunmasına yine vahyin yönlendirmesi ile müsaade ettiği farklı okumalardan sahih olanların kaybolmaması ve sahih olmayan okumaların da önüne geçmek için ilk dönem alimler bazı şartlar koymuşlardır. Bunların başında farklı okunan her vechin muhakkak surette mushaf hattına muvafık olmasını şart koşmuşlardır.⁸ Arapçaya muvafık ve sened açısından da sahih oldukları halde resmu'l-mushaf'a muhalefet eden kıraatler âhâd kapsamında değerlendirilmiş ve şâz kıraat sınıfına dâhil edilmiştir. Mushaf hattına uygun olmadığı takdirde gelen rivayet Arapça'ya muvafakat şartını sağlamakla birlikte ne kadar sahih şekilde aktarılmış olursa olsun, yine onun şaz olduğuna hükmedilmiş,⁹ ümmet tarafından kabul görülmemiştir.

Bu bölümde hattın çeşitleri ile mefhum olarak resmu'l-mushaf belli bazı açılardan ele alındıktan sonra resmu'l-mushafı bilmenin faydaları ve resme tabi olmanın hükmü gibi konular ele alınacaktır. Özellikle çalışmanın temel iki mihverinden biri olarak sahabe istinsah heyetinin, mushafları istinsah ederken belli başlı hangi kaideler çerçevesinde mushafı yazdıkları üzerinde durulacaktır.

⁷ Detaylı bilgi için bk. Yunus İşeri, "Arap Lehçeleri ve Mushaf Hattı ile İrtibatı Açısından Kıraat Farklılıkları", BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/2 (2022), 265-292, s. 275.

⁸ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâât*. thk: Abdulfettah İsmâil Şelebî (Mısır: Dâru'n-Nehda, 1960), 51; Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidu'l-mukriîn ve mürşidu't-tâlibîn*. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 18.

⁹ Yunus İşeri, "Sihhat Açısından Kıraat Çeşitlerinin Kavramsal Anlamda Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 471-489. s. 483-484.

1.1. RESMU'L-MUSHAF

Resmu'l-mushaf, Hz. Osman döneminde, farklı beldelelere gönderilmek üzere mushaf yazımı için sahâbeden toplanan heyetin, istinsahı gerçekleştirdiği ve diğer sahâbenin de icma ile kabul ettiği mushafların hattıdır.¹⁰

Hz. Osman'ın hilafeti döneminde, İslam devleti sınırları genişlemiş, farklı dil ve kültürlerle sahip insanlar islam dinini benimseyip kabul etmişlerdir. Yeni Müslüman olan bölgelerdeki halk, muhatap oldukları müslümanlardan Kur'ân-ı Kerimi müşafehe yoluyla öğrenmişlerdir. Çünkü islam dini yeni kabul eden kişilerin, uğraşması gereken en önemli iş, Kur'ân-ı Kerimin öğrenmesi ve kıraatıydı.¹¹ Ancak usta kariler olmaksızın denk geldikleri müslümanlardan sadece müşafehe yoluyla aldıkları talim yetersiz olmuş ve bu durum bazı yanlış okuyuşlara yol açmıştır.¹² Birbirlerinin farklı okuyuşlarına yer yer şahit olan Müslümanlar, söz konusu Kur'ân olduğundan bazen tekfir derecesine varan tartışmalar yaşanmıştır.¹³ Fethedilen bölgelerde yeni Müslüman olanlar arasında tartışmalardan haberdar olan Hz. Osman (r.a), yaşanan bu problemi ortadan kaldırmak ve ümmeti sahih okuyuşlar etrafında toplamak için, muhacir ve ensar'la istişare yaptı.¹⁴ Yapılan istişarede, mushaf'ın istinsah edilerek belli başlı bölgelere gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu hususta sahâbe arasında ittifak sağlanmıştır. Hz. Osman'ın yaptığı faaliyeti desteklemek adına, o dönemde sahâbenin ileri gelenlerden biri olan Hz. Ali (r.a) şöyle demiş: “Şâyet halife seçilseydim (Mushafları çoğaltma hususunda) Hz. Osman'ın yaptığının aynısını yapardım.”¹⁵ Söz konusu nüshaları yazma işi Zeyd b. Sâbit başkanlığında olmak üzere Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. As ve Abdurrahman b. Hâris gibi

¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/128.

¹¹ Ganim Kaddûrî el-Hamed, *Resmu'l-mushaf* (Irak: Dâru'l- 'Ulum, 1982), 107.

¹² Edibe Eminoğlu Kürküt, *Hz. Osmân Mushaflarının İmla Özellikleri ve İmlanın Kıraât Açısından Değeri* (Dicle Üniversitesi, 2021), 28.

¹³ Ebû Bekr 'Abdullâh b. Suleymân b. el-Eş'âs el-Ezdî es-Sicistânî İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, thk. Muhammed b. Abduh (Mısır: el-Farûku'l-Hadîse, 2002), 95; Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi* (İstanbul: İfan, 2015), 168; Muhammed Tahir b. Abdulkadir el-Kurdî, *Târîhu'l-Kur'ân ve ġarâibu resmihi ve hukmih* (Mısır: Mektebetu Mustafa el-Bab, 1953), 50.

¹⁴ Ali Muhammed Sallâbî, *Hz. Osman Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* (İstanbul: Ravza yayınları, 2016), 239.

¹⁵ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni, *el-Mukni' fi ma'rifeti resmi mesahifi'l emsar me'â kitabi'n-nakt* (İstanbul: Matba'atü'd-Devle, 1932), 9.; Mustafa el-Buġa - Muhyiddin Misto, *el-Vâdih fi ulûmi'l-Kur'ân* (Dimeşk: Darü'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 95.

sahâbeye verilmiştir.¹⁶ Hz. Osman (r.a), mushafları çoğaltma işi bu heyete verirken şu talimatlarda bulundu:

*İstinsah edilecek mushaflar Hz. Ebubekir'in cem'ettiği Mushaf'tan çoğaltılacak;

*Yazılan her âyet veya sûre, hafız olan sahâbeye sunulacak ve Peygamber (s.a) huzurunda Kur'ân'ı yazan kâtiplerin hattı ile de teyid edilecek;¹⁷

*Heyetteki diğer kişiler Zeyd ile herhangi bir kelimedede ihtilafa düştüğünde Kureys lehçesi baz alınacak.¹⁸

Yukarıda zikredilen resm kelimesinden murad, hattır. Hat'tan kastedilen şey ise kelimelerin hecâ harfleriyle aldığı şekildir. Mushafta yer alan bu şekillere (kelimelere) göre okumaya başlanır ve duruma göre belli yerler üzerinde vakfedilir.¹⁹ Hat ise kıyâsî veya ıstılâhî olmak üzere iki kısma ayrılır.

Kıyasî olan hat, kelimenin yazılışı ile telaffuzunun birbirine mutabık olduğu hattır. **Ör:** الحمد ve نعبد gibi kelimelerin imlâsı (yazımı) ile okuyuşu birbirine mutabıktır. Kur'ân-ı Kerim'de bu şekildeki tüm kelimelerin yazımı kıyâsî hat ile (imlâ ile okuyuş birbirine uymaktadır).

Istılâhî hat ise “hazif, ziyâde, bedel, vasl ve fasl gibi sebeplerden dolayı kelimenin imlâsının telaffuzuna uyum göstermediği hattır.”²⁰ **Ör:** الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ **Ör:** *“İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler”*²¹ bu âyette geçen الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا kelimelerindeki “vâv” harfinden sonra yazılmış bulunan ziyade elif harfi, hatta yazılı bulunduğu halde ne vasl ne de vakf durumunda okunmaz. Keza فَسَجَدُوا *“İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı”*²² şeklindeki âyette geçen أْبَى kelimesinin sonu yâ harfi ile yazılmış ancak yâ

¹⁶ el-Kurdî, *Târîhu'l-Kur'ân*, 48; Dâni, *el-Mukni'*, 5; Misto - Buğa, *el-Vâdih*, 88.

¹⁷ Abdulkayyum b. Abdulğafur es-Sindî, *Safâhât fî ulûmi'l-kırâât* (Mekke: Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2001), 136; Misto - Buğa, *el-Vâdih*, 91.

¹⁸ Dâni, *el-Mukni'*, 5; Sindiyyî, *Safâhât*, 136.; Kaddûrî, *Resmu'l-mushaf*, 111; Sallâbî, *Hz. Osman Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, 238.

¹⁹ Ebû S'ad Zeynüddin Mansûr b. Ebi'n-Nasr Muhammed Tablâvî, *Kitâbu's-şum'ati'l-mudiyye bi'n-neşri kırââti's-seb'ati'l-merdiyye*, thk. Ali Seyyid, Ahmed Cafer (Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 2003), 212.

²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/128.

²¹ et-Tevbe 9/20.

²² el-Bakara 2/34.

harfine bedel olan elif ile okunduğundan ıstılâhî hat ile yazıldığı görülmektedir.²³ mushaf hattında ıstılâhî kapsamda değerlendirilecek daha çok sayıda örnek göstermek mümkündür. Ancak bu tarz örnekler ileride, “Resmu’l-Mushaf’ın Kaideleri” konusunda alt başlıklar halinde ele alınacağından burada zikretmeye gerek görülmedi.

Arapça yazının imlâsında bilinmesi gereken bazı kaide ve kurallar vardır ki bunlar imlâ ile ilgili kitapların hecâ konulu başlıklarında yer almaktadır. Mushaf hattı da rastgele oluşan bir hat olmayıp Arap dilinin kaide ve kurallarına muvafakat arz eder. Ancak mushaf hattı, sahâbenin gözettiği belli bazı maksatlar nedeniyle yer yer imla açısından telaffuza uymamaktadır.²⁴ Ayrıca Resm-i Osmânî’deki kelimelerin bir kısmı Kur’ân’ın her yerinde aynı şekilde yazılmamıştır. Nitekim aynı özellikteki kelimelerin muhtelif yerlerde farklı şekillerde yazıldığını görmek mümkündür.²⁵ Ör: Kur’ân-ı Kerim’de geçen لَشَاءِ kelimesi “ش” harfinden sonra elif harfi yazılmamıştır. Ancak diğer bir yerde لَشَاءِ şeklinde elif harfinin ziyadesiyle yazıldığı görülmektedir.

1.2. RESMU’L-MUSHAFI BİLMENİN FAYDALARI

Hiz. Osman döneminde sahâbeler mushafları istinsah ederken Kur’ân-ı Kerim’in kelimelerini özel bir imla ile yazmışlardır. Kur’ân kelimelerinin bu şekilde yazılması, bilinçli bir tercihin sonucu olarak belli bazı maksatlara yönelik olup pek çok maslahat barındırmaktadır.²⁶ Bu maslahatlar kısaca şu şekilde ifade edilebilir:

1) Bazı kelimelerde kendisini gösteren tek bir resm, mümkün mertebe farklı kıraat vecihlerine de delalet edecek şekilde yazılmıştır. Ör: Fatiha suresindeki مَلِك kelimesinin mushaf hattı, hem مَلِك hem de مَلِك şeklinde okunan her iki sahîh kıraate de muvafık düşmektedir.

Kelime resminin, farklı kıraat vecihlerine delaletinin mümkün olmadığı durumlarda ise farklı okunuş vecihleri mushaflar arasında dağıtılarak yazılmıştır.²⁷ Ör: İstinsah heyetinde yer alan sahâbe, Medine ve Şam’a gönderilecek mushaflarda وَأَوْصَى şeklindeki kıraata uygun yazarken, diğer mushaflarda ise وَوَصَّى kıraatına muvafık düşecek şekilde

²³ 'Adil, *el-Munîr*, 267.

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/128.

²⁵ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: Ayrıntı basım, 2022), 160.

²⁶ Sindî, *Safahât*, 139.

²⁷ Muhammed Bekir İsmail, *Dirâsât fî ulûmi'l-Kur'ân* (Cidde: Daru'l-Menâr, 1999), 124; Sindî, *Safahât*, 136.

yazmışlardır. Böylece arza-i ahirede nesh olunmayan kıraat vecihleri farklı beldelelere gönderilen mushaflarda farklı resm ile korunmuş oldu.

2) mushaf hattı bilindiği takdirde kelimelerin yazım şeklinin farklı anlamlara delalet ettiği anlaşılır. Sahâbenin de hangi manayı gözettiği bilinmiş olur. Mesela, çoğunlukla ‘veya’ manasında olan ام kelimesi, من harfinden ayrı yazıldığında munkatı‘ için olur ve بل anlamına gelir.²⁸

3) Harekenin veya harfin aslına delalet etmesi.²⁹

Ör: إيتاءي kelimesinde hemzeden sonra yâ harfinin yazılması, ondan önceki harekenin kesre olduğuna delalet eder. Aynı şekilde سؤريكم kelimesinde hemzeden sonra vâv harfinin yazılışı, kendisinden önceki harekenin mazmûm olduğuna delalet eder. Keza, Kur’ân’da sıkça karşılaşılan الصلوة ve الزكوة kelimelerindeki elif harfinin “vâv” şeklinde yazılması, “elif”in, aslında vâv harfinden munkalip olduğuna delalet eder.³⁰

4) mushaf hattı, fasîh olan bazı lehçelere de delalet eder. Nitekim ta-i te’nîs’in açık yazıldığı yerlerde fasih kabul edilen Tayy lehçesinin dikkate alındığı anlaşılmış olur. Çünkü onlar vakf durumunda açık tâ ile vakf ederler.³¹

5) Resmu’l-Mushaf’ın diğer bir faydası ise Kur’ân-ı Kerim’i öğrenmeye yönelen insanları, Mushaf’ın yanı sıra güvenilir üstadlardan da müşâfehe yoluyla öğrenmeye sevk etmesidir. Zira Kur’ân öğrenecek kişi ne kadar bilgili olursa olsun müşâfehe yoluyla olmazsa tek başına Kur’ân’ın telaffuz ve edâsını, tecvid hükümlerini uygulama keyfiyyetini ve özellikle hurûf-u mukataa’nın nasıl okunacağını tek başına öğrenemeyecektir. Bunları sahih şekilde ancak işin ehlerinden bizzat talim yoluyla uygulamalı olarak öğrenebilir. Kısacası kişinin Kur’ân-ı Kerimi doğru okuyabilmesi için tilavetle irtibatı açısından resmu’l-musahafın kaidelerini iyi bilmesi gerekir. Bu da ancak işin ehli olan itkan sahibi bir üstaddan bizzat müşâfehe yoluyla talim almakla mümkün olur. Çünkü resmul’l-Mushaf’a vâkıf olmayan birisi kendi başına doğrudan resmdeki hatta göre okursa lahn-i celî yapma ihtimali yüksek olur. Rehbersiz ve talimsiz şekilde gittiği için şaşkınlık içinde kalacağı gibi kelimullahı yanlış okuması sebebiyle de

²⁸ el-Kurdî, *Târîhu’l-Kur’ân*, 112.

²⁹ Muhammed Abdulazim Zürkânî, *Menâhilu’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-’Arabî, 1995), 307.

³⁰ Sindî, *Safahât*, 141.

³¹ el-Kurdî, *Târîhu’l-Kur’ân*, 112.

bilmeden büyük günah işlemiş olur. Mesela Neml suresinin 21. âyetinde geçen (لا اذبحنه) kelimesi “muhakkak ki onu boğazlayacağım” şeklinde müsbet manada iken, buradaki elif harfinin zaid olduğunu bilmeyen kişi “lâm elif”i med ile okursa Kur’ân’da kesin olumluluk manasında olan لا اذبحنه kelimesi, “muhakkak ki onu boğazlamayacağım” şeklinde tam ters bir mana bildireceğinden med ile okuyan kişi günahkâr olur.³² Öte yandan müşâfehe yoluyla öğrenmek suretiyle Kur’ân’ın talimi, silsile şeklinde Resulullah’a (s.a.v) kadar ulaştırılmış olur. Mushaf hattının üstadlardan ders almayı zorunlu kılan bu mahiyeti, talimin, Resulullah’a kadar kesintisiz şekilde ulaştırılmasını netice vermesi mushaf hattının önemli bir faydası olarak karşımıza çıkmaktadır.³³

1.3. RESMU’L-MUSHAF UYMANIN HÜKMÜ

Mushaf hattının kelimelerinin ekseriyeti kıyâsî hattır. Yani imlası ile telaffuzu birbirine uymaktadır. Kıyâsî hatta uymanın hüküm açısından vacip olduğu konusunda kurra ve âlimler genel olarak ittifak etmişlerdir. Ancak ıstılâhî hatta yani imla ve telaffuzun birbirine uymadığı bazı kelimelerde ise âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda üç görüş ortaya atılmıştır.³⁴

Birinci Görüş: Cumhûrun görüşüdür. Cumhûra göre resmu’l-mushaf’a uymak vaciptir. Bu hüküm için bazı deliller öne sürülmüştür.

1) Peygamberimize (s.a) vahiy indiğinde, vahiy kâtipleri inen bu vahyi peygamberimizin huzurunda yazarlardı. Allah Resulü, kâtiplerin yazdıklarını kendilerine ikrar ettirir ve bu resme göre doğru yazıp yazmadıklarını teyit ettirirdi. Belki de Allah Resulü kâtipleri doğru yazmaya yönlendiriyordu. Bu bağlamda Allah Resulü (s.a.v) Hz. Muaviye’ye “kaleminin başına bir çaput tak ve mürekkebe hokkasına daldır, kalemin ucunu hafif eğri yap, bâ harfini düz, sin harfini ise dişli yap, Allah lafzını güzel yap, Rahman kelimesin medd et, Rahîm kelimesini iyi yap ve kalemini sol kulağının arkasına bırak çünkü sana her şeyi daha güzel hatırlatır. Başka rivâyetlerde Allah Resulü (s.a.v), vahiy kâtiplerinden “besmele”yi yazarken sîn harfinin belîğ olmasını ve bâ harfi ile mîm

³² Ahmed Sa’d el-Hatîp, *Me’âni’l-Kur’ân fî dev’i ihtilâfi’l-kıraat* (Mısır: Şebketu’t-Tefsîr ve’d-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye, 2004), 126; Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed el-‘Abderî el-Fâsî el-Mâlikî İbnu’l-Hâc, *el-Medḥal* (Kahire: Daru’l-Fikr, 1981), 4/86; İbrahim b. İsmail el-Ebyârî, *el-Mevsû’atu’l-Kur’ân’iyye* (yy.: Muessesetu Sicli’l-Arab, 1985), 3/72.

³³ Sindî, *Safahât*, 141.

³⁴ Sindî, *Safahât*, 143.

harfinin arasına mutlaka sîn harfinin belirgin bir şekilde yazılmasını istemiştir.³⁵ Bu durum ise resmu'l-mushaf'ın tevkîfî olduğuna delalet eder. Bu anlamda, sahâbenin içtihadı söz konusu değildi ve Resûlullâh'ın önderliğinde belirginleşen bu hatta tabi olup muhalefet etmemesi, ümmetin üzerine vaciptir.³⁶

2) Hz. Ömer Kur'ân'ı cem'etmesi konusunda Hz. Ebubekir'i ikna ettikten sonra Hz. Ebubekir, Kur'ân âyetlerinin toplanması ve yazmasını emreder. Bu dönemde yazılan Kur'ân, Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde yazılan hat ile aynı olmuştur ve sahâbenin bu konuda herhangi bir ihtilafı olmamıştır.³⁷

3) Hz. Osman, hilafeti döneminde sahâbe arasında meşhur olan kıraat vecihlerine göre Kur'ân-ı Kerimin istinsahı için bir heyet oluşturur. Bu heyet de Hz. Peygamber (s.a) ile Hz. Ebubekir döneminde yazılan Kur'ân-ı Kerim'in hattını esas alarak ve bu şekil üzere mushafları yazarak çoğaltmışlardır.³⁸ Hz. Osman'ın emriyle bu istinsah faaliyeti gerçekleştirildiği için çoğaltılan bu mushaflara Mesâhifu'l-Osmanîyye denmiştir.³⁹ Bu bağlamda ümmet, tarih boyunca yazdığı mushaflarda Resm-i Osmanî'yeyi esas almıştır.⁴⁰

4) Tabiin ve müçtehit imamlar da Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Ebubekir ve Hz. Osman dönemlerinde yazılan mushaf hattına ittibâ edip onunla amel etmişlerdir. Bu konuda herhangi birinin muhalefet ettiğini görülmemiştir.⁴¹ Bu kapsamda İmam Mâlik'e (öl. 179/795), “resmu'l-mushaf'a muhalefet edilir mi?” diye sorulduğunda, “Hayır ilk yazılan hatta göre yazılır.” diye cevap verir.⁴² Sehâvî (öl. 902/1497) ise İmam Malik'in görüşünü destekler.⁴³ Ahmed b. Hanbel (öl. 242/856) ise “elif”, “vâv” ve “yâ” konusunda mushaf hattına muhalefetin haram olduğunu söyler.⁴⁴ İmam Ca'berî (öl. 732/1332) ve diğer pek çok imam Hz. Osman mushaflarının resmine uymanın vacip olduğunu iddia eder. Bunu teyit eden birçok âlimin görüşü bulunmaktadır. Bundan dolayı, kıraatın

³⁵ Abdurrahmân b. Ebî Bekir Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 911), 1/28.

³⁶ Sindî, *Safâhât*, 142; Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân*, 310.

³⁷ Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân*, 310.

³⁸ Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân*, 310.

³⁹ İbn Muaz el-Cuheyânî, *Kitâbu'l-bedî' fî ma'rîfeti mâ rusime fî mushafî Osman (r.a)*, thk. Ganim Kaddûri el-Hamed (Umman: Daru 'İmâr, 2007), 5.; Misto - Buğa, *el-Vâdih*, 97.

⁴⁰ Sindî, *Safâhât*, 1414.

⁴¹ Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân*, 310.

⁴² Dâni, *el-Mukni'*, 10.

⁴³ Sindî, *Safâhât*, 143.

⁴⁴ Ahmet Mustafa Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Mısır: Matba'atu Muştafâ el-Bâbî el-Halebî, 1946), 1/13.

medâr-ı kabulü olan üç erkândan biri de “Hz. Osman mushaflarından birine uygun olması” olmuştur.⁴⁵

Yukarıda geçen cumhurun delillerinin hulasasına göre, resmu’l-mushaf’a uymak vaciptir. Cumhur görüşüne göre bu imlâ (mushaf hattı), tâbi olunan bir sünnettir. Çünkü seleften yapılan nakiller ve sahâbenin bu imlâ konusunda icmâ, bunu teyit etmektedir. Diğer yandan İmam Mâlik, Beyhakî (öl. 458/1066), Ahmed b. Hanbel, Şafii ve Hanifi görüşündeki birçok müçtehit âlimler ve müteahhir ulemeden da Zürkânî (öl. 1367/1948) gibi âlimler de bu görüştedirler. Diğer yandan Ebû Amr, Medine ve Kûfe kıraat imamı da kelime sonlarında vakfetme keyfiyeti konusunda resmu’l-mushaf’a uymanın gerekli olduğunu ifade ederler.⁴⁶ İmam Şâtîbî’nin de ifade ettiği gibi

وكوفيهم والمازني ونافع ... عنوا باتّباع الخطّ في وقف الابتلا

ولابن كثير يرتضى وابن عامر ... وما اختلفوا فيه حر أن يفصلاً

“Kûfe kıraat imamı, Mâzinî (Basra kıraat imamı) ve Nâfi‘ ihtibârî veya iztirârî vakf⁴⁷ durumunda resmu’l-mushaf’a uymaya ihtimam göstermişlerdir. İbn Kesîr ve İbn Âmir de buna rıza göstermiştir.” (Müellif burada yeni bir konuya girmek üzere şöyle der:) “-Yedi Kurranın- üzerinde ihtilaf ettiği kelimeleri de açıklamak gerekir.”⁴⁸

İbn Fâris (öl. 595/1199) ve Zürkânî gibi âlimler resmu’l-mushaf’ın tevkîfî bir olay olduğunu iddia etmişler. Öte yandan, Kur’ân-ı Kerim’in Hz. Peygamber’in (s.a.v) huzurunda ve onun emriyle kâtipler tarafından belli bir imlâ ile yazılmıştır. Aynı zamanda bu imlâ Hz. Peygamber’in tasvibine de mazhar olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) vahyin imlası esnasında kâtiplere bir kısım tavsiyelerde bulunmuştur. Her konuda olduğu gibi bu konuda da Hz. Peygamber’e itaat etmenin gerekli olduğu söylenmiş, sahâbe-i kirâm, tâbiîn ve sonra gelen âlimlerin de bu konuda icmâ ettiği zikredilmiştir.⁴⁹

⁴⁵ Zürkânî, *Menâhilu’l-irfân*, 312; Ebû Sehl Salih Ali, *Tahrîmu kitabeti’l-Kur’ân’i’l-Kerim bi hurûfi gayri Arabiyye* (Suudi Arabistan: Vezaretu’s-Şuûni’l-İslâmî, 1416), 44.

⁴⁶ Abdullâh b. ‘Abdilmu’min b. el-Vecîh b. ‘Abdullâh b. ‘Alî b. el-Mubârek Ebû Muhammed el-Vâsiî, *el-Kenz fi’l-kirâ’ati’l-‘Aşr*, thk. Hâlid el-Meşhedânî (Kahire: Mektebetu’s-Şekâfeti’d-Dînîyye, 1425), 353.

⁴⁷ Mevzunun anlaşılması ve detayları için bu çalışmamızın vakf-ı ihtibari ve vakf-ı iztirârî kısmına bakılabilir.

⁴⁸ Abdulfettah Abdulganî el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi’s-şâtibiyye* (Medine: Mektebetü’t-Dâr, 1992), 179.

⁴⁹ Ögmüş, Harun. “Resm-i Mushaf Bağlamında Kur’an ve Kıraat Ayrımı, 11.

İkinci Görüş: Bazı âlimler de ilk görüşte olan cumhurdan farklı iddiada bulunmuştur. Nitekim İbn Haldun (öl. 808/1406) ve Bâkılânî (öl. 403/1013) gibi bazı âlimler, imlânın dinî bir emir olmadığını, bunun için şer‘i bir delilin de bulunmadığını, yazının sembol ve işaretlerden ibaret olup sahâbe-i kiramın döneminde bilinen hat sanatına göre yazıldığını, bu konuda kendilerine uyma zorunluluğu bulunmadığını, Kur‘ân‘ın daha sonra geliştirilen hat ile de yazılabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁰

Üçüncü Görüş: resmu‘l-mushaf‘a ittiba etmede muhatap kitlelerin durumunun esas alınması gerektiğini ileri süren ulemanın görüşüdür. Bunlardan ‘İzz b. Abdisselâm (öl. 660/1262) ve Zerkeşî (öl. 794/1392), bu konuda avâm ile havassı ayırmışlardır. Bu âlimlere göre avam için telaffuz ve seslendirmede yanlışlık olmamak şartıyla kolay okuyabilecekleri bir hatla Mushaf‘ın yazılabileceğini; havâs olanlar için de Resm-i Osmanî‘ye göre mushafların yazılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁵¹

Zürkanî bu görüşün iki yönden Kur‘ân-ı Kerimi muhafaza altına aldığını zikreder:

1. O dönemde yaygın olan imla ile mushafların yazılması insanları, Kur‘ân okurken hata yapmaktan uzak tutmuştur.

2. Resmu‘l-mushaf‘ın orijinal formatının korunması için kıraat ilminde mâhir olan âlimlerin bu resme göre okumaları devam etmiştir.⁵²

1.4. RESMU‘L-MUSHAFIN MEZİYETLERİ

Hiz. Osman döneminde gerçekleştirilen istinsah faaliyetinin amacı, yukarıda belirtildiği üzere ümmeti, Peygamber Efendimizden işitilen sahîh ve mütevâtir kıraatler etrafında toplamaktır.⁵³ Bu bağlamda istinsah faaliyeti için oluşturulan heyet tarafından ihtimam gösterilerek teşekkül eden mushaf hattı, bazı özellikler içermektedir:

1. Kıraat vecihlerinden tevâtür ile sabit olanlar hattın noktasız ve harekesiz bırakılması suretiyle Kur‘ân metninin zımnına dâhil edilmiştir. Haber-i vahidle sabit olan vecihlere yer verilmemiştir. Bu sebeple *وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِيهَةٍ غَضَبًا* “(Çünkü) onların

⁵⁰ Ögmüş, “Resm-i mushaf Bağlamında Kur‘ân ve Kıraat Ayrımı”, 12; Sindî, *Safâhât*, 145; Şaban Muhammed İsmail, *Resmu ‘l-mushaf ve dabtuhu beyne ‘t-tevkîfi ve ‘l-istilâhât* (Mısır: Daru’s-Selâm, 2012), 63; Merâğî, *Tefsîru ‘l-merâğî*, 30/1/13.

⁵¹ Sindî, *Safâhât*, 145; Merâğî, *Tefsîru ‘l-merâğî*, 30/1/15.

⁵² Zürkanî, *Menâhilu ‘l-irfân*, 316.

⁵³ Kürküt, *Hiz. Osman Mushaflar‘ının İmla Özellikleri*, 37.

kendilerine ulaşan diğer sahih vecihleri de kapsaması amacıyla, mushafları noktalama ve harekelemelerden tecrid ettiler.⁶¹ Buradan da anlaşılacağı üzere, nesholunmayan lehçeye dayalı kıraat farklılıklarının yazım tarzında korunmuş olması, metnin çok yönlülüğünü ve farklı okuma üsluplarını destekler mahiyette olduğunu göstermektedir.⁶²

Şâyet kelimenin resmi farklı kıraat vecihlerine göre okunmaya elverişli değilse, bu durumda istinsah heyeti bazı nüshalarda bir kıraat vechine delalet edecek şekilde yazarlardı ve diğer bazı nüshalarda ise diğer veche delalet edecek şekilde farklı resm ile yazarlardı. Mesela: *وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ* “Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti, Ya'kub da, "Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O halde sadece müslümanlar olarak ölünüz." (dediler).”⁶³ şeklindeki âyette geçen *وَوَصَّىٰ* kelimesi, hem hemze ile hem de şedde ile kıraati tevâtürle sabit olduğu için Medine ve Şam nüshalarında hemze ile yazılmış ve bu bölgenin kıraat iamlarından Nâfi‘ ve İbn Âmir *وأوصى* şeklinde okumuşlardır. Diğer bölgelere gönderilen mushaflarda ise hemze'nin hazfi ile yazılmış ve o bölge kıraat imamı da *وَوَصَّىٰ* şeklinde, mushaflarında yazılı olduğu gibi okumuşlardır.⁶⁴ Aynı şekilde *أَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي* şeklinde, mushaflarında yazılı olduğu gibi okumuşlardır.⁶⁴ Aynı şekilde *تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا* “Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır.”⁶⁵ Âyeti, hem (من) harfinin isbatıyla hem de bu harfin hazfiyle okunduğu sabit olmuştur. Bu da ilgili bölgelerin mushaflarındaki yazım sebebiyledir. Nitekim Mekke Mushaf’ında (من) harfinin isbatı söz konusu olduğundan İbn Kesîr *جَنَّاتٍ تَجْرِي* şeklinde okumuştur. Diğer mushaflar’da ise (من) harfinin hazfi ile sabit olduğundan diğer kıraat imamı da *لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ* şeklinde okumuşlardır.⁶⁶

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/30-33; İşeri, “Arap Lehçeleri ve Mushaf Hattı ile İrtibatı Açısından Kıraat Farklılıkları”, s. 272.

⁶² İşeri, “Arap Lehçeleri ve mushaf Hattı ile İrtibatı Açısından Kıraat Farklılıkları”, s. 272.

⁶³ el-Bakara 2/132.

⁶⁴ Ebû'l-Berekât ‘Abdullâh b. Ahmed en-Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf ‘Alî Budeyvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419), 1/131; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Daru İbn Kesîr, 1414), 168; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Me'âni'l-kırâ'ât* (Suudi Arabistan: Câmi'atu'l-Melik Su'ûd, 1991), 1/179.

⁶⁵ Et-Tevbe 9/100.

⁶⁶ Abdulfettah el Kâdî, *el-Budûru'z-zâhire* (Mekke: Mecmeu Melik Fehd, 2002), 154; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/11; Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Muhibbiddin en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 2/262.

Nesh edilmeyen ve tevatürle sabit olan bu tarz vecihler, lafız tekrarı intibasını vermemek ve/veya ikinci lafzın birinci lafzı tashih ettiği zannına götürmemesi için tek nüshada iki resm beraber yazılmamıştır.⁶⁷

6. Bazı sahâbenin özel mushaflarında, esbâb-ı nüzul, tefsir ve manayı açıklamak maksadıyla yazılmış olan kelimelere ise -kelam-ı ilahi oldukları sabit olmadığından- sahâbenin icmasıyla kabul gören mushaflarda yer verilmemek suretiyle mushafta kişisel tasarrufların önü alınmış, böylece Kur'ân etrafında ümmetin birliği sağlanmıştır.

7. İstinsah edilen mushafların hattı Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde cem' edilen mushaf'a uygun şekilde yapılmıştır.⁶⁸

8. Komisyonunda yer alan üyeler arasında ortaya çıkabilecek herhangi bir ihtilafta Kureyş lehçesi esas alınmıştır. Mesela قَالْ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَمَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ “Peygamberleri onlara: Onun hükümdarlığının alâmeti, Tabut'un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o Tabut'un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet, Musa ve Harun hanedanlarının bıraktıklarından bir kalıntı vardır.”⁶⁹ Âyetinde geçen التَّابُوت kelimesinin yazılışı hakkında Hz. Zeyd ve diğer sahâbeler arasında ihtilaf olmuştur. Hz. Zeyd, bu kelimeyi tâ-i merbûta (yuvarlak tâ) ile التَّابُوت şeklinde yazılmasını istemiş, diğerleri ise tâ-i mebsûta (açık tâ) ile التَّابُوت şeklinde yazılmasını istemişlerdir. Aralarındaki bu anlaşmazlık üzerine konuyu Hz. Osman'a (r.a) taşımışlardır. Hz. Osman (r.a), Kur'ân-ı Kerim'in Kureyş lehçesi üzerine nâzil olduğunu belirterek kelimenin التَّابُوت şeklinde yazılmasını emretmiştir.⁷⁰

1.5. RESMU'L-MUSHAF'TA TAKİP EDİLEN YAZIM KAİDELERİ

Hz. Osman döneminde mushaflar istinsah edilirken, mushafların yazılışında önemli hususlar ilgili heyet tarafından dikkate alındı. Zira heyet, Peygamber Efendimizin (s.a.v) tensibinden geçtiğinden emin oldukları tüm kıraat vecihlerini içine alacak şekilde mushafı yazmaya gayret etti. Bu anlamda kelimeleri yazarken bazı harfleri hâzî, bazılarını ise isbât ettiler. Öte yandan bazı harfleri de ziyade ettiler. Böylelikle Kur'ân'ın sınırlı sayıda

⁶⁷ Misto - Buğa, *el-Vâdih*, 93; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 170.

⁶⁸ Misto - Buğa, *el-Vâdih*, 93.

⁶⁹ el-Bakara 2/248

⁷⁰ Misto - Buğa, *el-Vâdih*, 98.

denebilecek belirli bazı kelimelerinde uygulanan tek resm, değişik okunmasına ruhsat tanınan vecih farklılıklarını da kapsamış oldu.⁷¹

Yukarıda bahsedildiği üzere resm kelimesinden murad hattır. “Hatt”an kastedilen şey ise kelimelerin hecâ harfleriyle aldığı şekildir. Bu hatt ise kıyâsî ve ıstılâhî olmak üzere ikiye ayrılır. Konumuzun daha anlaşılır hale gelmesi maksadıyla kıyâsî ve ıstılâhî hattın tanımı üzerinde durularak konuyla ilgili örnekler aşağıda tablo halinde ele alınacaktır.

Tablo 1.1. Hatt’ın Kısımları

İstılâhî Hatt		Kıyâsî Hatt
İstılâhî Hatt: Arapça bir kelimeye görülen hafif, ziyâde, bedel, hemze, vasl ve fasl gibi sebeplerden dolayı kelimenin imlâsının telaffuzuna uymadığı hattır.		Kıyâsî Hatt: Kelimenin yazılışı ile telaffuzunun birbirine mutabık olduğu hattır. Ör: مالك, الليل
Ör: ملك, Hazf,	Bedel: الصلوة	
Ziyade: اولى,		
Hemze: قرئ,	Fasl: ان ما vb.	
Vasl: انما,		
Not: Tabloda gösterilen örnekler, yeri geldikçe kendi konuları içinde izah edilecektir.		

Bu bağlamda Genel olarak âlimler resmü’l-mushaf bağlamındaki ıstılâhî hattın özelliklerini altı başlıkta ele almışlardır.

1.5.1. Resmu’l-Mushaf’ta Ziyadelik ile İlgili Yazım Kaideleri

Resm-i Osmanî bağlamında kaynaklarda ele alınan temel kurallardan biri olan fazlalık kaidesi; resmü’l-mushaf’ta yer alan bir kısım kelimelerdeki bazı harflerin yazılı olduğu halde telaffuz açısından herhangi bir işlevselliğinin olmamasıdır.

Bu bağlamda, kelimeye yazılı olan ancak okunduğunda fonksiyonel bir değeri bulunmayan zâid harfler ne vasl ne de vakf durumunda okunmamaktadır. Resmu’l-

⁷¹ Muhammed ’Adil, *el-Münîr*, 265.

mushaf'ta hecâ harflerinden fazla olarak yazılan harfler ise Harrâz'ın (öl. 718/1318) da belirttiği üzere,

وهاك ما زيد ببعض أحرف = من واو او من ياء او من الف

“İşte ziyade olunan bazı harfler (vardır ki, onlar), ‘vâv’, ‘yâ’ ve ‘elif’⁷² Bu beyitten anlaşıldığı üzere kelime telaffuz açısından bir fonksiyonu bulunmayan fazla olarak yazılan harfler, “elif”, “vâv” ve “yâ” harfleridir. Resmu’l-mushafın bazı yerlerinde kelimenin sonunda veya ortasında gelen bu harfler, bazı âlimlere göre herhangi bir sebep olmaksızın, diğer bazı âlimlere göre ise belli bir hikmete mebni olarak yazılan ancak okunuşta karşılığı bulunmayan zâid olarak gelen harflerdir.⁷³

Her ne kadar bazılarınca bu fazla yazılmış harflerin bir fonksiyonu olmadığı ileri sürülmüşse de bazı tahkikatta bulunduğu birtakım hikmetleri olduğu söylenebilir. Nitekim med veya lin harfleri olan bu harfler, harekelerin kullanılmadığı dönemlerde harflerin sesli, kolay ve hatasız okunmasında önemli rol oynamıştır. Zira fetha, kesre ve zamme dediğimiz hareketler, İbn Cinnî’nin (öl. 392/1002) de ifade ettiği gibi, med ve lin harflerinin bir parçasıdır. Çünkü fetha “elif”in, kesre “yâ”nın, zamme ise “vâv”ın bir parçasıdır. Bu bağlamda mütekaddim nahivciler, fetha’yı “küçük elif”, kesre’yi “küçük yâ” ve zamme’yi ise “küçük vâv” şeklinde isimlendirmişlerdir.⁷⁴

Fazlalık kaidesiyle ilgili konunun teferruatına girmeden evvel, okuyucuyu konu hakkında fikir sahibi kılmak, böylece konuyu daha iyi anlamasını sağlamak için aşağıdaki tablo ile konuyu nisbeten özetlemek mümkündür:

Tablo 1.2. Fazlalık kaidesi hakkında bazı örnekler

Elif (إ)	Vâv (و)	Yâ (ي)
لشأى	أولى	أفأين
مأنة	أولات	بأيد
ءامنوا	سأوريكم	ملأينهم

⁷² Muhammed b. Muhammed b. İbrahim eş-Şerîşî el-Harrâz, *Manzûmetu mevridi’z-zem’ân*, thk. Eşref Muhammed Fuat (Mısır: Mektebetu İmam-ı Buharî, 2006), 26.

⁷³ Ganim Kadduri el-Hamed, *el-Muyesser fî ‘ilmi resmi’l-mushafî ve dabtihî* (Cidde: Merkezû’d-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye, 2012), 125; Sindî, *Safahât*, 138.

⁷⁴ Kaddûrî, *Resmu’l-Mushaf*, 279.

1.5.1.1. Elif (ا) Harfi Ziyâdeliği ile İlgili Kaideler

Resmu'l-mushaf'ta bazı isim ve fillerde, elif harfinin, kelimenin başında, ortasında veya sonunda fazla olarak yazıldığı görülmektedir. Nitekim aynı özellikteki bazı kelimeler, Kur'ân-ı Kerim'de mükerrer geçtiği halde, bazen elif harfinin ziyadesiyle yazılmıştır. Mesela, Kur'ân-ı Kerim'de geçen شيء kelimesi genelde “ش” harfinden sonra elif harfi yazılmamıştır. Ancak Kehf suresinin 18. âyetinde geçen لَشَى şeklinde elif harfinin ziyadesiyle yazıldığı görülmektedir.⁷⁵

Resmu'l-mushaf'ta elif harfinin fazla olarak yazılmış olmasına, bazı âlimler anlam merkezli yaklaşmamışken bir kısım âlimler ise anlam merkezli yaklaşmış ve elif harfinin, kelimenin başında, sonunda ve ortasında yazılmasına göre kelimeye farklı anlam kattığını belirtmişlerdir.⁷⁶ resmu'l-mushaf'ta yer alan “zaid elif”lerin yazılış sebepleri hakkında şu gerekçeler zikredilmiştir:

1) Elif harfi herhangi bir kelimenin başında fazla olarak yazıldığında, mana itibariyle kendinden önceki kelimeye nisbeten başında bulunduğu kelimeye daha güçlü bir anlam katar. Ör: *لَا أَدْبَحُهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَا أَدْبَحُهُ أَوْ لَا أَدْبَحُهُ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ* "Ya bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirecek ya da onun canını iyice yakacağım yahut onu boğazlayacağım!"⁷⁷ kelimesindeki birinci elif harfinin fazla yazılmasının kelimeye kattığı anlam, elif'siz yazılan *لَا أَدْبَحُهُ* kelimesindeki manaya göre daha kuvvetlidir. Bu anlamda her iki kelimeye lafız cihetiyle bakıldığında gerek diziliş açısından cümlede ve gerekse olguda muahhar olan (sonra gelen) keliminin, mukadem olan (önceki) kelimedenden daha kuvvetli bir anlam ifade ettiği görülmektedir. Zira boğazlamak (دبح), can yakmak (عذاب)'tan daha şiddetli bir ceza şeklidir. Söz konusu âyette de bu hususa dikkat çekilmesi amacıyla⁷⁸ kelimenin başına elif harfi ziyade edilmiştir.

Yukarıda geçen *لَا أَدْبَحُهُ* kelimesindeki elif harfinin fazla yazılmasının diğer bir sebebini de Semîn el-Halebi, (öl. 756/1355) Zemahşerî'den (öl. 538/1144) naklederek şöyle izah eder: Kur'ân nüzulüne yakın bir zamanda icat olan Arap hattındaki bir kaideye göre üstün harekesini belirtmek için onun yerine elif harfi yazılırdı. Bu kelime de

⁷⁵ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî 'ulumi'l- Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 261; Kaddürî, *el-Muyesser*, 126.

⁷⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 260-264.

⁷⁷ en-Neml 27/21.

⁷⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 261.

“lâm”dan sonra gelen hemze suretinde yazılan elif harfinin fetha ile okunduğunu belirtmek için hemze’den sonra zâid bir elif yazılmıştır.⁷⁹ Semîn el-Halebi, fetha yerine yazılan bu zâid elif’in, o zamanlar için Arap hatt kurallarından bir kaide olarak kalan bir durum olduğunu nakleder.⁸⁰

2) Elif harfinin kelime sonunda fazla olarak yazıldığı durumlar incelendiğinde, özellikle "يدعوا", "يرجوا" gibi fiillerde vâv harfinden sonra gelen zâid elif harfinin, kelimenin haricindeki mana itibarıyla kelimeye bu harici anlamı da kelimeye oluşturduğu görülmektedir. Bu durum ise çünkü bu tür fiillerde fail zikredilmese bile, fiilin kendisi fâili içermekte olduğundan dolayı bu fiil, bağımsız bir cümle niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla, bu gibi fiiller, faili de barındırdığından anlam bakımından isimlerden daha ağır bir vaziyet arz eder.⁸¹ Zira isimlerin müfred yapıda olması gibi temel özelliklerinin gereği, isim olan kelimenin bünyesinde isim, fiil veya harf gibi başka unsurları zorunlu kılmazlar. Aynı durum fiiller için geçerli değildir.

Yukarıda zikredilen örneklerde görülen vâv harfi, med harfleri ile iki lin harfi arasında en ağır olanıdır. Dolayısıyla "يرجوا" ve "يدعوا" gibi sonunda vâv harfi olan fiillere, hat itibarıyla dikkat edilmesi gerektiği gibi anlam açısından da dikkatli şekilde ele alınmalıdır. Zira "يرجوا" ve "يدعوا" gibi kelimeler, fiil olmalarının yanı sıra faili de içermeleri dolayısıyla isme nisbeten daha ağır bir yapıya sahiptir. Fazla olarak yazılan elif harfi de anlam zenginliğine işaret etmektedir; böylece ifadenin mana ve içerik açısından genişletildiği anlaşılmaktadır.⁸²

3) Elif harfi kelimenin ortasında fazla olarak yazıldığında ise- لَشَاءِ kelimesinde olduğu gibi- kelimenin kendisinde var olan anlamı ortaya çıkarmak içindir.⁸³

⁷⁹ Ebu'l-‘Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Yûsuf b. ‘Abdî'd-Dâim es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-mesûn fî 'ulumi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Mahmûd Harrâd (Dîmeşk: Daru'l-Kalem, ts.), 6/61.

⁸⁰ Semîn el-Halebî, *Durru'l-mesûn*, 6/61.

⁸¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 261.

⁸² Zerkeşî, *el-Burhân*, 261.

⁸³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 262; Detaylar için ayrıca bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, 262.

4) امرواً gibi örneklerde görüldüğü üzere hemze harfi gizli olduğundan⁸⁴ kendisinden sonra yazılan fazla elif harfi, gizli ve zayıf olan hemze'yi daha da güçlendirir. Dâni, Kisâ'nin (öl. 189/805) de bu görüşte olduğunu nakleder.⁸⁵

5) Mushaflarda yer alan bazı kelimelerdeki ziyade yazımlar, bazı sebeplere binaendir. Özellikle "الربوا" gibi örneklerde, kelimenin sonunda yer alan zâid elif'in sebebi, kelimedeki bâ harfinden sonra gelmesi gereken elif harfi yerine yazılan "vâv" harfinin, امنوا gibi bazı kelimelerin sonundaki cem' "vâv"ına benzemesidir. Bu benzerlik, امنوا ve الربوا kelimelerindeki vâv' ve sonrasındaki elif'in şekil ve kelimenin sonunda gelmesi yönüyledir.⁸⁶ Nitekim cem' vâv'ından sonra ziyade elifin yazılması, كفروا وَرَدُّوا gibi durumlarda, cem' vâv'ının, atıf için kullanılan vâv harfiyle karışmaması içindir. Dolayısıyla kaide birliğini sağlamak adına (darden lilbab), bazı istisnai durumlar hariç, cem' vâv'ının bulunduğu her yerde sonunda fazladan bir elif yazılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Kıraat âlimlerinden, resmu'l-mushaf'la ilgili önemli bir eser ortaya koyan Dâni, Ebû 'Amr b. 'Âlâ'nın da (öl. 154/771) konuyla alakalı düşüncesinin bu yönde olduğunu zikrederek bu görüşe katılır.

Ziyade harf yazılması sebeplerinden biri de resm birliği bulunan ancak okunuş ve mana açısından farklılık gösteren bazı kelimelerin birbiriyle karıştırılmasını engellemek olduğu söylenmektedir. Nitekim الربوا kelimesindeki zaid vâv harfinin yazılmasının bir sebebi, resmu'l-mushafta şekil ve nokta bulunmadığı dönemlerde الزنا kelimesi ile karışma ihtimalinin bulunmasıdır.⁸⁷ Bu durumlar ışığında bakıldığında, mushaflarda kural dışı veya zaid gibi görünen harf ve işaretlerin hepsinin belli bazı maksatlar ve gerekçeler gözetilerek yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakılınca ziyade yazılmış harflerin doğru anlaşılması büyük önem taşımaktadır.

6) Mesâhif-i Osmanî'de kelimelerde, i'râb ve i'câm noktalarının bulunmaması nedeniyle, resimde birbirine benzeyen kelimelerin ayırt edilmesi amacıyla yer yer ziyade

⁸⁴ Nitekim امرواً kelimesinde yer alan vâv harfi üzerindeki hemze resmu'l-mushaf'ta yer almamaktadır. Zira hicri 2. asrın ortalarında Halil b. Ahmed, med harfleri olan elif, vâv ve yâ harfleri üzerine ayn harfinin başını koymuştur. (İbrahim b. Ahmed Marğenî et-Tunusî, *Delîlu'l-hayrân 'âlâ'n-nazmi'l-müsemma bi mevrûdi'z-zem'ân* (Tunus: Sâlihu'l-Aselî, 1903), 99.

⁸⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 62.

⁸⁶ Tunusî, *Delîlu'l-hayrân*, 217.

⁸⁷ Ebu'l-Bekâ' Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî el-'Ukberî, *el-Lubâb fî 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*, thk. Abdu'l-Îlâh en-Nebhân (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1416), 2/489.

harfler yazılmıştır. Örneğin, Arap hattında noktasız ve harekesiz şekilde yazılan عمر (Ömer) ve عمرو (‘Amr) gibi kelimelerin karışmasını önlemek için vâv harfî fazladan yazılır. Benzer şekilde mushafların resminde de مئة ve منه kelimelerinin mushaftaki resm şekli nokta ve harekelerden hali olarak مه ve مه şeklinde yazılıdır. Bu iki kelimenin birbirine karıştırılmasını önlemek amacıyla مئة kelimesine elif harfi ilavesiyle مائة biçiminde yazılarak منه kelimesinden farklılaşması sağlanmıştır.⁸⁸

Tablo 1.3. Elif (ا) Harfî Ziyâde Edilerek Yazılması Hakkında Bazı Örnekleri

مائة مائتين	Her yerde	Kelimenin ortasında ve mim harfinden sonra yazılan ziyade elif
او لأذبحنه	Neml 27/21	Lam elif’ten sonra yazılan ziyade elif.
ولا تقولن لشيء	Kehf 18/23	Şin harfinden sonra yazılan ziyade elif.
جاء	Zümer 39/69 ve Fecr 89/23	Yâ harfinden önce yazılan ziyade elif.
ولا تأتيسوا	Yusuf 12/87	Yâ harfinden önce yazılan ziyade elif.
أفلم يأتيس	Ra’d 13/31	Yâ harfinden önce yazılan ziyade elif.
ءامنوا	Bakara 2/9	Fiil’in sonunda bitişik olarak yazılan cem’ “vâv”dan sonra yazılan ziyade elif.
لا تفسدوا	Bakara 2/11	Fiil’in sonunda bitişik olarak yazılan cem’ “vâv”dan sonra yazılan ziyade elif.
فاسعوا	Cum’a 62/9	Fiil’in sonunda bitişik olarak yazılan cem’ “vâv”dan sonra yazılan ziyade elif.
أشكوا	Yûsuf 12/86	Lamu’l fiil olan “vâv”dan sonra yazılan ziyade elif.
فلا يربوا	Rûm 30/39	Lamu’l fiil olan “vâv”dan sonra yazılan ziyade elif.
لن ندعوا	Kehf 18/14	Lamu’l fiil olan “vâv”dan sonra yazılan ziyade elif.

⁸⁸ Ahmed Abdulkadir, *Teyssîru’r-resmî l-Osmânî* (Mısır: y.y., 2002), 15; Kaddûrî, *Resmu’l-mushaf*, 43.

**Tablo 1.3. Elif (İ) Harfi Ziyâde Edilerek Yazılması Hakkında Bazı Örnekleri
(Devamı)**

مرسلوا الناقة	Kamer 54/27	İzafe olan cemi müzekkeri salimde ‘irâb alameti için olan “vâv”dan sonra yazılan ziyade elif.
كاشفوا العذاب	Duhân 44/15	İzafe olan cemi müzekkeri salimde ‘irâb alameti için olan “vâv”dan sonra yazılan ziyade elif.
جزوا	Mâide5/33	Kelimenin sonda hemzeden bedel olan “vâv”dan sonra yazılan ziyade elif.
البلوا	Sâfât 37/106	Kelimenin sonda hemze’den bedel olan “vâv”dan sonra yazılan ziyade elif.
شركوا	Enâm 6/94	Kelimenin sonda hemze’den bedel olan “vâv”dan sonra yazılan ziyade elif.
العلموا	Fâtır 35/27	Kelimenin sonda hemze’den bedel olan “vâv”dan sonra yazılan ziyade elif.
نشوا	Hûd 11/87	Kelimenin sonunda hemze’den bedel olan “vâv”dan sonra yazılan zâid elif.
شفعوا	Rûm 30/13	Kelimenin sonunda hemze’den bedel olan “vâv”dan sonra yazılan zâid elif.
دعوا	Ğâfır 40/50	Kelimenin sonunda hemze’den bedel olan “vâv”dan sonra yazılan zâid elif.
يعبوا	Furkan 25/77	Kelimenin sonunda hemze’den bedel olan “vâv”dan sonra yazılan zâid elif.
نبوا	İbrahim 14/9	Kelimenin sonunda hemze’den bedel olan “vâv”dan sonra yazılan zâid elif.
يبدوا	Yûnus 10/4	Kelimenin sonunda hemze’den bedel olan “vâv”dan sonra yazılan zâid elif.

Yukarıdaki tabloda, belirtilen kaidelere göre kelimenin sonunda veya ortasında fazla olarak yazılın elif harfi ne vakfen ne de vaslen okunmaz. Ör: ءامنوا kelimesinin üzerinde vakf yapıldığında kelimenin sonundaki fazla elif harfinin kıraatte hükmü

olmadığı için sondaki med durumunda olan vâv harfî üzerine medd-i tabii ile vakfedilir.⁸⁹ Aynı şekilde شفعوا ve جزوا gibi sonunda “vâv” harfî suretinde yazılan hemze’nin üzerinde vakfedildiğinde hemzenin şiddet sıfatını belirgin ederek ve hemze üzerine sâkin olarak vakf yapılır. Nihai olarak şöyle söylenebilir: Resmu’l-mushafta sabit olduğu halde okunmayan zaid veya bedel (başka harf yerine yazılmış) olan harfler için kâri, ne vaslen ne de vakfen resm’e uymaz.⁹⁰

Ancak yukarıda ele alınan maddelerde değinilen şartlar, bazı kelimelerde tahakkuk etmesine rağmen, zâid “elif” yazılmamıştır. Bu hususta bazı istisnalardan söz edilebilir: Mesela: Fiil’in sonunda bitişik yazılan cem’ ‘vâv’ından sonra bazı kelimelerde fazla elif harfî yazılmamıştır. Ör: جأ و جأ (her yerde); فؤ (Bakara 2/226); وعئ (Furkan 25/21); سئ (Sebe’ 34/5); تئ (Haşr 59/9) Bu altı kelimeye her ne kadar fiil’in sonunda cem’ ‘vâv’ı mevcut ise de resmu’l-mushaf’ta bu kelimelerin sonunda fazla olan “elif” yazılmamıştır.⁹¹

Konu kapsamında yukarıdaki tabloda geçen örneklerdeki elif harfî’nin ziyadesi, hakiki bir ziyadedir. Zira tabloda geçen örneklerdeki “elif” ne vasl ne de vakf durumunda okunmaz. Bu şekildeki ziyade, hakiki ziyadedir. Ancak bazen elif harfinin ziyadesi hakiki ziyade olmayabilir. Ör: لئ kelimesinin sonundaki elif birçok kıraatte vakf durumunda okunur ancak vasl durumunda okunmaz ve ziyade sayılır. Keza ابن kelimesindeki “elif” ile ibtidâ yapıldığında elif suretindeki hemze harfî okunur, ancak cümlemin ortasında geçtiğinde yani derc konumuna düştüğünde ise elif okunmaz ve ziyade sayılır. Bahsi geçen her iki kelimedeki elif harfî’nin ziyadesi gayr-ı hakiki bir ziyadedir. Çünkü resm, vakf ve ibtidâ’ya mebnidir.⁹² Nitekim yukarıdaki لئ örneğindeki sonunda yazılan elif harfî her ne kadar vasl durumunda okunmayıp ziyade sayılsa da vakf durumunda varlığını korumuştur. Keza ابن örneğindeki elif suretindeki hemze harfî ise her ne kadar derc durumunda ziyade sayılsa da ibtida durumunda okunur hale gelmiş ve gayr-ı ziyade

⁸⁹ Abdü’l-Fettâh Seyyid Acmi el-Mersafi, *Hidâyetü’l-kârî ilâ tecvîd-i kelâmi’l-Barî* (Medine: Mektebetu Tayybe, 1979), 546.

⁹⁰ Mersafi, *Hidâyetü’l-kârî*, 546.

⁹¹ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 126; Ahmed Abdulkadir, *Teyşîru’r-resmi’l-Osmânî*, 14; İbn Vesîk, *Risâle fî resmi’l-mushaf*, thk. Ahmed b. İsmal (Mısır: Mektebetu İbn Abbas, 2011), 59.

⁹² Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1/348.

olmuştur. Dolayısıyla bir harfin kelimenin başında veya sonunda ziyade olup olmaması ancak vakf ve ibtidâ durumlarında kesinleşeceğini düşünülebilir.

Bazı kaynaklarda السبيل قواريرا ، الرسولا ، الظنونا ، لكنا ve سلاسلا kelimelerinin sonundaki eliflerin ziyade olduğu üzerinde durulmuştur. Ancak bu kelimelerde bulunan ziyadelik, yukarıda tabloda verilen örneklerdeki elif harfi'nin ziyadesi gibi değildir. Çünkü buradaki ziyadeler de gayr-i hakiki ziyadeler arasındadır.⁹³

Dânî, Bakara suresinin 61. âyetinde geçen اهبطوا مصرا ibaresinde elif harfi fazla olarak yazıldığını; Yûsuf suresinin 7. âyetinde geçen ايات للسئلين ibaresindeki ايات kelimesinin “elif” ve “tâ” ile yazıldığını; keza السبيل ، الرسولا ، الظنونا ، لكنا kelimelerinde ise elif harfinin ziyadesiyle yazıldığını Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'dan (öl. 224/838) nakleder.⁹⁴

Öte yandan, İnsân sûresinde geçen سلاسلا ve (قواريرا قواريرا) kelimelerinin Hicaz ve Kûfe mushaflarında elif harfi'nin ziyadesiyle yazılmışken, Basra mushafında ise birinci قواريرا kelimesi elif harfi ile, ikinci قواريرا kelimesi ise elif harfi olmaksızın yazılmış olduğu rivâyet edilmektedir.⁹⁵

Bahsi geçen kelimelerin dışında da mushaflar ve kıraat imamları arasında hem elif harfinin isbâtı veya hazfiyle alakalı hem de kelimenin sonunda vakfetme keyfiyetiyle alakalı başka kelimeler de mevcuttur. Ancak konunun fazla uzamaması için bu kapsama giren diğer örneklerden sarf-ı nazar edildi.⁹⁶

1.5.1.2. Yâ (ي) Harfi Ziyâdeliği ile İlgili Kaideler

Resmu'l-mushaf'ta bulunan bazı kelimelerde (Bunların dokuz kelime olduğunu söyleyenler bulunmaktadır.) yâ harfi, kıyasî kaide göre değil, ıstilahî kaideye göre zâid olarak yazılmıştır.⁹⁷ Yâ harfinin hangi kelimelerde, kelimelerin neresinde ve hangi durumda zaid olarak yazıldığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁹³ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 127.

⁹⁴ Dâni, *el-Mukni*’, 40.

⁹⁵ Dâni, *el-Mukni*’, 41.

⁹⁶ Konunun tafsilatı için bk. Dâni, *el-Mukni*’, 46-48.

⁹⁷ Dâni, *el-Mukni*’, 50.

Tablo 1.4. Yâ (ي) Harfinin Ziyâde Edilerek Yazılmasına Dair Bazı Örnekler

أفأين مات	Âl-i İmran 3/144	Kelimenin ortasında ve kesreli hemze'den sonra zâid olan “yâ”.
أفأين مت	Enbiya 21/34	Kelimenin ortasında ve kesreli hemze'den sonra zâid olan “yâ”.
بأأيد	Zariyat 51/47	Kelimenin ortasında kendisi fethalı, mâkabli (ب) kesreli hemze'den sonra zâid olan “yâ”.
بأأيكم	Kalem 68/6	Kelimenin ortasında kendisi fethalı, mâkabli (ب) kesreli olan hemze'den sonra zâid olan “yâ”.
من نبأى المرسلين	Enam 6/34	Kelimenin sonunda ve kesreli hemze'den sonra zâid olan “yâ”.
من تلقأى نفسى	Yûnus 10/15	Kelimenin sonunda ve kendisinden önce “elif” olan kesreli hemze'den sonra zâid olan “yâ”.
أأأأى	Nahl 16/90	Kelimenin sonunda ve kendisinden önce “elif” olan kesreli hemze'den sonra zâid olan “yâ”.
أأأأى	Tâhâ 20/130	Kelimenin sonunda ve kendisinden önce “elif” olan kesreli hemze'den sonra zâid olan “yâ”.
وأأى	Şûrâ 42/51	Kelimenin sonunda ve kendisinden önce “elif” olan kesreli hemze'den sonra zâid olan “yâ”. ⁹⁸

Rum suresinin 8. âyetinde geçen بلقأى ربه ve 16. âyetindeki ولقأى الاخرة kelimelerinde yâ harfinin zaid yazılıp yazılmadığı hususu, kaynaklarda zikredildiğine göre mushaflarda farklılık göstermektedir.⁹⁹

Nitekim Dâni, Rûm suresi'nin söz konusu âyetlerinde geçen ولقأى ve بلقأى ربه kelimeleriyle alakalı olarak Gâzî b. Kays'ın, (öl. 199/815) *Hecâu's-sünneh* kitabında,¹⁰⁰ yâ harfinin ziyadesiyle yazılı olduğunu zikrettiğini ve aynı şekilde Medine ve Şam mushaflarında da bu şekilde yazılı gördüğünü aktarır.¹⁰¹

Kelimenin sonundaki zâid yâ harfiyle biten وأأى، أأأأى ve وأأى gibi kelimelerin üzerinde vakfedilince sakın hemze ile vakfedilir. Bu kelimelerin hattındaki zâid yâ

⁹⁸ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 128.

⁹⁹ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 128.

¹⁰⁰ Gazi b. Kays Ebu Muhammed el-Endülüsî, kıraat ilmini Endülüse sokan ilk âlimdir. Âlim, fazıl, fakih ve edip olan bu zat, meşhur yedi kıraat imamlarından biri olan Medineli imâm Nafi'den (169/691) bizzat okumuş ve yazmıştır. Mehmet Kemal Atik, “Endülüs ve Kur'an İlimlerindeki Yeri”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Ocak 1985), 265-288. s. 276-277.

¹⁰¹ Dâni, *el-Mukni*, 49.

harfinin telaffuzda herhangi bir fonksiyonu olmadığından vaslen okunmaz. Keza vakfedildiğinde de ne yâ harfi üzerinde ne de yâ ile uzatılacak şekilde hemzenin üzerinde vakfedilmez.¹⁰²

Ebu'l-Abbas el-Merrâkuşî'ye (öl. 721/1321) göre, "بأييد" kelimesinde fazla gibi görülen "yâ" harfinin amacı, "يد" kelimesini çoğulu olan "الأيدي" kelimesinden ayırmaktır. Çünkü bu kelime, Allah'ın kudretini ifade etmekte olup Yüce Allah göğü bu kuvvetle yaratmıştır. Bu bağlamda, vücuttaki elleri temsil eden "الأيدي" kelimesine göre fazla harf bulundurmasıyla daha anlamlı hale gelmektedir. Böylece lafzın melekûti ve vilâyet boyutundaki manaya has kılınması amacıyla "بأييد" kelimesine zâid yâ harfi eklenmiştir; nitekim lafızdaki çokluk, anlam bakımından derinlik ve çeşitlilik ifade eder.¹⁰³

1.5.1.3. Vâv (و) Harfi Ziyâdeliği ile İlgili Kaideler

Mushafları yazan sahâbe heyeti, özellikle zammeli olan hemze'den sonra bazı kelimelerde vâv harfini fazla olarak yazmışlardır.

Tablo 1.5. Vâv (و) Harfinin Ziyâde Edilerek Yazılması Hakkında Bazı Örnekler

أولوا	Bakara 2/269	Zamme'li olan hemze'den sonra zâid olan "vâv."
يأولى	Bakara 2/179	Zamme'li olan hemze'den sonra zâid olan "vâv."
أولت	Talak 65/4,6	Zamme'li olan hemze'den sonra zâid olan "vâv."
أولاء	Âl-i İmrân 3/119	Zamme'li olan hemze'den sonra zâid olan "vâv."
أولئك	Bakara 2/5	Zamme'li olan hemze'den sonra zâid olan "vâv."
أولئكم	Nisâ 4/91	Zamme'li olan hemze'den sonra zâid olan "vâv."

¹⁰² Mersafî, *Hidâyetü'l-kâri*, 548.

¹⁰³ Muhammed b. Muhammed b. Suveylim, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Mektebu's-Sunne, 2003), 348.

Görüldüğü üzere yukarıdaki tabloda geçen tüm kelimelerde vâv harfi ıstılâhî hat kapsamında zâid olarak yazılmıştır.¹⁰⁴ Bununla beraber Medine ve Şam mushaflarında¹⁰⁵ “سَأُرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُون” *Size âyetlerimi göstereceğim; benden acele istemeyin.*¹⁰⁶ âyetinde geçen سَأُرِيكُمْ kelimesinde vâv harfinin fazla olarak yazıldığı görülmektedir.¹⁰⁷ Aynı şekilde istinsah heyeti, Tâhâ suresinin 71. âyetinde geçen وَأَصْلَبْنَكُمْ kelimesini bazı mushaflarda vâv harfi ziyadesiyle وَأَوْصَلَبْنَكُمْ şeklinde yazmışlarken bazılarında yazmamışlardır. Ancak A’raf suresinin 124. âyetindeki وَأَصْلَبْنَكُمْ kelimesinde vâv harfinin yazılmamış olmasında tüm mushaflar arasında bütünlük bulunmaktadır.¹⁰⁸

Kezâ bazı âlimler, sahip anlamında olan “أُولَى” kelimesindeki zâid vâv harfinin, harf-i cer görevi gören “إِلَى” dan ayırt etmek maksadıyla yazıldığını söylemişlerdir.¹⁰⁹ Diğer yandan Zerkeşî, sahip anlamında olan أُولَتْ, أُولُوا ve أُولَى kelimelerindeki vâv harfi ziyâdeliğinin, sahiplik anlamından doğan temlik ve vilâyet manasını güçlendirme maksadına yönelik olduğunu vurgular.¹¹⁰

1.5.2. Resmu’l-Mushaf’ta Hafz ile İlgili Yazım Kaideleri

Hafz kelimesi lügatte düşürmek, yok etmektir.¹¹¹ resmu’l-mushafın kaidelerinden biri olan hafz kaidesinden kastedilen, okunan harflerin resm’de karşılıklarının bulunmamasını ifade eder.¹¹² Bu kaideye göre Mesâhîf-i Osmânî’nin resminde hazfedilen harfler ise (ا, و, ي); (ل ve ن) harfleridir.¹¹³ Araplar genelde (ا, و, ي) harflerini imâle kapsamında uzun harekelerin yerine kullanmışlar. Keza sahâbeden oluşan istinsah heyeti de mushafların istinsahı esnasında yer yer hareke yerine kullanılan ‘elif’, ‘vâv’ ve ‘yâ’ harflerini hafzetmiştir. Bunlardan en çok hazfedileni kesretu’l isti’ mâlden dolayı elif harfi olmuştur.¹¹⁴

¹⁰⁴ Dâni, *el-Mukni*, 56.

¹⁰⁵ el-A’râf 7/149.

¹⁰⁶ el-Enbiyâ 21/37.

¹⁰⁷ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 129.

¹⁰⁸ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 129.

¹⁰⁹ Ebi’l-Beka Ali b. Osman b. Muhammed İbn Kasih, *Şerhu akile etrabu’l-kasaid fi ilmi Resmi’l-Kur’ani lil imam şatibi*, thk. Muhammed ed-Dusuki Emin (Kahire: Daru’s-Salam, 2011), 129.

¹¹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 264.

¹¹¹ İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mu’cemu ulumi’l-Kur’ân* (Dimeşk: Daru’l-Kalem, 2001), 122.

¹¹² Kaddûrî, *el-Muyesser*, 105.

¹¹³ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 105.

¹¹⁴ Muhammed ’Adil, *el-Munîr*, 266.

Resmu'l-mushafıla ilgilenen âlimler, hazf kaidesini genel anlamda üç kısma ayırmışlardır.

1) *İşaret Hazfî*: Bu hazf şekli, kıraat farklılıklarına işaret etmek amacına yöneliktir. Bir harfin hazfiyle, başka kıraat vecihlerine dikkat çekilir. Ör: Bakara suresi'nin 85. ayetindeki ¹¹⁵ أسارى kelimesinde elif harfi hazfedilmek suretiyle Hamza'nın tercih ettiği kıraat (okuyuş) vechine imkân sağlanmıştır. Zira Hamza bu kelimeyi hemze'nin fetha'sı, sin harfinin sukûnu ve sondaki elif'in hazfi ile ¹¹⁶ أسرى şeklinde okumuştur.

2) *İhtisâr Hazfî*: Aynı özellikte ve aynı şartı taşıyan tüm nezâir (birbirine benzeyen) kelimelerdeki hazif demektir. Zâid elif harfinden sonra hemze veya şedde olmadığı durumlarda, ister ref', ister nasb, ister cer konumunda olsun mushaftaki tüm cemi müzekker-i sâlim ve cemi müennes-i sâlim kalıplarında hazf edilen 'elif' gibi.¹¹⁷

Cemi müzekker sâlim örneklerinden olarak ¹¹⁸ العلمين، ¹¹⁹ الصالحين، ¹²⁰ المنفقين، ¹²¹ المنفقون، ¹²² الظالمون، ¹²³ الظالمون kelimelerinde ص، ع، ن، ه harflerinden sonra elif harfi resimde ihtisar amacıyla yazılmamıştır. Halbuki bunların ve benzeri kelimelerin telaffuzu، الصالحين، ¹²⁴ العلمين، ¹²⁵ المنفقين، ¹²⁶ الظالمون، ¹²⁷ المنفقون، ¹²⁸ العلمين، ¹²⁹ الظالمون şeklinde med'li olarak elif harfi ile edilir.¹³⁰

Cemi müennes sâlim örneklerinden olarak ¹³¹ والمسلمت، ¹³² والطيبات، ¹³³ والمسلمات، ¹³⁴ والطيبات، ¹³⁵ والمسلمات، ¹³⁶ والطيبات kelimelerinde م، ب، ن harflerinden sonra elif harfi mushaf'ta ihtisar sebebiyle resmedilmemiştir. Hâlbuki bunların ve benzeri kelimelerin telaffuzu، والمسلمات، ¹³⁷ والطيبات، ¹³⁸ والمسلمات، ¹³⁹ والطيبات şeklindedir. Resmul-mushaf ile ilgilenen bütün ulema, mushaflar arasında bu hususta (tek elif harfinin bulunduğu cemi müzekker ve cemi müennes sâlim kalıplarında) birlik bulunduğu müttefiktir.¹⁴⁰ Ancak elif harfinden sonra hemze ve şeddeli harf gelirse bazı mushaflarda elif harfinin isbatıyla, bazı mushaflarda ise elif'in hazfiyle

¹¹⁵ el-Bakara, 2/85.

¹¹⁶ Ebû Dâvûd Süleyman İbn Necâh, *et-Tebyîn lihecâi't-tenzîl*, thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl (Medine: Mushaf-ı Şerif, 2002), 135.

¹¹⁷ İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 135; İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2/31.

¹¹⁸ el-Fâtiha 1/1.

¹¹⁹ el-Bakara 2/129.

¹²⁰ en-Nisâ 4/60.

¹²¹ el-Enfâl 8/50.

¹²² el-Bakara 2/227.

¹²³ İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 33.

¹²⁴ el-Ahzâb 33/35.

¹²⁵ el-Mâide 5/5.

¹²⁶ Âl-i İmrân 3/97.

¹²⁷ İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 2/32.

yazılmıştır.¹²⁸ Ör: الضَّالِّينَ ، خَائِفِينَ kelimelerinde görüldüğü gibi... İki elif harfinin bulunduğu cem'i müennes salim kalıplarında ise elif'ten sonra ister hemze ister şeddeli harf bulunsun farketmeksizin her iki elif harfî ihtisar amacıyla hazfedilir. Ör: الصَّلَاتِ¹²⁹ kelimelerinde görüldüğü gibi. Ancak bazı mushaflarda bu konuda farklılık söz konusu olduğu; bazılarında ikinci elifin hazfiyle, bazılarında ise her iki elifin hazfiyle yazıldığı; ancak her iki elifin hazfinin daha çok vuku bulduğu zikredilir.¹³²

3) *İktisâr Hazfî*: Bu tür hazf ise Kur'ân'da sadece bir kelimedede bulunup benzer diğer kelimelerinde olmayan bir hazfî ifade eder. Mesela Enfâl suresinin 47. âyetinde geçen المِيعَد kelimesindeki elif harfî hazfedilmiştir. Buna karşılık Kur'ân'ın diğer bütün yerlerinde geçen aynı kelime, المِيعَاد şeklinde elif harfinin isbâtı ile yazılmıştır.¹³³

Kıraaten ihtisâr ile iktisâr arasındaki fark yukarıda izah edildi. Ancak lügat olarak her ikisi arasında şöyle bir fark bulunduğu zikredilir:

İhtisâr: lafzî az manası çok olan kelime demektir.

İktisâr: hem lafzî hem de manası az olan kelime demektir.¹³⁴

Hazf kaidesi konu başlığında, resmu'l-mushaf'ta hazfedildiği belirtilen beş harf (ن - ل - ي - و - ا) ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Ancak konunun detayına girmeden evvel, vahdetten kesrete doğru bir yöntem izleyerek konuyu tablo ile özetlemek uygun olacağından örnekler kısaca tabloda serdedildikten sonra mezkûr harflerin resmu'l-mushafta hazfedilme şekli ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır.

Tablo 1.6. Hazf kaidesi hakkında bazı örnekler

Nûn (ن)	Lâm (ل)	Vâv (ي)	Yâ (ي)	Elif (ا)
نجى لاتامنا	الذى الليل	يدع داود	ابراهيم ءاتن	ملك صرط

¹²⁸ İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 33; Kaddûrî, *el-Muyesser*, 106.

¹²⁹ el-Bakara 2/24.

¹³⁰ el-Ahzâb 33/35.

¹³¹ es-Sâffât 37/1.

¹³² İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 2/32.

¹³³ İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 136.

¹³⁴ Ebû Hilal Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Said b. Yahya b. Mihrân el-Askerî, *Mu'cemu furûki'l-lugaviyye*, thk. Şeyh Beytullah (Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1412), 26.

1.5.2.1. Elif'in (إ) Hazfî ile İlgili Kaideler

Resmu'l -mushaf'ta en fazla hazfe konu olan harf, elif harfidir. Özellikle kelimenin ortasında yer alan elif harfî daha sık hazfedilmiştir. Elif harfinin, kimi zaman fiillerde, kimi zaman isimlerde ve kimi zaman da harflerde hazfedildiğini görülmektedir.¹³⁵ Bu durum, mushaf nüshalarının yazımında istinsâh heyetinin takip ettiği kurallara göre şekillenmiştir.

Tablo 1.7. Elif Harfinin Hazfî ile İlgili Örnekler

Kelimelerin resmu'l-mushaftaki yazım şekli	Mushafın neresinde olduğu	Resmu'l-mushafta mahzûf harflerin yeri ve telaffuz şekilleri
الله	Her yerde	Allah lafzında elif harfinin hazfî. Not: İkinci lam harfinden sonra med olan elif harfi hazfedilmiştir.
الرحمن	Her yerde	Allah'ın sıfatı olan Rahman kelimesinde elif harfinin hazfî.
العلمين	Fatiha 1/2	Cemi müzekker-i sâlimde elif harfinin hazfî.
خنفين	Bakara 2/114	Cemi müzekker-i sâlimde harekesiz eliften sonra hemze geldiğinde elif harfinin hazfî.
مسلمت	Tahrîm 66/5	Cemi muennes-i sâlimde elif harfinin hazfî. ¹³⁶
الصلحت	Sâd 38/28	Cemi muennes-i sâlimde iki tane elif harfinin hazfî.
ءاتينك	Hicr 15/87	Merfû` muttasıl zahirinde elif harfinin hazfî.
ابراهيم	Âl-i İmran 3/33	Üç harften fazla olan a`cemî isimlerde elif harfinin hazfî.
ايه	Râhmân 55/31	اي ile bitişik olan 'ها' harfinde elif harfinin hazfî. ¹³⁷ Not: ايه kelimesi vakf durumunda sakın 'hâ' üzerine vakfedilir. ¹³⁸
لكن	Her yerde	لكن edatında elif harfinin hazfî.

¹³⁵ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 106.

¹³⁶ İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 32.

¹³⁷ İbn Vesîk, *Risâle fî resmî'l-mushaf*, 46.

¹³⁸ Muhammed Sadık Kamhâvî, *el-Burhan fî tecvîdi'l-Kur'ân* (Beyrut Lübnan: el-Mektebetu's-Sekâfiyye, 1972), 38.

Tablo 1.7. Elif Harfinin Hazfî ile İlgili Örnekler (Devamı)

يقوم	Her yerde	Nidâ için olan ‘يا’ harfinde elif harfinin hazfî.
هو لاء	Her yerde	Tenbîh için olan ‘ها’ harfinde elif harfinin hazfî.
ذلك	Her yerde	İsmu’l-işâret’lerden elif harfinin hazfî.
ثلاث	Birçok yerde	Sayı isimlerinde elif harfinin hazfî.
الضلل	Birçok yerde	İki lâm arasında elif harfinin hazfî.
سحر	Birçok yerde	Fâil vezninde elif harfinin hazfî. ¹³⁹
البلغ	Birçok yerde	Fe‘âl vezninde elif harfinin hazfî.
مسكن	Birçok yerde	Gerek nekre gerek ma‘rife olan siğa-ı muntehe’l-cumû‘da elif harfinin hazfî.
تعلی	Birçok yerde	Fiillerden elif harfinin hazfî.
فيم	Birçok yerde	İstifham edatı olan ‘ما’ harfinin başına cer harfi geldiğinde elif harfinin hazfî.
عم	Birçok yerde	İstifham edatı olan ‘ما’ harfinin başına cer harfi geldiğinde elif harfinin hazfî. ¹⁴⁰

Yukarıda verilen örneklerde, elif harfinin hazfî konusunda mushaf nüshalarında büyük ölçüde ittifak sağlanmıştır. Ancak bazı benzer kelimelerde aynı şartlar bulunmasına rağmen istisnâî durumlarla karşılaşmak mümkündür. Bu bağlamda Duhân suresinin 27. âyetinde geçen ve cem-i müzekker-i sâlim olan فكهين kelimesinin, bazı mushaflarda elif harfinin hazfî ile فكهين şeklinde yazılmışken diğer bazı mushaflarda ise elif harfinin isbâtı ile فاكهين şeklinde resmedildiği zikredilmektedir.¹⁴¹

Aynı şekilde iki elif harfinin bulunduğu الصلحت gibi cem-i müennes-i sâlim örneğinde iki eliften hangisinin hazfedildiği konusunda mushaflar arasında farklılık

¹³⁹ Kisâî, سحر kelimesi sadece Şu‘arâ suresinde elif harfiyle resmedildiğini söyler. (Dânî, *el-Mukni*, 22)

¹⁴⁰ İbn Vesîk, *Risâle fî resmi’l-mushaf*, 30-47. Kaddûrî, *el-Muyesser*, 106-109.

¹⁴¹ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 106.

bulunmaktadır. Bazı mushaflarda ikinci elif harfi hazfedilip birincisi isbât edilmişken, mushafların çoğunda ise her iki elif de ihtisâr üzere hazfedilmiştir. Resmu'l-mushaf üzerine detaylı telifatı bulunan İbn Necâh ise her iki elif harfinin de ihtisâr amacıyla hazfedildiği görüşünü tercih etmektedir.¹⁴²

Kezâ, Kur'ânda isti`mâli az ve üç harften fazla olan bazı a`cemî isimlerin, elif harfinin isbâtı ile resmedildiği görülmektedir.¹⁴³ Harrâz da manzumesinde bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

وما أتى وهو لا يستعمل = فألف فيه جميعا يجعل

كقولہ سبحنه طالوت = ياجوج ماجوج وفي جالوت

وعن خلاف قلّ في هروت = همن قرون وفي مروت

“(Kur’ân’da üç harften fazla olan a`cemi isimlerden) az kullanılan, hepsinde elif harfi sâbit kıl. Pak ve münezzeh olan Allah’ın kelimasında geçen Tâlût, Yecûc, Mecûc ve Câlût isimlerinde olduğu gibi. (Bu geçen isimlere) muhalif olarak, Hârût, Hâmân, Kârûn ve Mârût (sayıca) az (olan bazı) isimler de elif harfinin hazfi ile yazılmıştır.¹⁴⁴

Şâtibî, (öl. 590) Manzûmesinde Tâlût, Yecûc, Mecûc ve Câlût isimlerinde elif harfinin sâbit tutulmasının gerekli olduğunu, ancak Hârût, Hâmân, Kârûn ve Mârût isimlerinde elif harfinin isbât ile okunmasının daha meşhûr olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵

وباتفاق أثبتوا داود = اذ كان أيضا واوه مفقودا

“(İstinsâh heyetindeki kâtipler, tüm mushaflarda) Dâvût isminde vâv harfi mefkûd olduğundan (dâl harfinden sonraki) elif harfini sâbit kılmışlardır.”¹⁴⁶

Bu konuda Dâni, Kur’ân’da gecen isimler konusuna şöyle değinmektedir: İstinsâh heyetindeki kâtipler, اسمعيل، ابراهيم، هرون، اسحق gibi fazla isti`mâl edilen gerek a`cemî, gerek a`cemî olmayan isimlerde elif harfinin hazfi konusunda resmu'l-mesâshîf-i Osmânî’de ittifakı sağlamışlardır. Keza خلد، ملك، صلح a`cemî olmayan isimlerde de

¹⁴² İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 33.

¹⁴³ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 117.

¹⁴⁴ el-Harrâz, *Manzûmetu mevridi 'z-zem'ân*, 13.

¹⁴⁵ Ebû Muhammed el-Kâsım b. Fiyyure b. Halef b. Ahmed eş-Şâtibî, *Manzûmetu 'akileti etrâbi 'l-kasâid*, thk. Emin Ruşdî Suveyd (Suudi Arabistan: Daru Nûri'l-Mektebât, 2001), 15.

¹⁴⁶ el-Harrâz, *Manzûmetu mevridi 'z-zem'ân*, 13.

kesretu'l-isti`mâlden dolayı, elif harfinin hazfedildiği görülmektedir.<sup>147</sup> Ancak İstinsâh heyetindeki kâtipler, Kur'ân'da fazla kullanılmayan a`cemî isimlerde elif harfini isbât etmişler.¹⁴⁸

Dânî, هروت (Hârût), همن (Hâmân), قرون (Kârûn) ve مروت (Mârût) gibi a`cemî isimlerin mushaflarda farklı yazıldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, bazı nüshalarda elif harfinin isbatıyla yazılırken, diğer bazı nüshalarda ise elif harfinin hazfiyle yazılmıştır. Aynı şekilde bu isimlerin, Gâzi b. Kays'ın, Hecâu's-sunne isimli eserinde, elif harfinin hazfî ile yazıldığını ifade ettiğini söyler. Dâni, zikredilen müellifin, ilgili eserinde, sadece bu isimlerin resm yazımını gördüğünü dile getirdiğini; ancak herhangi bir açıklama yapmadığını belirtir.¹⁴⁹

Kaddûrî'nin zikrettiğine göre, Ebû Dâvûd İbn Necâh, Kur'ân'da bulunan tüm tesniye isim ve fillerin ortasındaki elif harfinin isbâtı ve hazfî konusunda mushaflar arasında ihtilafların bulunduğunu söyler. Aynı şekilde Kaddûrî, Medine mushafı'nda يعلمان gibi tesniyelerdeki elif harfinin isbatı ile amel ettiklerini Ebû Dâvûd'dan nakleder.¹⁵⁰ İbn Necâh, ومايعلمان gibi tesniyelerde iki manadan dolayı elif harfinin isbâtı ile yazılışını tercih ettiğini ifade etmiştir.

1) Bazı mushaflara muvafık olması;

2) Tesniyeyi bildirmiş olması...¹⁵¹

Diğer yandan, Dâni'nin görüşüne göre, Rahman sûresinde yer alan تكذبان kelimesi müstesna olmak üzere -zira bu kelime iki farklı şekilde (elif harfinin hem hazfî hem de isbâtı) okunabilmektedir- diğer tüm tesniye örneklerinde yalnızca elif harfinin hazfî ile okunduğu ifade edilmektedir.¹⁵²

¹⁴⁷ Dâni, *el-Mukni*, 22.

¹⁴⁸ Dâni, *el-Mukni*, 22.

¹⁴⁹ Dâni, *el-Mukni*, 23; Hâtim Celâl et-Temîmî, "el- Gâzi b. Kays el-Endülüsî ve ekvâlihi fî resmî'l-Osmânî", *'Ulûmu'ş-şerî'a ve'l-kânûn* 42/2 (2015), 657.

¹⁵⁰ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 188.

¹⁵¹ İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 189.

¹⁵² Kaddûrî, *el-Muyesser*, 108.

1.5.2.2. Yâ'nın (ي) Hazfî ile İlgili Kaideler

Resmu'l-mushaf'ta bazı kelimelerde yâ harfî hazfedilmiştir.¹⁵³ Yâ harfinin mâkablindeki kesrenin, genelde yâ'nın kendisine delalet etmesi nedeniyle onunla iktifa edilmesi veya iltika-i sakineyn gibi gramer kaideleri nedeniyle hazfî gerçekleştiği zikredilir.¹⁵⁴

Tablo 1.1. Yâ Harfinin Hazfî ile İlgili Örnekler

النَّبِيِّنَ	Bakara 2/61	Kelimenin ortasında başka yâ harfî ile bir araya geldiğinden yâ harfî hazfedilmiştir.
يَسْتَحْيِ	Bakara 2/26	Kelimenin sonunda iki yâ harfî yan yana geldiğinden ve ikinci 'yâ' sakın olduğundan, yâ harfî hazfedilmiştir. ¹⁵⁵
وَلِى	'Araf 7/196	Kelimenin sonunda iki yâ harfî geldiğinden ve ikinci 'yâ' da harekeli olduğundan, yâ harfî hazfedilmiştir.
نَجِّ الْمُؤْمِنِينَ	Yûnus 10/103	İltika-i sakineyni önlemek ve yâ harfî olmaksızın kelimenin üzerine vakfedildiği için نَجِّ kelimesinin sonundaki yâ harfî hazfedilmiştir.
الْوَادِئِينَ	Kasas 28/30	İltika-i sakineyni önlemek ve kelimenin üzerine yâ harfî olmaksızın vakfedildiği için yâ harfî hazfedilmiştir.
فَاتِقُونَ	Bakara 2/41	Âyetlerin başında mücânesetten dolayı mef'ûl zamiri olan yâ harfî hazfedilmiştir.
دَعَاءِ	İbrahim 14/40	Asli olan yâ harfî hazfedilmiştir.
يَقُومُوا	Mâide 5/20	Munadâ ismine izâfe edilen ve mütekellim zamiri olan yâ harfî hazfedilmiştir.
إِذَا دَعَانِ	Bakara 2/186	Herhangi zahiri bir sebep olmaksızın sadece kesre harekesiyle yetinildiği için yâ harfî hazfedilmiştir.

¹⁵³ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 111.

¹⁵⁴ Dâni, *el-Mukni*, 32.

¹⁵⁵ Kelimenin sonunda gelen iki yâ harfinden ikincisi sakın olup ondan sonra da muttasıl bir zamir gelirse yâ harfî hazf olunmaz. Ör: يَحْيِيكُمْ (el-Bakara 2/28). (Kaddûrî, *el-Muyesser*, 111.)

Tablodaki اذكروا يقوم örneğinde, (يقوم) munâdâ ismine izâfe olunarak ona bitişik yazılması gereken mütekellim zamiri olan yâ (ى) harfinin hazfedildiği görülmektedir. Ancak bu şartı taşıyan bazı kelimelerde yâ harfinin hazf olunmadığını görülmektedir. Ör: Ankebût suresinin 56. âyetinde يعبادى الذين ءامنوا ve Zumer suresinin 53. âyetinde قل يعبادى الشكلinde geçen “يعبادى” kelimesindeki mütekellim zamiri olan yâ harfi, tüm mushaflarda isbât üzere resmedilmiştir. Ancak Zuhurf suresinin 68. âyetinde يعباد لاخوف geçen “يعباد” kelimesindeki yâ harfi, Medine mushafında resmde isbât üzere; Irak Mushafında ise hazf ile yazılmıştır.¹⁵⁶

Keza kelimenin sonunda yer alan iki yâ harfi ile ilgili olarak, özellikle "يستحى" örneğinde görüldüğü üzere, resmde ikinci sakın yâ harfi mahzûf durumdadır. Bu bağlamda, vakf durumunda söz konusu sakın olan ikinci yâ harfi isbât edilerek med edilir. Bu durumda kelime üzerinde med yapılarak vakfedilir.¹⁵⁷ Ancak "ننج المؤمنين" ve "الواد" gibi kelimelerde vakfetme esnasında iltika-i sakineyn nedeniyle, resmde de mahzûf olan yâ harfinin hazfi esas alınır.¹⁵⁸

Dânî, Bakara sûresinde geçen bütün “ابراهيم” kelimelerinin yâ harfinin hazfi ile resmedildiğini ve İmâm Mushaf’ta da böyle görüldüğünü Âsım el-Cehderî’den nakletmektedir. Bunun dışında Kur’ân’da geçen bütün “ابراهيم” kelimelerinde yâ harfi isbât edilerek yazılmıştır.¹⁵⁹ Diğer yandan, Bakara sûresinde geçen bütün “ابراهيم” kelimeleri, Irak ve Şam mushaflarında yâ “ي” harfinin hazfi ile, Medine ve Mekke mushaflarında ise yâ “ي” harfinin isbâtı ile resmedilmiştir.¹⁶⁰

Ebû ‘Amr, bütün mushafların, sonu yâ olup kendisine tenvîn lâhik olan tüm merfu‘ ve mecrûr isimlerde, sondaki yâ harfinin hazfedilmesi hususunda aynı resm üzerinde ittifak halinde olduğunu söyler. Ör: باغ ve عاد gibi kelimelerde görüldüğü üzere bunların aslında var olan sondaki yâ harfi sâkindir. Keza tenvîn de özü itibariyle sakın olduğu için iki sakın yan yana gelmiş olur. Bu durumda iltika-i sakineynden kurtulmak için de sakın olan yâ harfi hazfedilir.¹⁶¹

¹⁵⁶ Dâni, *el-Mukni*’, 36; Kaddûrî, *el-Muyesser*, 113.

¹⁵⁷ Mersafî, *Hidâyetü’l-kâri*, 550.

¹⁵⁸ Kamhâvî, *el-Burhan fî tecvîdi’l-Kur’ân*, 38.

¹⁵⁹ Dâni, *el-Mukni*’, 36.

¹⁶⁰ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 114.

¹⁶¹ Dâni, *el-Mukni*’, 37.

1.5.2.3. Vâv'ın (و) Hazfî ile İlgili Kaideler

Resmu'l-mushaf'ta vâv harfî bazen mâkablindeki zamme ile iktifa edilmesinden, bazen de başka sebeplerden dolayı hazf olunmuştur.¹⁶²

Tablo 1.2. Vâv Harfinin Hazfî ile İlgili Örnekler

يستون	Tevbe 9/19	Bir kelimede iki vâv harfî yan yana geldiğinde ve ikinci 'vâv' sakin, mâkabli mazmûm olduğunda hazf olunan vâv harfî. (<i>cem' alameti olan vav</i>)
مسئولاً	İsrâ 1/34	Kendisinden sonra başka bir vâv olan ve hemze sureti için yazılan 'vâv'ın hazfî
المؤدة	Tekvîr 81/8	İki vâv harfî arasına düşen hemze sureti için olan 'vâv'ın ve beraberindeki diğer bir vâv'ın hazfî. (<i>Kelimenin binâsı için olan vav</i>)
يدع الانسان	İsrâ 17/11	Fiil'in sonunda hazfolunan vâv harfî.

Zerkeşî, eylemin daha kolay ve hızlı bir şekilde fâil üzerine vuku bulması nedeniyle vâv harfinin şu dört fiilde hazfedildiğini zikretmektedir.¹⁶³

1) سَنَدُّعُ الزَّيَّانِيَّةِ “Biz de zebânîleri çağıracağız.”¹⁶⁴ Âyette mezkûr eylemin ve zebânîlerin cevabının ahirette sür'atle olacağına işareten vâv harfî hazfedilmiştir.¹⁶⁵

2) وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ “Ve Allah bâtlı yok eder.”¹⁶⁶ Burada vâv harfinin hazfî, hakkın vuku bulup batılın yok olmasının sür'atle gerçekleşmesine alamettir.¹⁶⁷

3) وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ “İnsan hayrı istediği kadar şerri de ister”¹⁶⁸ Burada vâv harfinin hazfî, insanın hayrı istemede acele etmesi gibi şerri istemede de acele etmesine ve bu eylemin kendisine kolay olduğuna delalet eder.¹⁶⁹

¹⁶² Dâni, *el-Mukni*, 37.

¹⁶³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 271.

¹⁶⁴ el-Alak 96/17.

¹⁶⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 271.

¹⁶⁶ eş-Şûrâ 42/24.

¹⁶⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 271.

¹⁶⁸ el-İsrâ 17/11.

¹⁶⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 271.

4) يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعُ إِلَى شَيْءٍ نَكْرٌ”¹⁷⁰ “Çağıranın görülmemiş bir şeye çağırdığı gün.” Burada vâv harfinin hazfî, davetin ve icabetin hızlı gerçekleşeceğine delâlet eder.¹⁷¹

Keza Tahrîm suresinde geçen المؤمنين وصالح şeklindeki izafet terkindeki صالح kelimesinde vâv harfî hazfedilmiştir. Nitekim cem-i müzekker-i sâlim olan صالح kelimesi aslında صالحون idi. Sonundaki nûn harfî izafetten dolayı, vâv harfî ise mâkablindeki zammeden iktifa ettiğinden hazfedilmiştir.¹⁷²

1.5.2.4. Lâm’ın (ل) Hazfî ile İlgili Kaideler

Ta`rîf edatı için olan “ال” edâtı lâm harfî ile başlayan bir kelimenin başına geldiğinde, o kelime, iki lâm harfî ile resmedilir. Ör: اللعنة¹⁷³ ve اللهو kelimelerinde olduğu gibi. Ancak resmî’l-mushafta bazı kelimelerin bu kaidenin dışında tutulduğu ve tek lâm harfîyle resmedildiği görülmektedir. Zira kesretü’l-isti`malden ve aynı olan suretlerin bir araya gelmesinin kerîh görülmesinden bir lâm harfî hazfolunur.¹⁷⁴ Bu kapsamda Harrâz da manzumesinde beş kelimedede tüm mushaflarda olmak üzere lâm harfinin hazf edildiğini ifade etmektedir.¹⁷⁵

فى اليل والى التى ولتى = وفى الذى بأى لفظ ياتى

“(Lâm harfî bu beş kelimedede hazfolunur), التى, اللى, اليل ve التى kelimeleri her yerde “الذى, الذى, الذى, الذى, الذى” Nitekim “الذين” örneğinde görüldüğü üzere ister müfred, ister tesnîye, ister cem` lafzıyla olsun resmî’l-mushafta bir lâm hazfedilmek suretiyle tek lâm ile yazılmıştır.

Dânî, tüm mushafların اللهو, اللعنة, اللهم, الله, اللؤلؤ, اللعنون gibi isimlerde ikinci lâm harfinin isbâtı konusunda ittifak ettiğini zikreder.¹⁷⁷

Yukarıda bahsedilen hazfe konu olan lâm harfî, Dâni ve Harraz’ın tercihinine göre ikinci lâm’dır. Buna karşın, Ebû Dâvûd birinci lâm harfinin hazfedildiğini savunur.¹⁷⁸

¹⁷⁰ el-Kamer 54/6.

¹⁷¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 271.

¹⁷² İbrahim b. Ahmed el-Marğenî et-Tunusî Marğenî, *Delîlu’l-hayrân ‘âlâ’n-nazmi’l-müsemma bi mevrûdi’z-zem’ân* (Tunus: Salihu’l-Aselî, 1930), 150.

¹⁷³ er-Ra’d 25.

¹⁷⁴ Dâni, *el-Mukni*, 72.

¹⁷⁵ Tunusî, *Delîlu’l-hayrân*, 153.

¹⁷⁶ Tunusî, *Delîlu’l-hayrân*, 153; el-Harrâz, *Manzûmetu mevrîdi’z-zem’ân*, 25; Kaddûrî, *el-Muyesser*, 117.

¹⁷⁷ Dâni, *el-Mukni*, 73.

¹⁷⁸ Tunusî, *Delîlu’l-hayrân*, 153.

Dikkat çeken diğer husus, yukarıda geçen beş kelimedeki lâm harfinin hazf olma nedeni ise marifelik amacı taşıyan bir edat olan el takısı (ال) bu kelimelerde, kelimenin cüz'ü derecesine vardığında مَدّ konusunun kaidesi burada da geçerli kılınarak idğam gerçekleşmiştir.¹⁷⁹ Bu durum, Arapça dilbilgisi açısından önemli bir kural olarak dikkat çekmektedir. Edatın etkisiyle meydana gelen bu hazf olayı, kelimenin fonetik yapısına etki edip akıcılığını artırırken, aynı zamanda dilin kuralları çerçevesinde belirli bir düzenin sağlanmasına da katkıda bulunmuştur.

1.5.2.5. Nûn'un (ن) Hazf ile İlgili Kaideler

Resmu'l-mushaf'ta bazı kelimeler bir nûn harfiyle resmedilmiş olduğu halde iki nûn harfî ile telaffuz edilir. Mesela Yûsuf suresinin 11. âyetinde لَا تَأْمَنَّا ve 110. âyetinde geçen فَجَّيْ kelimeleri ve Enbiyâ suresinin 88. âyetinde geçen نَجَّى kelimesi gibi...¹⁸⁰ Ancak Yûnus suresinde geçen ثُمَّ نَجَّى kelimesi iki nûn harfî ile resmedilmiş, resmedildiği şekilde okunmuş ve kıraatinde de herhangi bir ihtilaf vâki olmamıştır.¹⁸¹

İbn Âmir, Âsım ve Ya'kûb, yukarıda değinilen ayetlerde geçen فَجَّيْ kelimesini, ötreli nûn, şeddeli cîm ve fethalı yâ harfî ile فَجَّيْ şeklinde okumuşlardır.¹⁸² Bu okuyuşa göre فَجَّيْ fiil-i mâzî, bina-i meçhul ve nefis-i mütekellim mea'l-gayr konumunda olup نَجَّى kelimesinden gelir. Kendisinden sonra gelen مَن edatı da nâib-i fâil olur. Diğer imamlar ise birincisi mazmûm ikincisi sakın olmak üzere iki nûn'la, şeddesiz cîm ve sakın med harfî olan yâ ile فَجَّيْ şeklinde okumuşlar.¹⁸³ Bu durumda فَجَّيْ fiili muzârî binâ ma'lûm olup أُنْجِيَ fiil kalıbından gelir. Fâili ise Allah'a râci olan gizli نحن zamiridir.¹⁸⁴

Resmu'l-mushafta "لَا تَأْمَنَّا" kelimesinin idğamlı şeklinin resminde ittifak sağlanmış olsa da bu kelimenin telaffuzu hususunda kıraat imamlarının farklı okuyuşları bulunmaktadır. Ebû Cafer, kelimeyi hâlis idğam ile okumuş; diğer kıraat imamları ise kelimenin telaffuzunda işaret kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu işaretin revm mi yoksa

¹⁷⁹ Tunusî, *Delîlu'l-hayrân*, 154.

¹⁸⁰ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 118; Rumî, *Dirâsât fî ulûmî'l-Kur'ân*, 1/465.

¹⁸¹ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 118.

¹⁸² Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn en-Nîsâbü'rî İbn Mihrân, *el-Mebsût fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, thk. Subey' Hâmza Hâkîmî (Dimeşk: Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1981), 248; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kıraat ve eseruhâ fî 'ulumi'l-Arabî* (Kahire: Mektebet'u l-Kulliyâtî'l-Ezheriyye, 1984), 1/553.

¹⁸³ İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 248; Muhaysin, *el-Kıraat ve eseruhâ fî 'ulumi'l-Arabî*, 1/553;

¹⁸⁴ Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *et-Teyisîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, thk. Otto Pretzl (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1984), 91; Muhaysin, *el-Kıraat ve eseruhâ fî 'ulumi'l-Arabî*, 1/553; Kadî, *el-Budûru'z-zâhire*, 187.

işmam mı olduğu hususunda iki farklı görüş söz konusudur. Bazı kıraatçiler, idğam ile işmamı birlikte uygulama vechini benimserken; diğerleri ise izhar yöntemiyle revm veya ihtilas biçiminde okuyuş vechini tercih etmişlerdir. Bu durum, bir harfin ihfa edilmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır.¹⁸⁵ Ayrıca, Hafs'ın da bu kelimeyi hem idğam ile işmam hem de izhar ile ihtilas yöntemiyle okuduğu rivayet edilmiştir.¹⁸⁶

1.5.3. Resmu'l-Mushaf'ta Hemze ile İlgili Yazım Kaideleri

Arapça'da "الهمز" kelimesi, mastar formunda olup, "sıkıştırmak" ve "def etmek" anlamlarını taşımaktadır. Aynı zamanda همزت الكلمة اذا نطقت فيها بهمزة "hemze ile telaffuz etmek istediği zaman" anlamını da ifade eder. Hemze'ye böyle bir ismin verilmesinin nedeni, bu harfin mahrecinin boğaz kökünde olması ve bu harfi mahrecinden çıkarabilmek için sesin sıkıştırılmasına ihtiyaç duyulmasıdır.¹⁸⁷

Sibeveyh (öl. 180/796) ve bir kısım âlimlere göre "hemze" terimine eş anlamlı olarak "nebr" kelimesi de kullanılmaktadır. Çünkü Arapça'da "النبرة" terimi, "hemze" anlamına da gelmektedir. Nitekim Araplar, hemzeyi sert bir şekilde telaffuz eden bireylere "Nebbār" sıfatını atfeder. Ayrıca, "وَرَجُلٌ نَبَّارٌ" ifadesi, "fesâhat ve belâğat sahibi" olan bir kişiyi tanımlamaktadır.¹⁸⁸ Diğer yandan, Halil b. Ahmed ve bazı âlimler "nebr" teriminin, tahfif edilmiş hemze'yi temsil ettiğini savunmaktadır. Sahih kabul edilen görüş ise hemzenin bağımsız bir harf olduğu yönündedir. Ancak Müberred'in, (öl. 286/900) bu görüşe karşı çıkarak, hemzenin bir harf değil, bir işaret ve şekil olduğunu savunduğu nakledilmektedir.¹⁸⁹

Hemze, Arap alfabesinin elifbâ (Arap dilinin seslerini ve yazı sistemini gösteren harfler dizisi.)¹⁹⁰ ve ebced (Arap alfabesinin ilk tertibi ve harflerinin taşıdığı sayı değerlerine dayanan hesap sistemi)¹⁹¹ sıralamalarında en başta gelen ve elif'in de aslî

¹⁸⁵ Nuveyrî, *Şerhu tayyibeti'n-neşr*, 1/303; Osman b. Saîd b. Osman b. Ömer Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Ganim Kaddûri el-Hamed (Bağdat: Mektebetu Dâri'l-Enbâr, 1988), 152.

¹⁸⁶ Kadî, *el-Budûru'z-zâhire*, 388.

¹⁸⁷ Tunûsî, *Delîlu'l-hayrân*, 154.

¹⁸⁸ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), 5/189; Alaadin Saleh- Ali Bulut, "Hemze'nin 'İlmu Resmi'l-Masâhif' ve Kıraattteki Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2016), 77-104, s. 86.

¹⁸⁹ Tunusî, *Delîlu'l-hayrân*, 154.

¹⁹⁰ Tekin Erten, "Elif bâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Mart 2025).

¹⁹¹ Mustafa İsmet Uzun, "Ebced" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Mart 2025).

şekli kabul edilen bir harftir.¹⁹² Tarihsel olarak, hemze harfine öncelikle elif ismi verilmişti. Zira elif lafzı, hemzeye özgü kılınmıştı. Ancak zamanla, elif lafzı fethalı harfin uzatılması görevini gören med harfî olarak anılmaya başlandı ve hemze, ebced harflerinin ilk harfî olarak özel bir konum kazandı.¹⁹³

Hemzenin mahreci uzak bir mahreç olduğunda, telaffuzda müstakil bir harftir. Bu nedenle Arap dilinde hemzenin telaffuzu hususunda tahfif ve tahkik olmak üzere iki temel uygulama şekli bulunmaktadır. Çoğu Arap, hemzeyi tahfif ederek, yani hafifletilmiş bir biçimde telaffuz etmektedir. Bu uygulama, özellikle Kureyş ve Hicaz halkının dilinde yaygın bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Ancak, bazı Arap toplulukları, özellikle Temim ve Kays kabileleri, hemzeyi tahkikle okuma eğilimindedir. Hemzeyi tahkikle okumayı tercih edenler, hemze ne şekilde gelmiş olursa olsun Kur'ân'ın her yerinde hemzeyi elif şeklinde yazma eğilimindedir. Buna karşın, hemzenin yerleşik kullanımı bağlamında tahfifle okuyanlar ise kelimenin başında hemze, elif şeklinde yazılır.¹⁹⁴ Kelimenin ortasında ve sonunda, hemzenin ve mâkablindeki hareketlerin durumu göz önünde bulundurularak “İbdâl”¹⁹⁵, “Teshîl”¹⁹⁶, “Hazf”¹⁹⁷ ve “Nakl”¹⁹⁸ gibi yöntemlerle resmetme eğilimindedir. Bu bağlamda, resmu'l-mushafta hemzenin çoğu yerde tahfifli okuyuşa göre yazıldığı görülmektedir.¹⁹⁹

İlk dönem mushaflarında, aynı surette olan harflerin birbirinden ayırt edilmesine yardımcı olacak herhangi bir noktalama ve harekeleme bulunmamaktaydı. Arapların

¹⁹² Alaadin Saleh- Ali Bulut, “Hemze'nin ‘İlmu Resmi’l-Masâhif’ ve Kıraâtteki Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2016), 77-104, s. 78.

¹⁹³ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 147.

¹⁹⁴ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 147.

¹⁹⁵ “İbdâl”: Hemze'yi halis med harfî kılmaktır. Yani hemzenin, kendisinden önceki harekeye göre elif, vâv veya yâ med harflerine dönüştürülmesi demektir. Cermî, *Mu'cemu ulumi'l-Kur'ân*, 10; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 18.

¹⁹⁶ “Teshîl”: Hemzeyi, hemze ile hemzenin harekesi cinsinden bir harf arasında okumaktır. Buna göre fetha'lı bir hemze, gerçek hemze ile elif arasında okunur. Kesre'li bir hemze, hemze ile uzatılan ya arasında okunur. Ötreli hemze ise gerçek hemze ile uzatılan vav arasında okunur. (Cermî, *Mu'cemu ulumi'l-Kur'ân*, 93; Fırat, *Tecvid ve Kıraat Terimleri Sözlüğü*, 79).

¹⁹⁷ “Hazf”, harfin yazı veya lafızdan kaldırılması anlamına gelmektedir. Hemzenin tahfifi konusunda ise ıstılah anlamıyla hemze sesinin tamamen atılması ve yok edilmesi demektir. (İbrahim b. Said ed-Devserî, *Mu'cemu'l-mustalahât fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâât* (Riyad: Camiatu Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 2004), 70; Fırat, *Tecvid ve Kıraat Terimleri Sözlüğü*, 98.

¹⁹⁸ “Nakl”: Hemzenin harekesinin kendisinden önceki sakin harfe nakledilip hemzenin hâz edilmesine denir. (Cermî, *Mu'cemu ulumi'l-Kur'ân*, 295; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları* (İstanbul: İfav, 2018), 134.

¹⁹⁹ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 147.

dillerine ağır geldiği için hemze'ye de özel bir suret verilmemişti.²⁰⁰ Araplar vâv, yâ ve elif harflerinin şekillerini belli bir süre emaneten hemze için de kullanmışlardı. Ancak bu süreçte hemze için ayırt edici bir işaret bulunmamaktaydı. Bu durum, Kur'ân'ı okuma ve anlama aşamalarında zorluklara neden olmaktaydı. Arapça bilmeyenler için ise daha büyük bir problem idi. Ancak hicri 2. asrın ortalarında, ünlü dil bilgini Halil b. Ahmed, tahkikle okuyuşu esas alarak hemze yerinde kullanılan elif, vâv ve yâ harflerinin üzerine, hemzenin belirginliğini artırmak amacıyla ayn harfinin baş kısmının şekli eklemiştir.²⁰¹ Böylece Halil b. Ahmed'in geliştirdiği bu yöntemle okuyucuların hemzeyi daha kolay ayırt etmeleri ve Kur'ân-ı Kerim'in hatadan sâlim şekilde okunması sağlanmış oldu.

Resmu'l-mushafta, hemzenin, kelimedeki bulunduğu yere (başında, ortasında ve sonunda) ve durumuna (harekesine) göre bazı kurallar takip edilmiştir. Ne varki Kur'ân-ı Kerim'in bazı kelimelerinde, daha önce hattın çeşitleri kısmında açıklandığı ve "hatt-ı ıstılâhî" bağlamında izah edildiği üzere yazım kurallarına uymayan hemzeler vardır. Bu bağlamda 'İlmu Resmi'l-Mesâhif' ile ilgilenen müellifler, hemzenin yazılışı ile alakalı hükümleri müstakil başlıklar altında ele almışlardır.²⁰² Bu ahkâmı, hemzenin kelimedeki bulunduğu yere ve durumuna göre tablo halinde şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

Tablo 1.3. Hemze Kaidesi ile İlgili Bazı Örnekler

Kelime sonunda hemze		Kelime ortasında hemze		Kelime başında hemze
Harekeli	Sakin	Harekeli	Sakin	Harekeli
ذَرَا	إِفْرَا	يَذَرُوكُمْ	يُؤْفَكُونَ	إِبْرَاهِيمَ
قُرْئِ	نَبِيٍّ	يُنْسِ	وَيُنْزِرُ	أَنْزَلَ
لَوْلُو	Yok	أَبْنَاءَنَا	يَأْكُلُ	أَمْرَ

Yukarıda sunulan tabloda, hemzenin kelimenin farklı yerlerinde nasıl işlendiği ve hangi durumlarda ne şekilde yazıldığı özetlenmiştir. Tabloda verilen örnekler, hemze'nin kelime içindeki fonksiyonunu ve farklı biçimlerinin nasıl olduğunu göstermektedir. Aşağıda, hemze'nin kelimedeki bulunduğu yere ve harekeye göre şekillenme süreci daha derinlemesine incelenecektir. Nitekim hemze, Arap alfabesinde önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda hemze, kelimelerin yapısını belirleyen bir öğedir. Kelimenin başında,

²⁰⁰ Tunusî, *Delîlu'l-hayrân*, 154.

²⁰¹ Tunusî, *Delîlu'l-hayrân*, 99-154; Kaddûrî, *el-Muyesser*, 148.

²⁰² Kaddûrî, *el-Muyesser*, 148.

ortasında veya sonunda yer alması, hemzenin telaffuzunu ve dolayısıyla kelimenin anlamını etkileyebilir. Bu bağlamda, hemzenin kelime içindeki konumuna ve harekesine göre şekillenmesinin, Arapça'nın fonolojik ve morfolojik yapısını anlamak açısından kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

1.5.3.1. Kelime Başındaki Hemze'nin Yazımı

Kelimenin başında bulunan hemze ister meftûh ister mazmûm ve ister meksûr olsun sadece elif şeklinde yazılır.²⁰³ Bu durum, hemzenin özelliğinden kaynaklanmaktadır; zira kelimenin başındaki hemze, tahkik hemzesi olarak kabul edilir. Bu hemze tahfif hemzesi ile karıştırılmamalıdır. Çünkü tahfif hemzesi, sukun ile ilişkilidir ve sukun, kelimenin başında bulunamayacağı için tahfif hemzesi de tek başına tahfifle okunma mahiyeti arz edemez. Dolayısıyla, kelimenin başında yer alan hemze, sadece tahkik hemzesi olarak düşünüldüğü için elif "ا" biçiminde yazılması zorunluluğu vardır.²⁰⁴ Ör: اَمْرٌ, اِيَّاكَ, اَحَى gibi. Keza kelimenin başında bulunan hemzenin önüne “fâ”, “bâ” ve “sîn” gibi zâid bir harf geldiğinde yine her üç hareke durumunda da hemze elif şeklinde yazılır Çünkü sonradan kelimenin binasına eklenen harfler, kelimenin bir parçası sayılmadığından ilgili hemzeyi, hemze-i mütevassıta konumuna düşürmez. Bu durumdaki hemze, سَأَنْزِلُ، سَأَصْرِفُ، لِبِإِمَامٍ kelimelerinde olduğu gibi ibtidâ hükmü üzerine baki kalır.²⁰⁵

Tablo 1.4. Kelimenin Başında Bulunan Hemze İçin Örnekler

أَحَى	En'âm 93	Kelimenin başında mazmûm olan hemze.
إِيَّاكَ	Fatiha 5	Kelimenin başında meksûr olan hemze.
أَمْرٌ	Bakara 27	Kelimenin başında meftûh olan hemze.
سَأَنْزِلُ	En'âm 93	Kendisinden önce bir harfle birleşik olup kendisi mazmûm olan hemze
سَأَصْرِفُ	A'raf 146	Kendisinden önce bir harfle birleşik olup kendisi meftûh olan hemze
لِبِإِمَامٍ	Hicr 79	Kendisinden önce bir harfle birleşik olup kendisi meksûr olan hemze
أَنْذَرْتُ	Bakara 6	İstifhâm hemzesinden sonra meftûh olan hemze.
أَعْلَى	Kamer 25	İstifhâm hemzesinden sonra mazmûm olan hemze.
أَعْدَا	R'ad 5	İstifhâm hemzesinden sonra meksûr olan hemze.

²⁰³ İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 42.

²⁰⁴ Dâni, *el-Mukni'*, 64; Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 1/472.

²⁰⁵ İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 43; Kaddûrî, *el-Muyesser*, 149; Tunûsî, *Delîlu 'l-hayrân*, 106.

İlgili tabloda yer alan istifham hemzesinin ardından gelen hemze, kaidesi itibariyle daha detaylı bir incelemeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda, kelimenin başında bulunan meftûh hemzenin istifham hemzesiyle birleşmesi durumunda, kelimedede bulunan her iki hemzeden yalnızca birisinin (ikincisinin) ²⁰⁶ءَالِدْ kelimesi örneğinde görüldüğü üzere elif harfi şeklinde yazıldığı görülmektedir.²⁰⁷

Keza kelimenin başında bulunan mazmûm hemzenin başına istifham hemzesi geldiğinde kelimedede bulunan her iki hemzeden sadece bir tanesi (birincisi) ²⁰⁸أَلْقَى kelimesi örneğinde görüldüğü üzere “elif” şeklinde yazılır. Ancak Âli-İmran suresinin 15. âyetinde geçen ²⁰⁹أَوْنَبَكُمْ kelimesindeki ikinci hemzenin vâv harfi suretinde resmedildiği görülmektedir.²⁰⁹

Aynı şekilde, kelimenin başında yer alan meksûr hemzenin önüne istifham hemzesi geldiğinde, kelimenin içindeki her iki hemzeden yalnızca bir tanesi (birincisi), ²¹⁰أَيْذَا örneğinde görüldüğü gibi elif harfiyle yazılmaktadır. Ancak bu durumdaki hemzenin bazı yerlerde “yâ” suretinde yazıldığını görülmektedir. En’âm suresinin 19. âyetinde, Neml suresinin 55. âyetinde, Ankebût suresinin 29. âyetinde ve Fussilet suresinin 9. âyetinde geçen ²¹¹أَنْتُمْ kelimesi bu hususa örnek gösterilebilir. Keza, Şuarâ suresinin 41. âyetinde yer alan ²¹²أَنْنْ kelimesi, Neml suresinin 27. âyeti ile Sâffât suresinin 36. âyetinde geçen ²¹³أَنْنَا kelimesi ve Vâkia suresinin 47. âyetinde bulunan ²¹⁴أَنْنَا kelimesinde, ikinci hemzenin “yâ” suretinde yazıldığı görülmektedir.²¹⁰ Bu durum, hemze kaideleri kapsamında istifham hemzelerinin yazımında dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biridir.

Eğer istifham hemzesi, ibtidâ durumunda meksûr okunan vasl hemzesinin önüne gelirse, ²¹¹أَصْطَفَى ، ²¹²أَتَّخَذْتُمْ örneklerinde görüldüğü üzere istifham hemzesi elif suretinde yazılır, vasl hemzesi ise hâfz olunur.²¹³ Bu kelimelerin ibtida durumları asıl halleri olan ²¹⁴أَصْطَفَى ve ²¹⁵أَتَّخَذْتُمْ şeklinde olduğu halde kelime başına istifham hemzesi geldiğinden baştaki vasl hemzesi resm’de hâfz edilip istifham hemzesi ile iktifa edilmiştir. Resm-i Osmânî’de

²⁰⁶ Hûd 11/72.

²⁰⁷ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 149.

²⁰⁸ el-Kamer 54/25.

²⁰⁹ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 149.

²¹⁰ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 149; İbn Vesîk, *Risâle fî resmi ’l-mushaf*, 78.

²¹¹ el-Bakara, 2/80.

²¹² es-Sâffât 37/153.

²¹³ İbn Vesîk, *Risâle fî resmi ’l-mushaf*, 78.

Şâyet istifham hemzesi, ibtidâ durumunda meftûh okunan vasl hemzesinin önüne gelirse, ءَالله، ءَالذِّكْرَيْن örneklerinde²¹⁴ görüldüğü üzere istifham hemzesi için herhangi bir suret sabit olmaz, resmde hemze gösterilmez ve görünmeyen hemze'den sonraki vasl Elif'i resmde gösterilir ve med harfi konumuna geçer.²¹⁵

1.5.3.2. Kelime Ortasındaki Hemze'nin Yazımı

Kelimenin ortasında bulunan hemze sakin veya harekeli olmak üzere iki halde bulunabilir. Aynı şekilde, hemze'den önceki harf de sakin yahut harekeli olabilir. Kelimenin ortasında bulunan hemze sakin olduğunda, mâkabli üç farklı konumda (mazmûm, meksûr veya meftûh) bulunabilir.

1.5.3.2.1. Kelime Ortasında Sakin Hemze

**** Hemze Sakin mâkabli Mazmûm: **** Eğer kelimenin ortasında bulunan hemze sakin, mâkabli mazmûm ise bu durumda يُؤفكون²¹⁶ örneğindeki gibi vâv harfi ile yazılır.²¹⁷ Ayrıca bu durumda hemze'den sonra vâv harfi gelirse hemze herhangi bir şekil almaz ve ثُوَّى kelimesi örneğinde olduğu gibi hemze için mushafın resminde herhangi bir suret resmedilmez.²¹⁸

**** Hemze Sakin mâkabli Meksûr: **** Eğer kelimenin ortasında bulunan hemze sakin, mâkabli meksûr ise bu durumda بُنْسَ²¹⁹ örneğinde olduğu gibi yâ harfi ile yazılır.²²⁰ Ancak bu haldeki hemzeden sonra yâ harfi gelirse وَرْءِيا²²¹ misalindeki gibi hemze isbat edilmez (herhangi bir şekilde yazılmaz).²²²

**** Hemze Sakin mâkabli Meftûh: **** Eğer kelimenin ortasında bulunan hemze sakin, mâkabli meftûh ise يَأْكُل misalinde görüldüğü üzere “elif” şeklinde yazılır.²²³

²¹⁴ Günümüzde basılan mushaflarda bu kelimelerin başındaki hemze yazıda gösterilmiş ise de Hz. Osman'ın (ra) istinsah ettirdiği mushaflarda bu hemze resmde görülmemektedir.

²¹⁵ İbn Vesîk, *Risâle fî resmi 'l-mushaf*, 78.

²¹⁶ el-Mâide 5/75.

²¹⁷ Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 1/474.

²¹⁸ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 151.

²¹⁹ el-Bakara 2/126.

²²⁰ Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 1/474.

²²¹ el-Meryem 19/74.

²²² Kaddûrî, *el-Muyesser*, 151.

²²³ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 152.

1.5.3.2.2. Kelime Ortasında Harekeli Hemze

Kelime ortasında bulunan harekeli hemzenin mâkabli ya sakın ya da harekeli olur. Mâkabli sakın olan harf ise ya elif ya da bir başka harf olur.

Kelimenin ortasında bulunan harekeli hemzenin mâkabli elif dışında sakın bir harf olduğunda ve hemze (مَسْئُولًا - وَلَا أَفِيدَةً - يَسْتَمُونَ) örneklerinde olduğu gibi) hangi harekeyle harekelenirse harekelensin, hemze herhangi bir surette yazılmaz. Ne var ki hemzenin, üç kelime kiyâsî kaidenin dışına çıkıp başka surette yazıldığı görülmektedir. Bunlar, Ankebût suresinin 20. âyeti, Necm suresinin 47. âyeti ve Vakıa suresinin 62. âyetinde yer alan النِّشْأَةُ kelimesi; Kehf suresinin 58. âyetinde yer alan مَوْثِلًا kelimesi ve Rûm suresinin 10. âyetinde geçen السُّوْأَى kelimesidir ki bunlarda hemze başka suretlerde yazılmıştır.²²⁴

* Kelimenin ortasındaki harekeli hemzenin mâkabli elif ise ve kendisi de meftûh olursa, bu durumda أَبْنَاءُنَا misalinde olduğu gibi hemze herhangi bir surette yazılmaz.²²⁵

* Kelimenin ortasında bulunan harekeli hemzenin mâkabli elif olup kendisi de mazmûm olursa, أَبَاؤُكُمْ²²⁶ örneğinde görüldüğü üzere hemze “vâv” suretinde yazılır. Ancak bu durumda, جَاءُوكُمْ misalindeki gibi hemzeden sonra sakın vâv harfî gelirse hemze için ayrıca bir suret yazılmaz.²²⁷

* Kelimenin ortasında bulunan harekeli hemzenin mâkabli elif olup kendisi de meksûr olursa إِلَى نَسَائِكُمْ²²⁸ örneğindeki gibi hemze “yâ” suretinde yazılır. Ancak bu durumda bulunan hemze, kendisinden sonra دَعَا²²⁹ kelimesindeki gibi mütekellim yâ’sı veya إِسْرَاعِيلَ²³⁰ kelimesinde olduğu gibi sakın yâ harfî gelirse yukarıda zikredildiği üzere burada da hemze için bir suret yazılmaz.²³¹

* Eğer kelimenin ortasında bulunan harekeli hemzenin mâkabli meftûh olursa ve kendisinden sonra elif harfî gelmezse, سَأَلَ kelimesinde olduğu gibi hemze elif şeklinde yazılır. Bununla birlikte, bazı mushaflarda لَأَمْلَأَنَّ kelimesi, Yûnus suresinin 7. âyetinde

²²⁴ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 151.

²²⁵ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 152

²²⁶ en-Nisâ 4/11.

²²⁷ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 152.

²²⁸ el-Bakara 2/187.

²²⁹ Nuh 71/6.

²³⁰ el-Bakara 2/40.

²³¹ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 152.

yer alan واطمأنوا kelimesi ve Zümer suresinin 45. âyetinde geçen اشمأزت kelimesi, bazı mushaflarda elif harfinin isbâtıyla yazılmışken, diğerlerinde ise elif harfinin hazfiyle yani hemze için bir suret yazılmadığı görülmektedir. Ancak Medine Mushafı, elif harfinin isbâtı üzere hareket etmektedir.²³²

* Kelimenin ortasında bulunan harekeli hemzenin mâkabli mazmûm olursa ve kendisinden sonra ister elif harfi gelsin ister gelmesin, o durumda مُوجَّلا²³³ ve الْفَوَادُ²³⁴ örneklerinde görüldüğü üzere hemze, vâv resminde yazılır.²³⁵

* Kelimenin ortasında bulunan harekeli hemzenin mâkabli meksûr olursa ve kendisinden sonra ister elif harfi gelsin ister gelmesin, o durumda السَّيِّئَةِ²³⁶ ve رِئَاءُ²³⁷ örneklerindeki olduğu gibi hemze, yâ suretinde yazılır.²³⁸ Ancak, Mushaf'ın neresinde geçerse geçsin السَّيِّئَاتِ kelimesi ister izafe edilsin ister edilmesin bu kelimedeki hemze için herhangi bir suret yazılmaz.²³⁹

*Kelimenin ortasında bulunan mazmûm hemze, şâyet mâkabli meftûh ve kendisinden sonra vâv harfî gelmezse, يَذْرُؤُكُمْ²⁴⁰ misalinde olduğu gibi hemze “vâv” suretinde yazılır.²⁴¹ Benzer şekilde kelimenin ortasında bulunan hemze mazmûm ve kendisinden sonra vâv harfî gelirse bu durumda رِئُودُهُ ، رِئُوفُ²⁴² örneklerinde olduğu gibi hemze için ayrıca bir suret yazılmaz.

*Kelimenin ortasında bulunan mazmûm hemze, şâyet mâkabli meksûr ve kendisinden sonra vâv harfî gelmezse, o zaman سَتُفْرُتُكَ²⁴⁴ misalindeki gibi hemze “yâ” suretinde yazılır. Ancak bu durumdaki hemzeden sonra şâyet vâv harfî gelirse, يَسْتَهْزِئُونَ

²³² Kaddûrî, *el-Muyesser*, 152.

²³³ Âl-İmran 3/145.

²³⁴ en-Necm 53/11.

²³⁵ Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 1/474.

²³⁶ el-A'raf 7/90.

²³⁷ el-Bakara 2/264.

²³⁸ Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 1/474.

²³⁹ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 153.

²⁴⁰ eş-Şûrâ 42/11.

²⁴¹ Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 1/474.

²⁴² el-Bakara 2/207.

²⁴³ el-Bakara 2/255.

²⁴⁴ el-A'la 87/6.

²⁴⁵ kelimesinde görüldüğü üzere yazıda iki vâv harfî yan yana gelmesin diye hemze için bir suret yazılmaz.²⁴⁶

*Kelimenin ortasında bulunan meksûr hemze, mâkabli ister mazmûm ister meksûr ister meftûh olsun, şâyet kendisinden sonra yâ harfî gelmezse, bu durumda hemze يَنْسُ ²⁴⁷ örneğinde olduğu gibi “yâ” suretinde yazılır.²⁴⁸ Ancak böyle bir durumda hemzeden sonra yâ harfî gelirse, yazılıştaki iki yâ harfî yan yana gelmesin diye المستَهْزِئِينَ misalinde olduğu gibi hemze için ayrıca bir suret yazılmaz.²⁴⁹

Not: Kelimenin ortasında bulunan hemze harekeli olduğunda genelde aldığı harekenin cinsine göre şekil alır.²⁵⁰

Not: İki elif, vâv ve yâ harflerinin bir araya gelmemesi için, meftûh hemzeden sonra elif harfî (ءادم gibi.), meksûr hemzeden sonra yâ harfî (الْخَاطِنِ gibi..), mazmûm hemzeden sonra vâv harfî (يؤسُ gibi..) gelirse hemze herhangi bir şekil almaz.²⁵¹

1.5.3.3. Kelime Sonundaki Hemze'nin Yazımı

Kelimenin sonunda bulunan hemze ister sakin ister harekeli olsun, kendinden önceki harekenin cinsine göre şekillenir. Zira hemze kendinden önceki harekenin güçlü olduğunda o harekeyle hafiflenir ve ona göre şekil alır.²⁵² Ancak mâkabli sakin olursa ve bu harf ister sahih ister med veya lin olursa bu durumda hemze, herhangi bir surette yazılmaz.²⁵³ Çünkü bu durumda hemze başka suretlerde yazılıp ve tahfif edilirse, telaffuzdan kaybolur gider.²⁵⁴

1.5.3.3.1. Kelimenin Sonunda Sakin Hemze

* Kelimenin sonunda bulunan hemze sakin, mâkabli meftûh olduğunda hemze elif suretinde yazılır. Ör: أَفْرَأَ

²⁴⁵ el-Enam 5/5

²⁴⁶ Dâni, *el-Mukni* ' , 66; İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 47.

²⁴⁷ el-Maide 5/3

²⁴⁸ Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 1/474.

²⁴⁹ Dâni, *el-Mukni* ' , 66; Kaddûrî, *el-Muyesser*, 153.

²⁵⁰ İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 45; Zürkânî, *Menâhilu 'l-irfân*, 303.

²⁵¹ İbn Necâh, *et-Tebyîn*, 48-49.

²⁵² Dâni, *el-Mukni* ' , 66.

²⁵³ Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 1/475.

²⁵⁴ Dâni, *el-Mukni* ' , 67.

* Kelimenin sonunda bulunan hemze sakin, mâkabli meksûr olduğunda hemze “yâ” suretinde yazılır. Ör: نَبِيٌّ gibi. Ancak Kur’ân-ı Kerim’de, kelimenin sonunda bulunan hemzenin sakin veya meftûh olup mâkablinin ise mazmûm olduğu hemze örneği yoktur.²⁵⁵ Yukarıda geçen أَفْرَأ ve نَبِيٌّ gibi örneklerde her ne kadar hemze elif ve yâ suretinde yazılmış ise de hem vasl hem de vakf durumunda hemze ile okunur ve hemze üzerine vakfedilir.²⁵⁶

1.5.3.3.2. Kelimenin Sonunda Harekeli Hemze

Eğer kelimenin sonunda bulunan hemze müteharrik ve mâkabli de sakin ise bu durumda hemze hangi harekeyle harekelenmiş olursa olsun hemze herhangi bir surette yazılmaz.²⁵⁷ Ör: قَرَوٍ، الْخَبَاءِ، قَرَوٍ kelimelerinde görüldüğü gibi... Bu durumda olan hemze nadir bazı yerler hariç, kendi suretinden farklı şekillerde yazılmıştır. Ör: أَنْ تَبَوَّأَ kelimesinde hemze elif suretinde yazılmış. Keza عَلَمُوا örneğinde hemze, “vâv” suretinde yazılmış ve bu vâv harfî, zamir vazifesi gören ‘vâv’a benzemesi için de kendisinden önceki elif harfî hazfedilip sonraki ise isbât edilmiştir.²⁵⁸

Kelimenin sonunda olup elif harfinden sonra gelen hemzenin, bazen yâ harfî şeklinde resmedildiği görülmektedir. Mesela Yûnus suresinin 15. âyetinde مَنْ تَلَقَّاهُ ; Nahl suresinin 90. âyetinde وَإِيتَاهُ ; Taha suresinin 130. âyetinde وَمِنْ أَمَانِي ; Şûrâ suresinin 51. âyetinde وَرَائِي ve Rum suresinin 7. ve 16. âyetinde وَلَقَّاهُ kelimelerinde hemzenin “yâ” şeklinde yazıldığını görülmektedir.²⁵⁹

Şâyet kelimenin sonunda bulunan hemze müteharrik ve mâkabli de harekeli olursa o zaman hemze mâkablindeki harekenin cisine göre şekillenir.

Kelimenin sonunda bulunan hemze meftûh, mâkabli de meftûh olursa hemze “elif” suretinde yazılır. Ör: ذَرَأٌ

Kelimenin sonunda bulunan hemze meksûr, mâkabli de meksûr olduğu zaman, hemze “yâ” suretinde yazılır. Ör: قَرَى

²⁵⁵ Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1/475.

²⁵⁶ Mersafî, *Hidâyetü’l-kâri*, 546.

²⁵⁷ Mahmud b. Abdurrahim sâfî, *el-Cudûl fî i’râbi’l-Kur’ân* (Dımeşk: Dâru’r-Reşîd, 1418), 14/296.

²⁵⁸ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 154.

²⁵⁹ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 154.

Kelimenin sonunda bulunan hemze mazmûm, mâkabli de mazmûm olduğu zaman, hemze “vâv” suretinde yazılır. Ör: امرؤا

Kelimenin sonunda bulunan hemze mazmûm, mâkabli de meksûr olduğu zaman, hemze “yâ” suretinde yazılır. Ör: تبوى

Kelimenin sonunda bulunan hemze mazmûm, mâkabli ise meftûh olduğu zaman, hemze “elif” suretinde yazılır. Ör: ويُسْتَهْرَأُ

Kelimenin sonunda bulunan hemze meksûr, mâkabli ise meftûh olduğu zaman, hemze “elif” suretinde yazılır. Ör: لكل نبيا

Kelimenin sonunda bulunan hemze meksûr, mâkabli de meksûr olduğu zaman, hemze “yâ” suretinde yazılır.²⁶⁰ Ör: السيي

Kelimenin sonunda bulunan hemze meksûr, mâkabli de mazmûm olduğu zaman, hemze “vâv” suretinde yazılır. Ör: كَأَمْثَالِ الْوُلُوفِ الْمَكُونِ²⁶¹

Hulasa: kelimenin sonunda bulunan hemzenin mâkabli harekliyse, bu durumda genelde hemze o harekenin cinsine göre şekil alır. Ör: سبأ، شاطئ، لؤلؤ kelimelerinde görüldüğü gibi... Şâyet hemzenin mâkabli sakın ise o zaman herhangi bir surette yazılmaz. Ör: الخبء، يفء kelimelerindeki gibi... Ancak bazı istisnâî yazımlar, burada zikredilen kurala dâhil değildir.²⁶²

Resmu’l-mushaf kaideleri kapsamında hemze kaidesinin kurallarını bilmek, Arapça dil bilgisi açısından hemzenin doğru şekilde yazılması yönüyle önem arz etmektedir. Bu da dilin fonetik yapısını doğru yansıtmak adına ehemmiyetli bir husustur.

1.5.4. Resmu’l-Mushaf’ta İbdâl ile İlgili Yazım Kaideleri

Resmu’l-mushaf açısından ibdal, bir harfî başka bir harf ile lafzen değil de resmen değiştirmek ve çevirmektir.²⁶³ Genel görüşe göre tebdil gösteren harfler üç tanedir. “Elif”, “nûn”, “tâ-i te’nîs”dir.²⁶⁴ Ancak bazı âlimler, Kur’ân-ı Kerim’in bazı kelimelerinde sîn

²⁶⁰ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 155-156.

²⁶¹ el-Vâkıa 56/23.

²⁶² Zûrkânî, *Menâhilu’l-irfân*, 303.

²⁶³ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 134. Eşref Fevzî el-’Aşşî, *Delîlu’l-itkân fî tilâveti’l-Kur’ân* (Gazze Filistin: Dâru’l-Kutubi’l-Vataniyye, 2022), 61.

²⁶⁴ Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1/468.

harfinin, sâd harfiyle ve tenvinin de nûn harfiyle tebdilini de bu kaide kapsamında saymışlardır.²⁶⁵

Tablo 1.5. İbdâl Edilen Harflerle İlgil Bazı Örnekler

Elif harfini vâv ile değiştirmek	Elif harfini yâ ile değiştirmek	Nûn harfini elif ile değiştirmek	Tâ-i merbuta Tâ-i meftûha	“Sîn”i “sâd” ile değiştirmek
الصلوة، الزكوة، الحيوة، الربوا	يا حَسْرَتِي (إلى، على، أنى، متى، بلى، حتى، لدى)	إذا، وَلْيَكُونَا، لَنَسْفَعَا	ابنت، قرت، فطرت، جنت، (امرات لوط، امرات فرعون) ²⁶⁶	بصطة، الصرط

1.5.4.1. “Elif”in “Vâv” ile İbdâli

Elif harfinin vâv harfi ile ibdâl edilmesi konusu Harraz’ın şu beyitlerinde özetlenmiştir.

وهاك واوا عوضا من ألف ... قد وردت رسما ببعض أحرف
والواو في منوة والنجوة ... وحرفي الغدوة مع مشكوة
وفي الربوا وكيفما الحيوة ... أو الصلوة وكذا الزكوة
ما لم تضيفن إلى ضمير ... فألف والثبت في المشهور

“İşte burada vâv harfi elif yerine geçmiştir ve elif bazı harflerle resm olarak varid olmuştur. الحيوة ve الصلوة، الزكوة، الربوا kelimelerinde، مشكوة ve الغدوة منوة والنجوة kelimeleri herhangi bir zamire izafe edilmediği sürece، her halukarda elif harfinin vâv harfi suretinde yazılmıştır. (Söz konusu kelimeler) herhangi bir zamire izafe olduğunda، elif harfi meşhur görüşe göre kendi suretinde yazılır.”²⁶⁷

Harraz’ın Manzûmesinin şerhi olan Delilu’l-Hayrân isimli eserde buradaki metnin izahı şu eksende yapılmıştır. Tüm mushaflar الصلوة، الزكوة ve الحيوة kelimeleri herhangi bir zamire izafe edilmediği sürece elif harfinin tefhîm (yüceltme) için vâv harfi suretinde yazıldığı konusunda ittifak etmişlerdir. Söz konusu kelimeler herhangi bir zamire izafe olduğunda، elif harfi meşhur görüşe göre kendi suretinde yazılır. Bu kelimeler içinde izafe

²⁶⁵ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 134.

²⁶⁶ Muhammed Ahmed, *Nefehât min ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Kahire: Daru’s-Selam, 2005), 114. امرات kelimesi zevce anlamında، امرأت نوح، örneğinde görüldüğü üzere، kadın kendi eşine izafe edildiğinde açık tâ harfi ile yazılır. Ancak، kendi eşine izafe edilmediği zaman وامرأة مؤمنة örneğinde görüldüğü gibi kapalı tâ ile yazılır. (bk. Muhammed Ahmed, *Nefehât min ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 114).

²⁶⁷ Harrâz, *Manzûmetu mevridi’z-zem’ân*, 32.

ise genelde şu iki vb. kelimelerde meydana gelir: ²⁶⁸ صلاتى ve ²⁶⁹ حياتكم gibi.²⁷⁰ Meşhur olmayan görüşe göre ise bu iki kelime zamire izafe olduğunda elif harfi hazfedilir. Bu yaklaşım ise zayıf görülmüştür.²⁷¹ Ancak Şam Mushafında صلوة kelimesi zamire izafe olmasına rağmen elifin vâv harfi şeklinde yazıldığını görülmektedir.²⁷²

Aynı şekilde nekre formunda olan زكوة ve حيوه kelimeleri ihtilaflı olmakla birlikte meşhur görüşe göre mushaflarda vâv harfi ile yazılmıştır.²⁷³ Bu bağlamda Nur suresinin 35. âyetinde yer alan كمشكوة; Ğafir suresinin 41. âyetinde yer alan النجوة; Necm suresinin 20. âyetinde yer alan منوة; En'âm suresinin 52. ve Kehf suresinin 8. âyetinde yer alan بالغدوة kelimelerinde elif harfinin 'vâv' suretinde yazıldığı görülmektedir. Aynı şekilde الربوا kelimeleri el takısıyla marife olarak geçtiği her yerde vâv harfi ile yazılmıştır. Ancak Rum suresinin 39. âyetinde nekre olarak geçen من رباً kelimesi "elif" ile yazıldığı görülmektedir.²⁷⁴

Yukarıda geçen sekiz kelimedeki "elif", aslı itibariyle "vâv" olduğundan elif harfi vâv harfi suretinde yazılmıştır.²⁷⁵

Zerkeşi, Arap dilinin kelime yapısındaki belirli özellikleri ve manevi hikmetleri derinlemesine inceleyerek bazı kelimelerde elif harfinin vâv harfi şeklinde yazılmasının önemli anlamlar taşıdığını Merrâkuşî'den nakletmektedir. Bu bağlamda, özellikle belirttiği kelimelerin her birinin, İslamî değerler ve manevi anlamlar açısından derin hikmetler barındırdığına dikkat çekmektedir. Örneğin, "الصلاة" (namaz) ve "الزكاة" (zekât) kelimeleri, İslam dininin temel direkleri olan ibadetleri temsil etmektedir. Bu kelimelerin vâv ile yazılması, bu ibadetlerin toplumsal ve bireysel hayatta taşıdığı önemi yansıttığı düşünülmektedir. "الحياة" (hayat) kelimesindeki elif harfinin yerine yazılan "vâv", hayatın ve nefsin esasını, aynı zamanda varoluşun sürekliliğini simgelerken; "الربوا" (faiz) kelimesindeki vâv, faizden uzak durmanın güvence ve takva açısından önemini ifade etmektedir. Bu bağlamda, faizden kaçınmanın manevi bir güvence sağladığı vurgulanmaktadır. "النجوة" (necat) kelimesindeki "vâv", kurtuluşun ve taatin esasını;

²⁶⁸ el-En'âm 5/162.

²⁶⁹ el-Ahkâf 46/20.

²⁷⁰ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 135. Rumî, *Dirâsât fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 1/470; Zürkânî, *Menâhilu 'l-irfân*, 304.

²⁷¹ Tunusî, *Delîlu 'l-hayrân*, 216.

²⁷² Dâni, *el-Mukni*, 58.

²⁷³ İbn Vesîk, *Risâle fî resmi 'l-mushaf*, 66.

²⁷⁴ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 135; İbn Vesîk, *Risâle fî resmi 'l-mushaf*, 67.

²⁷⁵ Tunusî, *Delîlu 'l-hayrân*, 216.

"بالغدوة" (sabah vakti) kelimesindeki vâv ise sabah zamanının, insanların meşakkat ve tasarruflarının başladığı bir dönem olmasını simgeler. Sabah, aynı zamanda yeni bir günün başlangıcı ve bereketin habercisi olarak algılanmaktadır." كمشكوة " (kandil) kelimesinde yer alan "vâv", manevi bir nurun, hidâyetin ve vilâyetin anahtarı olarak kabul edilmektedir. Bu, bireylerin manevi aydınlanmasına ve rehberliğine işaret eder. Ayrıca, "منوة" (menât) kelimesindeki "vâv", şirkin ve putperestliğin sembolü olan Menat putuna işaret ederken bu durumun inanç açısından bir tehlike oluşturduğunu belirtmektedir.²⁷⁶

Sonuç olarak, Zerkeşi'nin belirttiği bu manevi hikmetler, kelimelerin derin anlamlarını ve İslam kültüründeki yerlerini vurgulamakla birlikte, dili sadece bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda manevi ve ahlaki değerlerin aktarımında önemli bir unsur olarak değerlendirmek de mümkün olmaktadır.

1.5.4.2. "Elif" in "Yâ" ile İbdâli

Resmu'l-mushafta bazı kelimelerde elif harfinin bir kısım kaidelere dayanarak "yâ" şeklinde yazıldığı görülmektedir. Mushaflarda "yâ" suretinde resmedilen elif'leri dört kısma ayırmak mümkündür.²⁷⁷ Ana başlıklar altında bu kısımlar izah edilecektir. Bunların izahına geçmeden önce örnekleri tabloda göstermenin, konunun daha kolay anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Tablo 1.6. Elif Harfinin "Yâ" ile İbdâl Edilmesinin Kısımları ve Örnekleri

Yâ harfinden dönüşülmüş ve "yâ" şeklinde yazılan "elif"	Dönüşülmüş elif harfine benzeyen ve "yâ" şeklinde yazılan "elif"	Aslı itibariyle vâv harfinden munkalib olup "yâ" şeklinde yazılan "elif"	Aslı meçhul olan ve "yâ" şeklinde yazılan "elif"
إِشْتَرَى	قَرَبَى	ضَحَى	حَسْرَتَى

1.5.4.2.1. Yâ Harfinden Dönüştürülüp Yine "Yâ" Şeklinde Yazılan "Elif"

Kelimenin son harfi, yâ harfinden munkalib olan elif harfi olduğunda gerek isimlerde gerek fiillerde olsun ve ister zamirle muttasıl olsun veya olmasın, bu durumlarda elif harfi, aslına binaen "yâ" suretinde yazılır.²⁷⁸

İsimlerdeki misal: هُدًى, غُمًى, يَا أَسْفَى, يَا حَسْرَتَى

²⁷⁶ Zerkeşi, *el-Burhân*, 278.

²⁷⁷ Ahmed Abdulkadir, *Teyisîru'r-resmi'l-Osmânî*, 34.

²⁷⁸ Dâni, *el-Mukni*, 67; İbn Vesîk, *Risâle fî resmi'l-mushaf*, 67.

رَمَى، أُعْطِيَ، اهْتَدَى، طَعَى، اسْتَعْلَى، وَلَّى، اغْتَدَى

Kelimelerdeki elif harfinin aslının, şu kaide ile öğrenilmesi mümkündür: Eğer kelime isim ise tesniyeye çevrilir. هدى=هديان örneğinde görüldüğü üzere kelimenin sonunda bulunan elif harfi tesniye durumunda yâ harfine dönüşmüştür. Şâyet kelime fiil ise muttasıl “tâ” zahirine isnad edilir. Ör: رمى=رمى Bu şekilde elif’in aslının ne olduğu kolayca anlaşılmış olur.²⁷⁹

Bazı kelimelerde şâyet elif harfi “yâ” şeklinde yazılır da iki tane yâ harfinin yan yana gelmesine sebebiyet verirse bu durumda “elif” kendi suretinde yazılır. Ör: الدنيا، العليا، هداى، مثنوى، فاحيا، الحويا، الرؤيا، الكويا، مثنوى، هداى، بحى ve buna benzer bazı kelimelerde imaleden dolayı elif harfi “yâ” suretinde yazılarak bu kaidenin dışında tutulmuştur.²⁸⁰

Dânî; Medine, Kuffe ve Basra mushaflarında Yûsuf suresinin 19. âyetinde geçen "يُشْرِى" ve Şems suresinin 13. âyetinde yer alan "وسقيها" kelimelerinin "elif" ve "yâ" harfleri olmaksızın yazıldığını belirtmektedir. Bunların yanı sıra, Bakara suresinin 38. ve Taha suresinin 123. âyetlerinde bulunan "هدى", En'âm suresinin 162. âyetinde yer alan "محيى", Yûsuf suresinin 23. âyetindeki "مثنوى" kelimelerinin de Şam Mushafı'nda yine “elif” ve “yâ” harfleri olmadan yazıldığı ifade edilmektedir.²⁸¹

Diğer yandan bazı kaynaklarda “هداى” kelimesinin elif ile yazıldığı محيى، يشرى ve وسقيها gibi kelimelerinin ise herhangi bir elif veya yâ harfi içermeyen resmedilmiş olduğu zikredilmektedir.²⁸²

1.5.4.2.2. Dönüşmüş Elif’e Benzeyip “Yâ” Şeklinde Yazılan “Elif”

Resmu’l-mushafta dönüşmüş elif yerine yazılan yâ, te’nîs (dişil) için kullanılan elif olarak tanımlanabilir. Zira bu elif, kelimenin sonunda "yâ" şeklinde yazılmakta olup yâ harfinden münkâlib (dönüşmüş) olan elif ile benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan, te’nîs için kullanılan elif harfinin yer aldığı bazı kelimeler, tesniye (ikili) veya cem’ (çoğul) kalıbına çevrildiğinde, bu elifin "yâ" harfine dönüştüğü görülmektedir. Örneğin, أُخْرِيَات ve أُخْرِيَان kelimesinin tesniye veya cem’ kalıbına dönüştürülmesi durumunda

²⁷⁹ Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1/469.

²⁸⁰ Dâni, *el-Mukni*, 68; Kaddûrî, *el-Muyesser*, 136.

²⁸¹ Dâni, *el-Mukni*, 68.

²⁸² Dâni, *el-Mukni*, 69.

şeklinde bir farklılaşma ile yâ harfi ortaya çıkmaktadır. Bu tür dönüşümlerin, benzer yapıya sahip diğer kelimeler için de söz konusu olduğu ifade edilebilir.²⁸³ Dolayısıyla bu vaziyetteki elif harfi de “yâ” suretinde yazılır.²⁸⁴

Te'nîs (dişil) için kullanılan elif şu beş vezinde gelir.

1) فَعَالَى = الْأَيَّامَى يَتَّامَى

2) فُعَالَى = سُكَارَى، كُسَالَى

3) فَعْلَى = دَعْوَى

4) فُعْلَى = أَنْثَى

5) فُحْدَى = فُحْدَى²⁸⁵

Not: Yedi harfte (kelimede), elif harfinin, aslen “yâ” olduğu ve kıyasî hattın gereği olarak da “yâ” şeklinde yazılması gerektiği halde ancak şu yedi kelimede elif harfi, kaidenin dışına çıkarak ve kendi suretinde yazıldığı görülmektedir. Ör: İbrahim suresinin 36. âyette yer alan عَصَانِي; İsrâ suresinin 1. âyette yer alan الْأَقْصَا; Hac suresinin 4. âyetinde yer alan تَوَلَّاهُ; Kasas 20. ve Yâsin suresinin 20. âyetinde yer alan أَقْصَا; Fetih suresinin 29. âyetinde geçen بِسِيمَاهُمْ; Hakka suresinin 11. âyetinde yer alan طَعَا kelimeleri bu hususa örnek gösterilebilir.²⁸⁶

1.5.4.2.3. “Vâv”dan Dönüşerek “Yâ” Şeklinde Yazılan “Elif”

Tüm mushaflar, üç harfli olan isim veya fiillerden son harfi aslı itibariyle “vâv” olan elif harfinin bulunduğu kelimelerde imalenin memnu‘ olması sebebiyle bu durumdaki elif’in kendi suretinde yazılması hususunda ittifak halindedir. الصفا، شفاء، عفا kelimeleri zikredilen hususa örnek gösterilebilir.²⁸⁷

Yukarıda zikredilen kaideden farklı olarak mushafta on bir kelimede, elif harfinin aslı itibariyle "vâv" olmasına rağmen, kendisinden önce ve sonra gelen kelimelerdeki elif harflerinin "yâ" şeklinde yazılmasından dolayı uyumu sağlamak amacıyla elif harfinin de "yâ" olarak yazıldığı görülmektedir. A'raf suresinin 98. âyetiyle Taha suresinin 59.

²⁸³ Tunusî, *Delîlu'l-hayrân*, 199.

²⁸⁴ Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/479.

²⁸⁵ el-Harrâz, *Manzûmetu mevridi 'z-zem'ân*, 30.

²⁸⁶ Tunusî, *Delîlu'l-hayrân*, 200; el-Harrâz, *Manzûmetu mevridi 'z-zem'ân*, 30.

²⁸⁷ Dâni, *el-Mukni'*, 72; Kaddûrî, *el-Muyesser*, 135.

âyetinde geçen ضَحَّى; Nûr suresinin 21. âyetindeki زَكَّى; Nazi'ât suresinin 30., 29. ve 46. âyetlerinde yer alan ضَحَّيْهَا، دَحَّيْهَا، ضَحَّيْهَا; Şems suresinin 1., 2. ve 6. âyetlerindeki تَلَّيْهَا ve Duhâ suresinin 1. ve 2. âyetlerinde geçen سَجَى والضَحَى، gibi örneklerde de benzer bir durum söz konusudur.²⁸⁸

1.5.4.2.4. Aslı Meçhul Olup “Yâ” Şeklinde Yazılan “Elif”

Aslı itibariyle elif harfinin “vâv” veya “yâ” olduğu bilinmeyen kelimelerde şeyhayn’dan (Ebu Davut ve Ebu ‘Amr) nakledildiğine göre bu durumdaki elif harfi “yâ” suretinde yazılır. Bu vaziyetteki elif, yedi kelimede bulunur.²⁸⁹ Bu kelimeler Harraz’ın manzumesinde şöyle geçmektedir:

والياء عنهما بما قد جهلا ... أصلا بكلم وهي حتى وإلى
أنى فى الاستفهام قل ثم على ... حرفية ومثلها متى بلى²⁹⁰

Bu beyitte geçen بلى، متى، على، أنى، إلى، حتى kelimeleri, mushaflarda elif harfi yâ harfine ibdâl edilecek şekilde resmedilmiştir. Ancak yedinci kelime olan لى، Harraz’ın bir sonraki beytinde şu şekilde geçmektedir: وفي لدا ألباب اتفاقا ألف “yedinci kelime olan لى ġâfir suresinde ihtilâflıdır, Yûsuf suresinde ise elif şeklinde yazılışı konusunda ittîfak sağlanmıştır”²⁹¹

Bazı müfessir ve nahivcilere göre Yûsuf suresinde geçen لدا kelimesi عند (yanında) manasında ve Ğâfir suresinde geçen لى ise فى (içinde) anlamında olduğundan bunları birbirinden ayırdetmek için ikisinin mushaftaki resm şekli farklı olmuştur. Ancak yukarıda geçen söz konusu kelimelerde genelde elif harfinin “yâ” sureti resmu’l-mushafta tercih edilmiştir.²⁹² Aynı şekilde Kehf suresin 33. âyetinde geçen كَلَّا ve Mü’minûn suresinin 44. âyetinde yer alan تَنَّا kelimelerindeki elif harfinin kendi şeklinde yazılmasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.²⁹³

Yukarıda belirtilen kelimeler arasında üç tanesi isim, dört tanesi ise harf niteliği taşımaktadır. İsim olan kelimeler: لى، متى ve أنى; harf olanlar ise: على، إلى، حتى ve بلى’dır.

²⁸⁸ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 136.

²⁸⁹ Tunusî, *Delîlu’l-hayrân*, 210.

²⁹⁰ el-Harrâz, *Manzûmetu mevridi’z-zem’ân*, 31.

²⁹¹ Tunusî, *Delîlu’l-hayrân*, 211.

²⁹² Tunusî, *Delîlu’l-hayrân*, 211.

²⁹³ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 137.

Bu kelimelerdeki elif harfinin "yâ" şeklinde yazılmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Özellikle إلى kelimesindeki bu durum, cer harfi olan إلى ile şeddeli olan إلی kelimesinin birbirinden ayırt edilmesi amacı taşımaktadır.²⁹⁴

İstifham edatı olarak kullanılan أنى kelimesinde hemze'nin yâ suretinde yazılmasının sebebi bu edatın, şeddeli zamir olan انا'dan ayrılmasını sağlamaktır. Öte yandan, على kelimesindeki elifin "yâ" şeklinde yazılması, harf-i cer olan على ile fiil olarak kullanılan علا'nın birbirinden ayırt edilmesine yardımcı olmaktır. Söz konusu örneklerden بلى ve متى، بلى kelimelerinde ise hemzenin yâ suretinde yazılması ise vakf halinde okunma esnasında imale ile okunabilmesini sağlamaya yöneliktir.²⁹⁵

1.5.4.3. Tâ-i Te'nîs-i Merbûta'nın Tâ-i Meftûha ile İbdâli

Müenneslik veya dişilik bildiren "tâ" harfî, mushaflarda iki farklı yazım şekli ile karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, tâ harfî mushafta ya tâ-i marbûta (kapalı) ya da tâ-i mebsûta (açık) formunda yer almaktadır. Bu yazım biçimleri genellikle isimlerde veya fiillerde görülmektedir. Bu durum resmî'l-Osmanî'ye has bir durumdur.²⁹⁶

Fiil kelimeye eklenen müenneslik tâ'sı açık bir biçimde yazılmakta; bu durum ise failin müennes olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan, isimlerde bulunan müenneslik tâ'sı, kapalı hâliyle kaleme alınmakta ve vakf durumunda "hâ" olarak okunmaktadır. Bu sebeple söz konusu harfe, "hâ-i te'nîs" denilmektedir. Bununla beraber bu kapsama giren bir kelimenin mushafın farklı yerlerinden birinde tâ-i merbûta ile diğerinde ise tâ-i mebsûta şeklinde yazıldığını görmek mümkündür.²⁹⁷

Tâ-i te'nîs'in yazımıyla alakalı söz konusu durum, Kur'ân-ı Kerim'de sonu tâ-i te'nîs ile biten kelimeler üzerinde vakfın nasıl uygulanacağına dair farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çoğunluğun görüşüne göre vakfın الوقف على مرسوم الخط, “Vakf, mushaf hattına göre yapılır.” kuralı doğrultusunda resmî'l-mushaf eksenli yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda, mushaf'taki yazı şekline uygun

²⁹⁴ Tunusî, *Delîlu'l-hayrân*, 211.

²⁹⁵ Tunusî, *Delîlu'l-hayrân*, 211.

²⁹⁶ Mersafî, *Hidâyetü'l-kâri*, 461.

²⁹⁷ Atıyye Kabil Nasr, *Gâyetü'l-murîd fî ilmi't-tecvîd*, (Kâhire: Mektebetü'l-Harameyn, 1994), 265; Muhammed Adil, *el-Munîr*, 253.

olarak sonu tâ-i merbûta ile biten kelimeler üzerinde tüm kıraat imamları asıl kaideye riâyet ederek "hâ" sesiyle vakfetmişlerdir.²⁹⁸

Öte yandan, sonu tâ-i mebsûtaolan kelimelerin üzerindeki vakf uygulamaları konusunda kıraat imamları arasında bir farklılık görülmektedir. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kisâî gibi bazı imamlar resmu'l-mushafa muhalefet ederek "hâ" harfi üzerinde vakfetmeyi tercih etmişlerdir. Diğer kıraat imamları ise resmu'l-mushafa uyarak açık "tâ" sesiyle vakfetmeyi benimsemişlerdir.²⁹⁹

Arap dil bilgisi âlimleri, dişilik alametini ifade eden vakf durumdaki tâ-i merbutâ konusunda farklı uygulamalara gitmişlerdir. Sibeveyhi, Basriyyûn ve bazı nahivciler, tâ harfinin asıl olduğunu savunmuşlardır. Buna mukabil, Sa'leb, Kûfiyyun ve diğer bir grup âlim ise hâ harfinin asıl olduğunu ileri sürmüşlerdir.³⁰⁰ Diğer yandan resmu'l-mushaf ile ilgilenen âlimler, isimlerde hâ- i te'nîs yerine yazılan açık tâ-i te'nîs'i ayrı bir konu olarak ele almışlardır. İsimlerin sonunda gelen kapalı tâ harfi sayı bakımından daha çok olduğundan âlimler genellikle sonu açık tâ harfi olan kelimeleri ele almışlardır.³⁰¹

Kapalı tâ-i te'nîs (٥) sadece isimlerde olur (fiillerde olmaz) vasl halinde tâ harfi ile okunur; vakf halinde ise hâ (٥) harfine ibdâl edilir.³⁰² İsimlerde bulunan tâ-i te'nîs hemen hemen her yerde kapalı şekilde yazılmıştır. Ancak on üç kelimede çoğunlukla tâ-i te'nîs, merbûta şeklinde resmedilirken, diğer bazı yerlerde aynı kelimelerde tâ-i te'nîs-i merbûta, tâ-i te'nîs-i mebsûtaile ibdâl edilerek resmedildiğini görülmektedir.

Tâ-i te'nîs-i merbûta'nın, tâ-i te'nîs-i mebsûtaile resmedildiği kelimeleri iki kısma ayırmak mümkündür:

1.5.4.3.1. İfrad ile Kıraatı Konusunda İttifak Bulunan Kelimeler

İfrad ile (tekil formda) okunması konusunda ittifakın bulunduğu kelimelerde kıraat imamlarından Asım'ın ravisi Hafs, vakf halinde "tâ" sesi üzere vakfetmiştir. Bu kelimeler ise on üç tanedir.³⁰³

²⁹⁸ Kâdî, *el-Vâfi*, 180. Muhammed Adil, *el-Munîr*, 253; Nihat Temel, *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtidâ* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 144.

²⁹⁹ Kâdî, *el-Vâfi*, 180. Muhammed Adil, *el-Munîr*, 253; Temel, *Vakf ve İbtidâ*, 144.

³⁰⁰ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 137.

³⁰¹ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 137.

³⁰² Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/471.

³⁰³ Aliyullah b. Ali Ebu'l-Vefâ, *el-Kavlu's-sedîd fî ilm't-tecvîd* (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2003), 233.

1: (رحمة) = Bu kelime tüm Kur'ân-i Kerim'de kapalı tâ ile رحمة şeklinde yazılmıştır. Ancak yedi yerde açık tâ ile رحمت şeklinde yazılıdır.³⁰⁴

Tablo 1.7. رحمة kelimesinin رحمت şeklinde yazıldığı yerler

1	اولئك يرجون رحمت ربك	Bakara, 218
2	رحمت الله قريب من المحسنين	A'raf, 56
3	رحمت الله و بركاته عليكم أهل البيت	Hud, 73
4	ذكر رحمت ربك عبده زكريا	Meryem, 2
5	فانظر إلى آثار رحمت الله	Rum, 50
6	أهم يقسمون رحمت ربك	Zuhruf, 32
7	ورحمت ربك خير مما يجمعون	Zuhruf, 32

Yukarıda verilen örneklerde, açık ت harfi ile yazılan "رحمت" kelimesinin zahir bir isme izafe edildiği görülmektedir. Bu durum, her açık ت harfiyle yazılmış "رحمت" kelimesinin mutlaka bir zahir isme izafe edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak, zahir bir isme izafe edilmiş her "رحمة" kelimesinin açık ت harfiyle yazılması zorunlu değildir.³⁰⁵

2: (نعمة) = Bu kelime tüm Kur'ân-i Kerimde kapalı tâ ile نعمة şeklinde yazılmıştır. Ancak, sadece on bir yerde açık tâ ile نعمت şeklinde yazılıdır.³⁰⁶

Tablo 1.8. نعمة Kelimesinin نعمت Şeklinde Yazıldığı Yerler

1	واذكروا نعمت الله وما أنزل عليكم	Bakara, 231
2	واذكروا نعمت الله عليكم إذ كنتم اعداء	Âl-i İmran, 103
3	واذكروا نعمت الله عليكم إذ هم قوم	Maide, 11
4	ألم تر إلى الذين بدلوا نعمت الله كفروا	İbrahim, 28

³⁰⁴ Dânî, *el-Mukni*, 72.

³⁰⁵ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 138.

³⁰⁶ Dânî, *el-Mukni*, 72.

Tablo 1.15. نعمة Kelimesinin نعمت Şeklinde Yazıldığı Yerler (Devamı)

5	وإن تعد نعمت الله لا تحصوها	İbrahim, 34
6	أفبالباطل يؤمنون و بنعمت الله هم يكفرون	Nahl, 72
7	يعرفون نعمت الله ثم ينكرون	Nahl, 83
8	واشكروا نعمت الله	Nahl, 114
9	الم تر ان الفلك تجرى فى البحر بنعمت الله	Lokman, 31
10	يا ايها الناس اذكروا نعمت الله عليكم	Fatır, 3
11	فما انت بنعمت ربك بكاهن ولا مجنون	Tûr, 29

3: (إمرأة) = Bu kelime tüm Kur'ân-ı Kerim'de kapalı tâ ile امرأة şeklinde yazılıdır; ancak, sadece yedi yerde açık tâ ile إمرأت şeklinde yazılmıştır.³⁰⁷

Tablo 1.9. امرأة Kelimesinin إمرأت Şeklinde Yazıldığı Yerler

1	اذ قالت امرأت عمران	Âl-i İmran, 35
2	وقال نسوة فى المدينة امرات العزيز تراود	Yûsuf, 30
3	قالت امرأت العزيز الان حصحص الحق	Yûsuf, 51
4	وقالت امرأت فرعون قرت عين لي ولك	Kasas, 9
5	ضرب الله مثلا للذين كفروا امرأت نوح	Tahrim, 10
6	وامرات لوط	Tahrim,10
7	وضرب الله مثلا للذين ءامنوا امرأت فرعون	Tahrim, 11

Not: إمرأة kelimesi, mushaflarda kadının, zevcine izafe edildiği yerlerde إمرأت şeklinde açık ت ile yazılıdır.³⁰⁸ İsm-i zahire izafe edilmiyenleri ise kapalı “tâ” ile امرأة şeklinde mushaflarda yazılmıştır. Ör: وامرأة مؤمنة.³⁰⁹ Kur'ân'da kendi ismiyle zikredilen kadın sadece, 34 yerde geçen Hz. Meryem'dir.³¹⁰

³⁰⁷ İbn Vesîk, *Risâle fî resmi'l-mushaf*, 72.

³⁰⁸ Ahmed Mahmud Abdusseminî' el-Hafiyân, *el-Vâfi fî keyfiyyeti tertîli'l-Kur'ân'i'l-Kerim* (Beyrut: Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 116.

³⁰⁹ el-Ahzâb 33/50.

³¹⁰ Uşmûnî, *Menâru'l-hüdâ* 45; Ahmed Abdulkadir, *Teysîru'r-resmi'l-Osmânî*, 49; Mersafî, *Hidâyetü'l-kâri*, 465.

Kur'ân'da konu edinilen diğer kadınlara muhalif olarak Hz. Meryem'in isminin sarîh şekilde zikredilmesi bazı hikmetler içermektedir:

* Hz. Meryem'in isminin zikredilmesi hususunda öncelikle, mevzuya tarihsel ve sosyal bağlamda bakmak yerinde olur: Hükümdarların ve kralların genellikle toplum içerisinde eşlerinin isimlerini doğrudan anmaktan kaçındıkları, bunun yerine kinaye ve üstü kapalı ifadeler kullandıkları, cariyelerinin isimlerini ise sarîh şekilde dile getirdikleri zikredilmektedir. Burada da kelamın Arap toplumunun, kendi kölelerini isimleriyle çağırma âdeti üzerine cereyan etmesi, Hristiyanların Hz. Meryem'in ve oğlu Hz. İsa'nın kudsiyeti hakkındaki çeşitli görüşlerinin batıl ve yanlış olduğunu ifade etmek maksadıyla Allah (cc) Hz. Meryem'in ismini sarîh şekilde zikretmiş ve onun sadece Allah'ın bir kulu olduğunu, kulluktan başka bir kudsiyetinin ve ayrıcalığının bulunmadığını vurgulamıştır.³¹¹

* Yüce Allah'ın kendisini seçmesi, temiz yaratması ve bütün dünya kadınlarına üstün kılması³¹² gibi vurgular da isminin Kur'ân'da sarîh şekilde zikredilmesini gerektirmiştir. Diğer yandan Hz. Meryem'e nisbet edilen bazı harikulade olayları pekiştirmek amacıyla da Hz. Meryem'in ismi Kur'ân-ı Kerîm'de sarîh bir şekilde geçmiştir. Örneğin, *"Zekerîyya, (a.s) onun yanına, mâbede her girişinde orada bir rızık bulur ve "Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?" der; o da: Bu, Allah tarafındandır. Allah, dilediğine sayısız rızık verir, derdi."*³¹³ şeklinde cevap vermesi harikulade bir hadise olup ismin sarîh olarak zikrini gerektirmektedir. Keza bekâr olarak hamile kalması, Ruhü'l-Kuddus'u müşahadesi ve tek başına hurma ağacını kendisine doğru silkelemesi gibi ona nisbet edilen olağanüstü olayları tekid amacıyla isminin Kur'ân'da sarîh olarak geçtiği zikredilir.³¹⁴

4: (سَنَة) = Bu kelime tüm Kur'ân-ı Kerîm'de kapalı tâ ile سَنَة şeklinde yazılmışken sadece beş yerde açık tâ ile سَنَت şeklinde yazılmıştır.³¹⁵

³¹¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Muhtasaru tefsîri İbn Kesîr* (Lübnan: Beyrut: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerim, 1981), 2/446.

³¹² Âl-i İmran 3/42.

³¹³ Âl-i İmran 3/37.

³¹⁴ Mahmut Muhammed Garip, *Terbiyyetu'l-Kur'ân yâ veledî* (Bağdat: Matba'âtü's-Şa'b, 1980), 112.

³¹⁵ İbn Vesîk, *Risâle fî resmi'l-mushaf*, 72.

Tablo 1.10. سنة Kelimesinin سنت Şeklinde Yazıldığı Yerler

1	وان يعودوا فقد مضت سنت الاولين	Enfâl, 38
2	فهل ينظرون الا سنت الاولين	Fâtır, 43
3	فلن تجد لسنت الله تبديلا	Fâtır, 43
4	ولن تجد لسنت الله تحويلا	Fâtır, 43
5	سنت الله التي قد خلت	Ğâfır, 85

5: (معصية) = Bu kelime Kur'ân'da iki yerde معصيت şeklinde geçmektedir.

Tablo 1.11. معصية Kelimesinin معصيت Şeklinde Yazıldığı Yerler

1	ويبتلاجون بالاثم والعدوان ومعصيت الرسول	Mücâdele, 8
2	فلا تتناجوا بالاثم والعدوان ومعصيت الرسول	Mücâdele, 9

6: (لعنة) = Bu kelime Kur'ân'da iki yerde لعنت şeklinde geçmektedir.³¹⁶

Tablo 1.12. لعنة Kelimesinin لعنت Şeklinde Yazıldığı Yerler

1	ثم نبتهل فنجعل لعنت الله على الكاذبين	Âl-i İmran, 61
2	والخامسة أن لعنت الله عليه إن كان من الكاذبين	Nûr, 7

Tablo 1.13. Kur'ân'da Sadece Bir Yerde Açık “Tâ” ile Yazılan Kelimeler

7/1	شجرة	إن شجرت الزقوم	Duhân, 43
8/2	قرة	قرت عين لي ولك	Kasas, 9
9/3	بقية	بقيت الله خير لكم	Hud, 86
10/4	جنة	فروح وريحان وجنت نعيم	Vakıa, 89
11/5	كلمة	وتمت كلمت ربك الحسنى على بني اسرائيل	A'râf, 137
12/6	فطرة	فطرت الله التي فطر الناس عليها	Rûm, 30
13/7	ابنة	ومريم ابنت عمران	Tahrîm, 12

³¹⁶ Ahmed Abdulkadir, *Teysîru'r-resmî'l-Osmânî*, 50.

1.5.4.3.2. İfrad ile Kıraatı Hususunda İhtilaf Bulunan Kelimeler

Sonunda tâ-i te'nis gelip ifrad veya cem' siga ile okunmasında ihtilafın bulunduğu kelimeler yedi tanedir.³¹⁷

Tablo 1.14. İki Kraat Vechine Muhtemel Olan ve Açık “Tâ” ile Yazılan Kelimeler

1	ءايات	ءايات للسائلين	Yûsuf, 7
2	غيايت	والقوه في غيايت الجب	Yûsuf, 10
3	غيايت	واجمعوا أن يجعلوه في غيايت الجب	Yûsuf, 15
4	ءايت	وقالوا لولا انزل عليه ءايت من ربه	Ankebût, 50
5	جملت	كأنه جملت صفر	Murselât, 33
6	بينت	فهم على بينت منه	Fâtır, 40
7	ثمرت	من ثمرت من اكمامها	Fussilet, 47
8	الغرفت	في الغرفت	Sebe' 37
9	كلمت	كلمت	5 yerde ³¹⁸
		Bazı Has Kelimeler	
1	لات	لات حين مناص	Sâd, 3
2		أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ	Necm, 19
3		هيهات هيهات	Mu'minûn, 36
4=5		ذات - 319 أبت	Her yerde
6		مرضات	4 yerde ³²⁰

Dânî, yukarıda belirtilen ilk dokuz madde kapsamında yer alan kelimelerin (ثمرت، غرفت، غيايت، جملت، بينت، كلمت، ءايات، ءايت من ربه، ءايت للسائلين، ءايت من ربه، ءايت من ربه، ءايت من ربه، ءايت من ربه، ءايت من ربه) hem cem' hem de ifrâd biçiminde okunabildiğini kaydetmektedir.³²¹ İbnü'l-Cezerî, yukarıda geçen kelimeleri cem' ile okuyan karilerin, bu

³¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 131.

³¹⁸ Enam 16/15; Yûnus 10/33-96; Ğafir 40/6.

³¹⁹ İbn Âmir ve ibn Kesir, أبت kelimesi üzerine hâ harfi ile vakfeder. (Kâdî, *el-Vâfi*, 181).

³²⁰ el-Bakara 2/207-265; en-Nisâ 4/114; et-Tahrîm 66/1.

³²¹ Dâni, *el-Mukni*, 86.

kelimelerde vakf etmek istedikleri zaman, diğer cem’lerde olduğu gibi burda da tâ harfî üzerine vakf ettiklerini; ifrad ile okuyanların ise tâ ile vakf edenlerin görüşünde iseler tâ sesi üzerine, “hâ” ile vakf edenlerin görüşünde iseler “hâ” sesi üzerine vakfettiklerini belirtir.³²² Bununla birlikte cem’ ile okuyanlar açık “tâ” ile okumuştur; ifrâd ile okuyanlar da kapalı “tâ” ile okumuştur.³²³

Dânî, En‘âm suresinin 115.; Yûnus suresinin 33. ve 96. âyetleri ile Ğafir suresinin 6. âyetinde geçen "كلمت" lafzının de hem cem’ hem de ifrâd ile okunabildiğini aktarmaktadır. Bununla birlikte, Yûnus suresinin 96. âyetindeki "كلمت" lafzının Irak mushafında hâ harfiyle yazıldığını belirtmekte; diğer yerlerdeki "كلمت" lafzının ise elifsiz ve tâ harfiyle yazıldığını ifade etmektedir.³²⁴ Diğer taraftan, A‘raf suresinin 137. âyetinde yer alan "كلمت" lafzının Irak mushafında açık tâ harfî ile yer aldığını; Gazî b. Kays’ın *Hecâu’s-sünne* eserinde ise kapalı tâ harfî ile görüldüğünü rivâyet etmektedir.³²⁵

Yukarıda tablolarla zikredilen örneklerin kıraat imamları tarafından nasıl okunduğuna değinmek yerinde olur. Söz konusu örneklerden Yusuf suresinin 7. âyetinde yer alan "آيَاتِ السَّائِلِينَ" ifadesinin kıraat imamları arasında İbn Kesir tarafından ifrad (tekil) olarak okunurken diğer imamlar tarafından ise cem’ (çoğul) biçiminde okunmaktadır.³²⁶ Ayrıca, aynı sure’nin 10. ve 15. âyetlerinde geçen "غِيَابَت" kelimesi, Nâfi‘ tarafından cem’ ile okunurken diğer imamlar müfred (tekil) okumayı tercih etmiştir.³²⁷ Ankebût suresinin 50. âyetinde bulunan "آيَت" kelimesi ise kıraat imamlarından İbn Kesir, Şu‘be, Hamza ve Kisaî tarafından ifrad ile okunmuşken diğer imamlar bu kelimeyi cem’ ile okumayı tercih etmiştir.³²⁸ Murselât suresinin 33. âyetindeki "جَمَلَت" kelimesi de Hafs, Hamza ve Kisaî tarafından ifrad şekliyle okunurken diğer bütün imamlar bu kelimeyi cem’ şeklinde telafuz etmiştir.³²⁹ Fatır suresinin 40. âyetindeki "بَيْنَت" kelimesi Nâfi‘ ve İbn Amir gibi bazı kıraat imamlardan oluşan bir grup tarafından cem’ ile okunmuş, diğer imamlar ise müfred olarak okumuştur. Sebe’ suresinin 37. âyeti üzerindeki tartışmalara göre "الغرفَات"

³²² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 130.

³²³ Süleyman b. Halid el-Harbî, *el-Muzekkere fî şerhi’l-mukaddimeti’l-Cezeriyye*, (Suudi Arabistan: Vizâretu’t-Terbiye ve’t-Talim ts.), 1/5.

³²⁴ Dâni, *el-Mukni*, 84.

³²⁵ Dâni, *el-Mukni*, 84.

³²⁶ Hafeyân, *Keyfiyyetu tertili’l-Kur’ân*, 117.

³²⁷ Hafeyân, *Keyfiyyetu tertili’l-Kur’ân*, 117.

³²⁸ Hafeyân, *Keyfiyyetu tertili’l-Kur’ân* 117.

³²⁹ Hafeyân, *Keyfiyyetu tertili’l-Kur’ân*, 117.

kelimesini Hamza ifradla okumuşken, geri kalan tüm kıraatçiler bu terimi cem' biçiminde kullanmışlardır. Fussilet suresinin 47. âyetinde geçen ثَمَرْت kelimesinin durumu da benzer şekilde Nâfi', Ebû Ca'fer, İbn Amir ve Asım'ın ravisi Hafs gibi bazı kıraat imamı açısından cem' olarak aktarılmıştır; buna karşın başka birçok kari müfred şeklini tercih etmiştir.³³⁰ Enam suresinin 115. âyetindeki "كَلِمَت" lafzı Asım, Hamza ve Kisaî tarafından ifrad ile okunmakla birlikte, diğer okuyucular bu terimi cem' biçiminde dile getirmiştir. Yûnus suresinin 33. aynı zamanda Ğafir suresinin 6. âyetlerinde geçen "كَلِمَت" kelimesi de Nâfi' ve İbn Amir tarafında cem' tarzında okunmakta olup geri kalan okuyucular ise bunu müfred olarak kıraat etmişlerdir. Yûnus suresinin 96. âyetindeki "كَلِمَت" lafzının yazımında mushaflarda farklılık bulunduğu belirtilmektedir.³³¹

Yukarıda geçen مَرْضَات، اللات، كِلَات kelimelerinde Kisâî hâ harfi ile vakf ederken diğer kıraat imamı, mushafa ittibaen açık tâ harfi üzerine vakfetmişler. Ancak, yukarıda geçen ذَات kelimesinin üzerine açık tâ harfi ile vakfetme konusunda imamlar arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu olmamıştır.³³²

Tâ-i te'nîs ile alakalı bazı ayrıntılara İbnu'l- Cezerî de *Mukaddime*'sinde kısaca şöyle değinmektedir.

وَرَحِمْتُ الرُّحُفَ بِالتَّاءِ رِبْرَه ... الْأَعْرَافِ رُومِ هُوْدِ كَافِ الْبَقَرَةِ

“Zuhruf, A'raf, Rum, Hud, Meryem ve Bakara surelerinde geçen رَحِمْتُ kelimesi (Resmul-Mushaf'ta) açık tâ ile yazılmış.”

نَعْمَتُهَا ثَلَاثُ نَحْلٍ اِبْرَهَم ... مَعَا اٰخِرَاتُ عُفُوْدُ الثَّانِ هَمَّ

“Bakara, Nahl suresinin sonlarında üç, İbrahim suresinin sonlarında ise iki yerde, (Maide) suresinin ikinci yerinde geçen ve içinde هَمَّ kelimesi olan,

لَقَدْ اُنْزِلَتْ فَاطِرُ كَالطُّورِ ... عَمْرَانُ لَعْنَتْ بِهَا وَالتَّوْرِ

“Âl-i İmran ve Tûr suresinde olduğu gibi Lokman, sonra Fatır surelerinde geçen نَعْمَت kelimesi ile Âl-i İmran ve Nur suresinde geçen لَعْنَتْ kelimesi (resmul-mushaf'ta) açık tâ ile yazılmış.”

وَأَمْرَاتُ يُوسُفَ عَمْرَانُ الْقَصَصِ ... تَحْرِيمَ مَعْصِيَتِ يَدَّ سَمِعَ يَخْصُ

³³⁰ Hafeyân, *Keyfiyyetu tertîli 'l-Kur'ân*, 117.

³³¹ Hafeyân, *Keyfiyyetu tertîli 'l-Kur'ân*, 117; Kürküt, *Hiz. Osman Mushaflarının İmla Özellikleri*, 125.

³³² Hafeyân, *Keyfiyyetu tertîli 'l-Kur'ân*, 180.

“Yusuf, Âl-i İmran, Kasas ve Tahrim surelerinde geçen امْرَأَتٌ kelimesi ve sadece Mücadele suresinde (iki yerde) geçen مَعْصِيَتٌ kelimesi (resmul-mushaf'ta) açık tâ ile yazılmıştır.”

شَجَرَتِ الدُّخَانِ سُنَّتْ فَاطِرٌ ... كُلًّا وَالْأَنْفَالِ وَحَرَفَ غَافِرٍ

“Duhân suresinde شَجَرَتِ kelimesi, Fatır suresinin tamamında, Enfal ve Ğafir suresinin sonunda geçen سُنَّتْ kelimesi (resmul-mushaf'ta) açık tâ ile yazılmıştır.”

فُتِرَتْ عَيْنٌ جَنَّتْ فِي وَقَعَتْ ... فِطْرَتْ بَقِيَّتْ وَابْنَتْ وَكَلِمَتْ

“(Kasas suresinde) فُتِرَتْ kelimesi, جَنَّتْ kelimesi Vakia suresinde, فِطْرَتْ kelimesi (Rum suresinde), بَقِيَّتْ kelimesi (Hud suresinde), ابْنَتْ kelimesi (Tahrim suresinde) وَكَلِمَتْ kelimesi ise...”

أَوْسَطَ الْأَعْرَافِ وَكُلُّ مَا اخْتُلِفَ ... جَمْعًا وَفَرْدًا فِيهِ بِالنَّاءِ عُرِفَ

“A‘raf sursinin ortasında (resmul-mushaf'ta) açık tâ ile yazılmış. (Kıraatçilerin) ifrad veya cem’ ile okuyuşu konusunda ihtilafa düştüğü tüm kelimeler tâ harfî ile tanınır.”³³³

1.5.4.4. Nûn ve Tenvin’in “Elif” ile İbdâli

Nûn harfinin elif ile ibdâl edilmesi, nûn-u te’kid-i hafife’de ve إِذَا kelimesinde meydana gelir.³³⁴ Ör: وَلَيَكُونَا³³⁵ ve لَنَسْفَعًا³³⁶ gibi.

Keza tenvîn’in “nûn” şeklinde yazılması كَأَيِّن kelimesinin bulunduğu her yerde meydana gelir.³³⁷ Kıraat imamlarından Ebu Amr hariç diğer tüm imamlar Kur’ân’da geçen كَأَيِّن kelimesinin üzerine vakf yaptıkları zaman nûn harfî üzerine vakfeder. Ancak Ebu Amr ise yâ harfî üzerine vakf etmiştir.³³⁸

Sonunda ta-i te’nîs bulunmayan ve tenvin ile mansup olan حَكْمًا ve عِلْمًا örneklerinde olduğu gibi tüm isimlerde vakf esnasında tenvîn’in “elif”e ibdali söz konusudur. Şâyet

³³³ Safvet Mahmut Salim, *Fethu Rabbi'l-beriyye şerhu'l-mukaddimeti'l-cezeriyye fî ilmi't-tecvîd* (Cidde: Daru Nûri'l-Mektebat, 2003), 101-107.

³³⁴ Zûrkânî, *Menâhilu'l-irfân*, 304; İbn Vesîk, *Risâle fî resmi'l-mushaf*, 71.

³³⁵ Yûsuf 12/32

³³⁶ el-Alak 96/15.

³³⁷ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 134; İbn Vesîk, *Risâle fî resmi'l-mushaf*, 71.

³³⁸ Kâdî, *el-Vâfî*, 181.

kelimenin sonu kapalı tâ-i te'nîs olursa رَحْمَةً kelimesinde olduğu gibi ister tenvinli olsun ister olmasın, vakf durumunda hâ (ه) harfîne dönüşür.³³⁹

1.5.4.5. Sîn'in "Sâd" ile İbdâli

Bazı âlimler, sîn harfinin "sâd" ile ibdâlini de bu konunun kapsamına dâhil etmişlerdir. Bu durum, özellikle الصَّطْر ve صَطْر kelimelerinin geçtiği her yerde ve bunun yanında, Bakara suresinin 245. âyetinde geçen وَيَبِصْط ile A'raf suresinin 69. âyetinde yer alan بِصْطَة kelimeleri için de söz konusudur. Bununla birlikte, Kaddûrî gibi bazı âlimler ise kurrânın büyük bir kısmının bu kelimelerde sâd harfini doğrudan "sâd" olarak okumaları nedeniyle, söz konusu sîn harfinin "sâd" ile ibdâlini, ibdâl konusunun dışında değerlendirmişlerdir.³⁴⁰

1.5.5. Resmu'l-Mushaf'ta Maktû' ve Mevsûl ile İlgili Yazım Kaideleri

Kıraat ilmi bağlamında "maktû'" terimi, resmu'l-mushaf'ta her hangi bir kelimenin kendinden sonraki kelimedenden ayrı yazılması demektir.³⁴¹ Kelimenin maktû' olarak yazılışı, imla kuralında ve resmu'l-mushaf açısından muttasıl zamir olmadığı sürece esas olanıdır.³⁴² Ör: ³⁴⁴ أَنْ لَا مَلْجَأَ، ³⁴³ ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ، ³⁴⁶ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ، ³⁴⁵ كُلُّ مَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا، ³⁴⁸ أَلَّنْ نَجْمَعُ

"Mevsûl" kavramı ise resmu'l-mushaf'ta herhangi bir kelimenin kendinden sonraki kelime ile bitişik şekilde yazılması demektir.³⁴⁷ Mevsûl terimi ile sahih bir rivâyet haricinde herhangi bir arızî sebep dışında, ayrı yazılmaları mümkün olmayan kelimelerin birbiri ile vasledilmesi kastedilir. Herbir kelimenin kendi başına diğerlerinden ayrı olarak yazılması asıldır. Ancak bazı kelimelerin mevsûl şekilde yazılışı, imla kuralı ve resmu'l-mushaf açısından asıl olmayıp fer' olarak kalmaktadır.³⁴⁸ Bu tür ifadeler ³⁴⁹ أَلَّنْ نَجْمَعُ ayeti ile ³⁵⁰ كَلِمًا دَخَلَتْ أُمَّةً, Zira ³⁴⁹ أَلَّنْ kelimesinin

³³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 133; Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/470.

³⁴⁰ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 134.

³⁴¹ Cermî, *Mu'cemu ulumi'l-Kur'ân*, 273.

³⁴² Kaddûrî, *el-Muyesser*, 162.

³⁴³ el-En'âm /131.

³⁴⁴ et-Tevbe 9/118.

³⁴⁵ el-Mü'minûn /44.

³⁴⁶ en-Nisâ 4/25.

³⁴⁷ Cermî, *Mu'cemu ulumi'l-Kur'ân*, 273.

³⁴⁸ Kâbil Nasr, *Gâyetü'l-murîd*, 239.

³⁴⁹ el-Kıyâme 75/3.

³⁵⁰ el-A'râf 7/38.

aslı, ان لن şeklinde; كَلَّما kelimesinin de asıl yazılışı كل ما şeklinde olduğu halde resmu'l-mushafta birbirine vasledilerek yazılmıştır. Resmu'l-mushafa ittiba zaruretine binaen teamül de bunun üzerine olmuştur.

Her iki kavram da yalnızca resmü'l- mushaf'a özgü nitelikte olup kıraat ilminde önemli bir yere sahiptir.³⁵¹

1.5.5.1. Maktû' ve Mevsûlu Bilmenin Önemi

Maktû' ve mevsûlu bilmenin faydası, okuyucunun vakf-ı ıztırarî ve ihtibarî durumunda kelimenin mushaftaki resmine dayanarak vakfetmenin cevaz keyfiyetini bilmesi ve uygulamasıdır.³⁵² Bu bağlamda, resmu'l-mushafta maktu' şeklinde yazılan iki kelimeden herhangi birinde, ihtibarî ve ıztırarî durumda vakf edilmesi caizdir. Bununla birlikte, resmu'l-mushafta mevsûl şeklinde yazılan kelimelerden yalnızca ikinci kelimenin üzerine vakf yapmak mümkündür. Zira vakf işlemi hem hazf hem de isbat açısından resme tabi olduğu gibi maktu' ve mevsûl kelimelerde de aynı şey söz konusudur.³⁵³ Ancak, إل ياسين ifadesi maktu' olarak yazılmasına rağmen, Hafs bu ifadeyi tek bir kelime olarak değerlendirdiği için sadece kelimenin sonunda vakf edilmesine cevaz vermiştir.³⁵⁴

1.5.5.2. Maktu' Şekilde Yazılmasında İttifak Edilen Kelimeler

Mesâhifi'l-Osmaniyye'de yer alan bazı kelimelerin belirli yerlerde yalnızca maktu' şeklinde yazılmasına dair kıraat imamlarının ittifak ettiği hususlar, Kur'ân-ı Kerim metinlerinin farklı yazım biçimleriyle ilgili önemli bir konuyu teşkil etmektedir. Bu nedenle aşağıda belirtilen tablodaki kelimeler ve bunların bulunduğu âyetler, bu meseleye ışık tutmak üzere derlenmiştir.

Mesâhif-i Osmani'de maktu' şeklide yazılmasında ittifak edilen kelimeler. Altı kelimeden ibarettir.³⁵⁵

³⁵¹ el-'Aşşî, *Delilu'l-itkân*, 57; Kâbil Nasr, *Gâyetü'l-murîd*, 239.

³⁵² Kaddûrî, *resmu'l-mushaf*, 47.

³⁵³ Muhammed b. Ali Besse el-Mısırî, *el-'Amîd fî ilmi't-tecvîd*, thk. Muhammed Sadık Kamhavî (İskenderiye: Daru'l-Akide, 2004), 164.

³⁵⁴ el-'Aşşî, *Delilu'l-itkân*, 57.

³⁵⁵ Kâbil Nasr, *Gâyetü'l-murîd*, 240.

Tablo 1.15. Maktu‘ Şekilde Yazılmasında İttifak Edilen Kelime Örnekleri

1	أَنْ لَمْ	ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْفَرَى بِظُلْمٍ	Beled, 7
2	عَنْ مَنْ	فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا	Nur, 43 Necm, 29
3	حيث ما	وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا	Bakara 144-150
4	أيّ ما	أَيَّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى	İsrâ, 110
5	ابن أمّ	قَالَ ابْنُ أُمِّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعْفُونِي	A‘raf, 150
6	إِلْ يَاسِينَ	سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ	Saffat, 130

1.5.5.3. Mevsûl Şekilde Yazılmasında İttifak Edilen Kelimeler

Mesâhif-i Osmanî’de mevsûl şeklide yazılmasında ittifak edilen kelimeler yirmi iki kelimedenden ibarettir.³⁵⁶

Tablo 1.16. Mevsûl Şekilde Yazılmasında İttifak Edilen Kelime Örnekleri

1	إِنْ لَا	إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ	Tevbe, 40
2	أَمْ مَا	أَمَّا يُنْشِرُكُونَ	Neml, 84
3	نِعْمَ مَا	إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ ve فَنِعْمَ هِيَ	Nisa, 58 Bakara, 271
4	كَأَنَّ مَا	كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ	Enam, 125
5	أَيَّ مَا	أَيُّمَا الْأَجْلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ	Kasas, 28
6	مهما	وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ	A‘raf, 132
7	رب ما	رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا	Hicr, 2
8	مِنْ مَنْ	وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ	Bakara, 114
9	مِنْ مَا	فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ	Tarik, 5
10	في ما	فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا	Naziat, 43
11	عَنْ مَا	عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ	Nebe’, 1
12	وي كان	وَيَكَاذِبُ اللَّهُ يُبْسِطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ	Kasas, 82
13	وَيِ كَانَهُ	وَيَكَاذِبُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ	Kasas, 82
14	إِلْ يَاسِ ³⁵⁷	وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ	Saffat, 123
15	يا ابن ام	قَالَ يَا ابْنَ أُمِّ لَا تَأْخُذْ بِخِيتِي وَلَا بِرَأْسِي	Taha, 94
16	يوم إذ	يَوْمَئِذٍ	Taha, 102

³⁵⁶ Kâbil Nasr, *Gâyetü’l-murîd*, 242

³⁵⁷ Dâni’ye göre إِنْ يَاسِ kelimesi tüm Mushaflarda maktu şeklinde yazılmıştır. (bk. Dâni, *el-Mukni*, 81.

Tablo 1.23. Mevsûl Şekilde Yazılmasında İttifak Edilen Kelime Örnekleri (Devamı)

17	حين إذ	وَأَنْتُمْ جِيئَ تَنْظُرُونَ	Vakia, 84
18	كالو هم	وَإِذَا كَالُوهُمْ	Mutaffifin, 3
19	وزنو هم	أَوْ زَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ	Mutaffifin, 3
20	أل	الْبُرِّ	Bakara, 177
21	ها	هَآأَنْتُمْ هَؤُلَاءِ ³⁵⁸	Âli İmran, 66
22	يا	يَمْرُؤٍ	Âli İmran, 37

Tablonun ikinci sırasında yer alan "أم" ve "ما" terkihi, istifham (soru) için kullanılan "أم" ile mevsul olarak işlev gören "ما" kelimelerinden oluşmaktadır. Bu terkihin "أما" şeklinde yazılışı konusunda mushaflar arasında bir görüş birliği sağlanmıştır. Ancak, maktu' şeklinde yazılması da ihtimal dâhilindedir. Diğer yandan, şart ve tafsil (açıklama) amacıyla kullanılan "أما" ifadesinin mevsul biçimde yazılması ise kaçınılmazdır.³⁵⁹

Ayrıca tabloda belirtilen ta'rîf için kullanılan أل edatı ile tenbih amacı taşıyan ها ve nida için olan يا kelimeleri, Kur'ân-ı Kerim'de geçtikleri her yerde mevsul şekilde kaleme alınmıştır.³⁶⁰ Resmde takip edilen bu yöntem, bu ve benzeri edatların resmu'l-mushafta kullanımı hususunda Arap dilinin gramer yapısına göre tutarlı bir yaklaşım sergilendiğini göstermektedir. Öte yandan mushafların resmindeki bu yaklaşımın, Kur'ân metninin anlaşılır olma özelliği açısından önemli olduğu söylenebilir.

Verilen tabloda yer alan نِعَمًا kelimesi, Kisâi'ye göre iki harften ibaret olup "Ne güzel şeydir." anlamına gelmektedir.³⁶¹

1.5.5.4. Mushaflar Arasında Resminde İhtilaf Bulunduğu Halde Maktu' Yazımın Tercih Edildiği Kelimeler

Hiz. Osman mushaflarında لات ile حين kelimeleri yan yana geldiklerinde bazı mushaflarda maktu', bazı mushaflarda ise mevsûl şeklinde yazılmıştır. Ancak maktu' şeklindeki yazımı daha çok öne çıkmaktadır.³⁶² Sâd suresinin, جِيئَ مَنَاصٍ ayetinde³⁶³

³⁵⁸ Kâbil Nasr, *Gâyetü'l-murîd*, 240.

³⁵⁹ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 234.

³⁶⁰ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 242.

³⁶¹ Dâni, *el-Mukni*, 78.

³⁶² el-'Aşşî, *Delîlu'l-itkân*, 57.

³⁶³ es-Sâd, 38/3.

söz konusu kelimenin yazımı buna örnek gösterilebilir. Ancak Dâni, bu yazıma aykırı resmin de bulunduğunu Ebû Ubeyd'den nakleder. Ebu Ubeyd'in, Hz. Osman Mushafı'nda "ولا تحين" şeklinde yazılı olduğunu zikrettiğini belirtir. Ancak Dâni, Ebu Ubeyd'in naklettiği bu bilgiye itiraz sadedinde, hiçbir mushafta bu ifadenin "ولا تحين" şeklinde yazıldığını görmediğini söyleyerek Ebû Ubeyd'in iddiasını reddeder.³⁶⁴

1.5.5.5. Bazı Yerlerde Mevsûl Bazı Yerlerde Maktu' Şekilde Yazıldığı Hususunda İttifak Edilen Kelimeler

Tablo 1.17. Bazı Yerlerde Mevsûl Bazı Yerlerde Maktu' Şekilde Yazıldığı Hususunda İttifak Edilen Kelimelere Örnekler

Maktu'						
1	إِنْ مَا	إِنْ مَا	Rad, 40	إِنْ مَا	إِنْ مَا	Diğer Yerler
2	عَنْ مَا	عَنْ مَا	A'raf, 166	عَنْ مَا	عَنْ مَا	dy.
3	أَمْ مَنْ	أَمْ مَنْ	Saffat, 11 Fussilet, 40 Nisa, 109 Tevbe, 109	أَمْ مَنْ	أَمْ مَنْ	dy.
4	إِنْ لَمْ	فَإِنْ لَمْ	dy.	إِنْ لَمْ	فَإِنْ لَمْ	Hud, 14
5	كَيْ لَا	لِكَيْ لَا	Nahl, 70 Ahzab, 37 Haşr, 7	كَيْ لَا	لِكَيْ لَا	Âli İmran, 153 Hac, 5 Ahzab, 50 Hadid, 23
6	يَوْمَ هُمْ	يَوْمَ هُمْ	Ğafir, 16 Zariyat, 13	يَوْمَ هُمْ	يَوْمَ هُمْ	dy.
7	لَامِ الْجَرِّ	فَمَالِ	Nisa, 16 Mearic, 36 Kehf, 49 Furkan, 7	لَامِ الْجَرِّ	وَمَا لِأَحَدٍ	dy.
8	فِي مَا	فِي مَا	Bakara, 240; Maide 48 Enam, 155-145 Enbiya 102; Nur, 14 Şuara 146; Rum, 28 Zümer, 3-46; Vakia, 61	فِي مَا	فِي مَا	dy.

³⁶⁴ Dâni, *el-Mukni*, 81.

Tabloda yer alan cer için olan lâm harfî, zamir veya isimlerin başına geldiğinde yukarıda geçen dört yer hariç genelde sonraki isim ve zamirle bitişik yazılır.³⁶⁵

Dânî, Hud suresinin 14. âyetinde geçen فَالْمُ kelimesi hariç, mushaflarda geçen اَنْ لَمْ (hemzenin fethasıyla) ve اِنْ لَمْ (hemzenin kesresiyle) edatlarının her yerde maktu' olarak azıldığını söylemektedir.³⁶⁶

1.5.5.6. Bazı Yerlerde Maktu' Yazıldığı Hususunda İttifak Edildiği Halde Bazı Yerlerde İhtilaf Edilen Ancak Maktu Yazılışı Tercih Edilen Kelimeler

Mesâhif-i Osmanî'de اَنْ ile اِنْ yan yana geldiğinde, A'raf 100., Rad 31. ve Sebe' 14. âyetlerinde olduğu gibi اَنْ لَوْ şeklinde maktu' yazılışı konusunda tüm mushaflar ittifak halindedir. Diğer yandan Cin suresinin 16. âyetinde yer alan وَلَوْ kelimesi ise mevsûl ile yazılışı hususunda mushaflar arasında ihtilaf bulunsa da maktu' şekilde yazılışı tercih edilmiştir.³⁶⁷

1.5.5.7. Bazı Yerlerde Mevsûl Bazı Yerlerde Maktu' Yazıldığı Hususunda İttifak Edildiği Halde Bazı Yerlerde Maktu' veya Mevsûl Yazıldığı Hususunda İhtilafa Düşülen Kelimeler

Tablo 1.18. Bazı Yerlerde Mevsûl Bazı Yerlerde Maktu' Yazıldığı Hususunda İttifak Edildiği Halde Bazı Yerlerde Maktu veya Mevsûl Yazıldığı Hususunda İhtilafa Düşülen Kelimelere Örnekler

Maktu				Mevsûl		İhtilaflı
1	أَنْ لَا	أَنَّ لَا	A‘raf 105-169; Tevbe 118; Hud 14-26 vd.	أَلَا	Diğer Yerler	Enbiya 87
2	مِنْ مَا	فَمِنْ مَا	Nisa, 25	مِمَّا	dy.	Rum 28; Münafikun, 10
3	أَيْنَ مَا	أَيْنَ مَا	dy.	أَيْنَمَا	Bakara 115; Nahl, 76	Nisa 78; Ahzab 61 Şuarâ’ 92
4	إِنْ مَا	إِنَّ مَا	Enam, 134	إِنَّمَا	dy.	Nahl, 95
5	وَأَنْ مَا	وَأَنَّ مَا	Hac 62; Lokman 30	أَنَّمَا	dy.	Enfal, 41
6	كُلَّ مَا	كُلَّ مَا	İbrahim 34	كُلَّمَا	dy.	Nisa 91; Mü’minûn 44 A‘raf 38; Mülk 8

³⁶⁵ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 173.

³⁶⁶ Dâni, *el-Mukni*, 75.

³⁶⁷ el-'Aşşî, *Delîlu'l-itkân*, 60.

Tablo 1.25. Bazı Yerlerde Mevsûl Bazı Yerlerde Maktu‘ Yazıldığı Hususunda İttifak Edildiği Halde Bazı Yerlerde Maktu veya Mevsûl Yazıldığı Hususunda İhtilafa Düşülen Kelimelere Örnekler (Devamı)

7	أَنْ لَنْ	أَنْ لَنْ	dy.	أَلَنْ	Kehf 48; Kıyâme 3	Müzemmil, 20
8	بِئْسَ مَا	لِبِئْسَ مَا	dy.	بِئْسَمَا	Bakara 90	Bakara 93; A‘raf 150

Dânî, Kur‘ân’da geçen أَلَا kelimelerindem on tanesi haricinde tamamının, nûn harfî olmaksızın yazıldığını, on yerde ise أَنْ şeklinde nûn harfî ile yazıldığını İbn Enbarî’den nakletmektedir.³⁶⁸

Ayrıca مِنْ harfinin "ما" ile birlikte geldiğinde, daha önce belirtildiği şekilde yazıldığı zikredilmektedir. Bununla birlikte مِنْ harfî, bir zamir veya ismin başına geldiğinde " مَنْ " şeklinde maktu‘ olarak yazılmaktadır. Aynı zamanda مِنْ harfinin مَنْ harfî ile beraber kullanıldığında ise "مَنْ كَذَّبَ" biçiminde mevsûl olarak kaleme alındığı belirtilmektedir.³⁶⁹

Dânî, Müzemmil sûresinin 20. âyetinde yer alan أَلَنْ kelimesinin bazı mushaflarda mevsûl şeklinde yazıldığını belirtmektedir. Ancak, Gazî b. Kays’ın, kitabında, bu kelimenin maktu‘ şekilde resmedildiğini aktardığını zikreder.³⁷⁰

1.5.6. Resmu’l-Mushaf’ta Farklı Kiraatlerin Gözetilmesi ile İlgili Yazım Kaidesi

Mushaflarda nokta ve harekelerin bulunmadığı dönemde, farklı kiraat vecihleriyle okumanın caiz olduğu kelimeler, sahih olan vecih farklılıklarına göre okunabilecek şekilde tek resm ile mushaflarda resmedilmiştir. Örneğin "يُخَادِعُونَ اللَّهَ", "مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ", "يُقَادُواهُمْ" ve "وَوَاعَدْنَا مُوسَى" gibi ifadeler, elif harfî olmaksızın yazıldığında, sahih olan iki kiraat vechini (elif harfî isbatı ve hazfî ile okuyuş vecihlerini) de kapsayacak bir formdadır. Bu iki vecihlerden birisi resmu’l-Muhafa tahkiki (kıyasî hat), diğeri ise takdiri (ıstilahî hat) olarak uymaktadır.³⁷¹ Ancak bazı kelimelerde tek bir resme farklı kiraat vecihlerinin tatbik edilmesi mümkün olmayabilir. Bu gibi durumlarda, kelimenin farklı kiraat vecihleriyle okunabilmesi için her bir vecih için resmu’l-mushafta ayrı bir resm gerekmektedir. Mushafları istinsah eden sahâbe heyeti, arza-i ahirede neshedilmeyen

³⁶⁸ Dâni, *el-Mukni*, 73.

³⁶⁹ Dâni, *el-Mukni*, 74.

³⁷⁰ Dâni, *el-Mukni*, 75.

³⁷¹ Zürkânî, *Menâhilu’l-irfân*, 306; Sindî, *Safahât*, 139.

kıraat vecihlerinden tek bir resm’de birleştirilemeyen vecih farklılıklarını farklı beldelele gönderilen mushaf nüshaları arasında dağıtmıştır. Bu anlamda herhangi bir nüshada kelimeyi bir resm ile yazarken diğler nüshalarda ise farklı bir resm’i tercih etmişlerdir.³⁷² Örneğın, Bakara suresinin řu âyeti:

"وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ"

"Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti; Ya'kub da dedi ki: "Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O halde sadece müslümanlar olarak ölünüz." âyette geçen "وَوَصَّىٰ" kelimesi hem hemze ile hem de şedde ile okunabildiğı için Medine ve şam nüshalarında "وأوصى" şekilde yazılmıştır. Bu bölgenin kıraat imamlarından Nâfi‘ ve İbn Âmir de beldelerine gönderilen mushaflarında yazılan resm ile "وأوصى" şeklinde okumayı tercih etmişlerdir. Diğler bölgelere gönderilen mushaflarda ise hemze hazfedilerek yazıldığından o bölgelerin kıraat imamları da bulundukları belde mushaflarına ittiba ederek "وَوَصَّى" şeklinde hemze’siz ve şedde ile okumuşlardır.³⁷³

Mushaflar istinsah edilirken dikkat edilen bu ayrıntılar, Kur’ân-ı Kerim'in sahih olan muhtelif okuyuşlarına imkân tanımıştır. Bu anlamda resmu’l-mushafın büyük bir fonksiyonu söz konusu olmuştur.

³⁷² Muhammed Adil, *el-Munîr*, 267.

³⁷³ Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, 131; Muhammed Adil, *el-Munîr*, 267.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLERİ VE UYGULAMA KEYFİYETLERİ BAKIMINDAN VAKF VE İBTİDA

Vakf ve ibtidâ konusu, Kur'ân tilaveti ve tefsiri için önemli konuların içinde yer alır. Zira vakf ve ibtida'nın, Kur'ân'ın yorum ve anlam bütünlüğünde önemli bir yeri vardır. Diğer yandan söz konusu mesele yardımıyla okuyucu, kıraat, sarf ve nahiv yönünden ve mana açısından hangi kelime üzerinde ve nasıl durulacağı gibi hususları kavramış olur. Konu izahata kavuştuktan sonra okuyucu ve dinleyici için hem manadan maksat hem de düzgün bir şekilde tilâvet ve edâ keyfiyeti hâsıl olur.³⁷⁴

Vakf ve ibtidâ konusunda, nerede durulacağı ve nasıl durulacağı olmak üzere, iki temel durum söz konusudur.³⁷⁵ Bu da doğrudan Kur'ân'ın mana ekseninde meydana gelen bir husus olarak kıraatleri ilgilendiren önemli bir meseledir.³⁷⁶ Yanı sıra bu ilmin pekçok faydasına değinmek mümkündür. Bedreddin ez-Zerkeşî (öl. 794/1392) vakf ve ibtidâ ilminin manayla ilgisi açısından görkemli ve yüce bir ilim olduğu üzerinde durur. Ona göre bu ilim vesilesiyle Kur'ân'ın telaffuz ve edâ keyfiyeti öğrenilmiş olur. Bu ilme pekçok fayda terettüp eder. Bazı hükümlerin istinbatında, ayetlerin manasının beyanında, bir kısım müşkillerin çözümünde, itiraz ve eleştirilere hedef olmamakta önemli bir yeri vardır.³⁷⁷

Vakfin başka bir önemi de tilavetin estetik yönünü artırmasıdır. Zira vakf, okuyucunun sanatını sergilemesine imkân tanırken dinleyicinin anlama kabiliyetini de geliştirmektedir. Vakf ilminin kavranması ile iki farklı anlam arasındaki ayrım netleştirilmekte ve iki ayrı hüküm birbirinden belirgin şekilde ayırt edilmektedir.³⁷⁸

Vakf-ibtidâ kıraat ilminin önemli alt başlıklarından biri olduğu gibi aynı zamanda tefsiri de ilgilendiren mevzulardandır. Zira durulacak yere göre cümle belli bir anlam kazanır. Bu sebeple vakf ve ibtidâ konusu kıraat ilmini ve kıraat farklılıklarını

³⁷⁴ Temel, *Vakf ve İbtidâ*, 20.

³⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/224.

³⁷⁶ Muhammed b. Sa'dân ed-Darîr, *el-Vakf ve'l-ibtidâ fî kitâbillâhi 'Azze ve Celle*, thk. Ebu Bişr Muhammed Halil ez-Zerûk (Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezu Cum'ati'l-Mâcid, 2002), 34.

³⁷⁷ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Faql İbrâhîm (Beyrut: Dâru İhyâ'î Kutubi'l-'Arabiyye, 1376), 342.

³⁷⁸ Kamhâvî, *el-Burhan fî tecvîdi'l-Kur'ân*, 29.

ilgilendirdiği gibi tefsir ilmini de aynı düzeyde ilgilendiren bir konudur. Bundan dolayı müfessirler vakf ve ibtidâ kapsamında kıraat imamlarının tercihlerine göre meydana gelen mana farkına değinmişlerdir.³⁷⁹

Kur'ân'ın tilâvet ve tefsiri için önemli olan vakf-ibtidâ konusunun iyi bilinmesi ve uygulanmasıyla, Kur'ân'ın yorum ve anlam bütünlüğü sağlanmış olur.³⁸⁰ Ebûbekr b. Mücâhid'in (öl. 324/936) ifade ettiği gibi, vakf mevzusunun hakkını ancak tefsir, kıssa, Kur'ân'ın kendisiyle nazil olduğu lügat ve kıraat ilminden haberdar olan ve nahiv ilmine vakıf birisi verebilir.³⁸¹ İbn Mücahid'in ifadesinden anlaşıldığı üzere vakf- ibtidâ ilminin diğer ilimlerle önemli bir bağlantısı bulunmaktadır. Bu çerçevede konu açıklığa kavuştuktan sonra okuyan ve dinleyen açısından manadaki maksat anlaşılabileceği gibi düzgün bir tilavet ve edâ keyfiyeti de hâsıl olmuş olur.

Kur'ân ilmi ile ilgilenen âlimler vakf-ibtidaya büyük bir önem atfetmişlerdir. Bu çerçevede, Peygamberimizin sünnetinden, sahâbe ve tabiinin yanı sıra sonraki müçtehitlerin eserlerinden rivayet edilen bilgileri temel alarak insanları vakf ve ibtidâ ilmini öğrenmeye teşvik etmişlerdir.³⁸²

Vakf konusuyla alakalı Ümmü Seleme (r.a.) tarafından yapılan bir rivayet dikkate değerdir; zira bu rivayete göre Peygamberimiz (sav) kıraati, ayet ayet ayırarak gerçekleştirmiştir. Bu durum, Peygamberimiz'in ashabına da benzer bir yöntemle okuduğuna ve öğretim yaptığını dair önemli bir delil teşkil etmektedir.³⁸³

Hiz. Peygamber'in (sav) bizzat uygulamasını da ilgilendirmesi dolayısıyla vakf ve ibtidâ konusu Kur'ân-ı Kerim'in hem kıraatı hem de tefsiri açısından ayrı bir önem taşımaktadır.³⁸⁴ Bu bağlamda, Hiz. Ali'nin (r.a) tertil terimini "vakf yerini bilmek ve harfleri güzelleştirmek" şeklinde yorumlaması, özellikle vakf konusunun öğrenilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.³⁸⁵ Ayrıca İbn Enbârî'nin "Vakf ve ibtidâ ilminin öğrenilmesi, Kur'ân'ın öğrenilmesinin bir parçasıdır, zira Kur'ân'ın anlamı ancak

³⁷⁹ Yunus İşeri, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Açısından Nisaburi'nin Tefsir Yönteminde Kıraat Olgusu*, Editör. Mehmet Zülfî Cennet (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022), 249.

³⁸⁰ Temel, *Vakf ve İbtidâ*, 42.

³⁸¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 342.

³⁸² Secâvendî, *'İlelu'l-vukûf*, 17.

³⁸³ Secâvendî, *'İlelu'l-vukûf*, 18.

³⁸⁴ Secâvendî, *'İlelu'l-vukûf*, 12.

³⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/225; Secâvendî, *'İlelu'l-vukûf*, 18.

fevâsılların (durakların) öğrenilmesiyle tam olarak anlaşılabilir.” ifadesi, vakf ve ibtidâ ilminin öğretilmesinin vucûbiyetine dair önemli delillerden birini teşkil etmektedir. Bu durum, Kur’ân’ın doğru anlaşılması için gerekli olan duraklama kurallarının ehemmiyetini ortaya koymaktadır.³⁸⁶

2.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.1. Vakf

Etimolojik ve semantik açıdan incelendiğinde vakf kelimesi lügatte وَقَفَ يَقِفُ sülâsî fiilinin mastarı olup bazen muteaddi, bazen de lazımı konumda olur ve durmak, hapsetmek anlamlarına gelmektedir. Keza konuşmayıp sükût etmek,³⁸⁷ bir fiil ve sözden menetmek manalarına da gelir. Mutlak bir şeyden vazgeçmek manası için “وقفت عن كذا” ifadesi kullanılırken; وَقَفَ الْقَارِئُ عَلَى الْكَلِمَةِ “kârî, kelimenin üzerinde durdu.” ibaresinde, okuyan kişinin, sonra gelen kelime ile bağlantısını kestikten sonra,³⁸⁸ bulunduğu kelime üzerinde durmasını belirtir.³⁸⁹

İstilahta ise “Kur’ân-ı Kerim’in okuyuşunda kelime üzerinde vakf yaptıktan sonra okumaya tekrardan başlamak maksadıyla nefes alacak kadar kelime üzerinde bir müddet sesi kesmektir.³⁹⁰ Uşmûnî’ye (öl. 929) göre vakf; kelimenin sonunda belirli bir süre sesi kesmek veya bir kelimeyi kendinden sonraki bir kelimedenden ayırmaktır.³⁹¹ Kısacası vakf, Darîr’in (öl. 321/846) ifade ettiği gibi telaffuzu kesmektir.³⁹²

İbnu’l-Enbârî (öl. 328/939) ise vakf’ı şöyle tarif etmiştir: “Kelimenin sonunda belli bir zaman sesi kesmek ve üzerine vakfettiği kelimeyi diğer kelimedenden ayırmak demektir.”³⁹³

³⁸⁶ Uşmûnî, *Menâru’l-hudâ*, 1-2.

³⁸⁷ Ebu’l Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mekâyîsu’l-luğâ*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (B.y.: İttihadu’l-Kitâbil-Arap, 2002), 6/103. Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdurrahman er-Râzî, *Muhtâru’s-sehâh* (Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1995), 740; Metkûr, *el-Mu’cemü’l-vesîd*, 1094.

³⁸⁸ İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyîsi’l-luğâ*, 6/135.

³⁸⁹ Ahmed b. ‘Abdu’l-Kerîm el-Mısırî el-Uşmûnî, *Menâru’l-hudâ*, thk. Şerîf Ebu’l-‘Âlâ el-‘Adevî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2002), 8; Ahmed Muhtar Abdulhamit Ömer, *Mu’cemu’l-lugati’l-Arabiyyeti’l-mu’âsereh* (Beyrût Lübnan: Alemu’l-Kutub, 2008.), 3/2483.

³⁹⁰ Secâvendî, *’İlelu’l-vukûf*, 9; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 240.

³⁹¹ Uşmûnî, *Menâru’l-Hudâ*, 8.

³⁹² Darîr, *Vakf ve’l-ibtidâ* 34.

³⁹³ Uşmûnî, *Menâru’l-Hudâ*, 19.

Dânî (444/1052) ise vakf'ı, İbn Enbârî'nin yaptığı tarife benzer olarak "Üzerinde vakf edilen kelimeyi mâba'dindeki kelimedenden ayırmaktır." şeklinde tarif etmiştir.³⁹⁴ Keza Dâni, 'mevkıf' kelimesini de vakf edilen yer olarak tanımlamıştır.³⁹⁵

Vakf ile alakalı bilinmesi gereken diğer bir husus da mevsûl kelimelerde vakf keyfiyetidir: Çünkü vakf, ayetlerin başında (okunan ayetin sonu ve takip eden ayetin başında) veya ortasında yapılır. Ancak maktu' halleri "ان لن" ve "ان لا" şeklinde olan "الن" ve "لا" kelimeleri mevsûl (birleşik) biçimde yazıldığında ان üzerinde vakfedilmesi caiz değildir. Bunun nedeni, böyle bir vakfın kelime ortasında yapılmış olması ve bu durumun resmu'l-mushafa muhalefet sayılması dolayısıyla hatalı bir vakf olmasıdır.³⁹⁶

Vakf ve ibtiâ konusunda karşılaşılan diğer bir terkiib de kendi başına bir ilim olarak karşımıza çıkan "vakf ve ibtida ilmi" ifadesidir. Bu da şu şekilde tarif edilmiştir:

Vakf ve İbtida' ilmi: Okuyucunun, kendisiyle ibtidânın elverişli olup olmadığı yerleri öğrendiği bir ilimdir.³⁹⁷

2.1.2. Kat'

Sözcük olarak "kat'" (القطع) kelimesi, "قطع يقطع" fiilinin mastarı olup قطع الشيء ifadesinde olduğu gibi bir şeyi diğerinden ayırmak veya kesmek anlamına gelmektedir. Bazı âlimler ise kat' terimini, kıraatin başlı başına kesilmesi olarak da anlamlandırmaktadır.³⁹⁸

İstilahta ise kat' (القطع): Kıraatten vazgeçip, kıraatle alakası olmayan başka bir işe yönelmek demektir. Bu bağlamda kat', ayetlerin başında (ayeti bitirdikten sonra yeni gelecek ayeti okumaya başlamadan önce), konuların bitişinde veya sûrelerin sonunda yapılır, ayetin ortasında kat' yapılmaz.³⁹⁹

³⁹⁴ Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'id ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-'ibtidâ*, thk. Muhyiddîn 'Abdurrahman Ramadân (Mısır: Daru 'İmâr, 2001), 47.

³⁹⁵ Dâni, *el-Muktefâ*, 47.

³⁹⁶ Kamhavî, *el-Burhân fi tecvîdi'l-Kur'an*, 29; Muhammed Adil, *el-Munîr*, 198.

³⁹⁷ Musâ'id b. Süleyman et-Tayyar, *Vukûfu'l-Kur'an ve eseruha fi't-tefsîr* (Medine: Merkezu Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1431), 18.

³⁹⁸ Uşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 8.

³⁹⁹ Ceremî, *Mu'cemu ulumi'l-Kur'an*, 224-225; Muhammed Adil, *el-Munîr*, 204.

2.1.3. Sekte

Sekt terimi, Arapça'da "السكت" şeklinde ifade edilmekte olup lügatte men' etmek, kıraat veya nağme sırasında sesin bir süreliğine durdurulması anlamına gelir.⁴⁰⁰ Ayrıca, telaffuzun zıddı olan sükût etme anlamıyla da ilişkili olduğu görülmektedir.⁴⁰¹

Sekt "السكت" kelimesi ıstılahta ise hemen kıraate dönmek niyetiyle nefes almaksızın, vakf etme zamanından daha az bir süre sesi kesmektir.⁴⁰²

Biraz daha genişletilecek olursa “Kur’ân tilâveti esnasında iki kelime veya iki harf arasında vakf süresinden daha kısa bir süre, nefes almaksızın sesin kesilmesi” şeklinde ifadesi mümkün olan sekte, vasl haline mahsus olup sakın harf üzerinde uygulanır, harekeli harf üzerinde uygulanmaz. Ayrıca sekte, vakfta olduğu gibi okuyucunun istediği yerde tatbik edebileceği bir okuyuş olmayıp ancak rivayetle sabit olan yerlerde uygulanır.”⁴⁰³

Asım kıraatının Hafs rivayetine göre Kur’ân’da dört yerde sekte yapılır.

- 1) عَوْجًا - قَيْمًا (Kehf 1-2) --- Vakf evla sekte câizdir.
- 2) مِنْ مَرْقَدِنَا - هَذَا (Yâsîn 52)--- Vakf evla sekte câizdir.
- 3) وَقِيلَ مَنْ - رَاقٍ (Kıyâme 27)--- Vakf yeri olmadığından sadece sekte yapılır.
- 4) كَلَّا بَلْ - رَانَ (Mutaffîfîn 14)-- Vakf yeri olmadığından sadece sekte yapılır.

2.1.3.1. Hâü's-Sekt (هَاءُ السَّكْتِ)

Bazı kelimelerin sonuna, harfî veya harekeyi وهي اللَّحْفَةُ لِبَيَانِ حَرَكَةٍ أَوْ حَرْفٍ: (هَاءُ السَّكْتِ) beyan etmek/belirtmek için getirilen sakın (هـ) hâ'lara hâü's-sekt denir.⁴⁰⁴

Kur'ân-ı Kerimde, hâü's-sekt yedi farklı kelimedede ve toplam dokuz yerde geçmektedir.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ Ahmed Muhtar, *Mu'cemu'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsereh*, 4/1083; Metkûr, *el-Mu'cemü'l-vesît*, 438

⁴⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, 2/43.

⁴⁰² Uşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 8; Muhammed Adil, *el-Munîr*, 203; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240.

⁴⁰³ Osman Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve mürşidü't-talebe adlı eserinin kıraat ilmindeki yeri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 282.

⁴⁰⁴ Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, (Beyrût: Muessestu'r-Risâle, 2005), 1355.

⁴⁰⁵ Ebû Dâvûd Suleymân b. Necâh el-Kurtûbî, *Muhtaşaru't-tebyîn li-hicâ'i't-tenzîl* (Medine: Mecme'u Melik Fehd, 2002), 303; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân okuma esasları* (Bursa: Emin yayınları, 2011), 255.

1) لَمْ يَتَسَنَّهْ (Bakara 2/259)

2) اِقْتَدِهْ (En'âm 6/90)

3) كِتَابِيَهْ (Hâkka 69/19)

4) كِتَابِيَهْ (Hâkka 69/25)

5) حِسَابِيَهْ (Hâkka 69/20)

6) حِسَابِيَهْ (Hâkka 69/26)

7) مَالِيَهْ (Hâkka 69/28)

8) سُلْطَانِيَهْ (Hâkka 69/29)

9) مَاهِيَهْ (Kâria 101/10)

Yukarıda geçen kelimelerdeki hâ harfî, Asım kıraatında hem vaslen hem de vakfen sakın olarak okunur. Diğer kıraat imamları vakf durumunda sakın okuma konusunda ittifâk etmişken vasl durumunda ise ihtilâf etmişlerdir.⁴⁰⁶

2.1.4. İbtidâ

İbtidâ kelimesi sözcük olarak بدأ köküne dayanan masdar bir kelime olup bir şeye ilk başlamak anlamına gelir.⁴⁰⁷ İstilahî anlamda ise ibtidâ, kat' veya vakf'tan sonra kıraate başlamak anlamına gelmektedir.⁴⁰⁸

Bu manada kat' sonrasında yapılan ibtidâ, şayet sûrenin başı ise hem istiaze hem de besmele getirilir. Eğer sûrenin ortası ise sadece istiaze ile yetinilir. Diğer yandan vakf'tan sonra yapılan ibtidâ ise isitiaze veya besmele getirmeye lüzum yoktur.⁴⁰⁹

2.1.5. Vakf ile Sekte Arasındaki Farklar

Vakf ve sekte arasında farklar, dört madde halinde ele alınabilir.

1) Vakf okuyucunun tercihi ile olur, sekte ise sektenin bulunduğu yerde olur ve rivayet ile sabittir.

⁴⁰⁶ Çetin, *Kur'ân okuma esasları*, 256.

⁴⁰⁷ Ebûbekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, thk. Remzî Münir Bealbekî (Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), 1/138; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, 1/26; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 33.

⁴⁰⁸ Tayyar, *Vukûfu'l-Kur'ân*, 17.

⁴⁰⁹ Tayyar, *Vukûfu'l-Kur'ân*, 17.

- 2) Sektenin zamanı vakf zamanından daha kısadır.
- 3) Sekte yapıldığı esnada nefes alınmaz, ancak vakf yapılırken nefes alınır.
- 4) Bazı kıraat imalarına göre sekte kelimenin ortasında yapılır, vakf ise kelimenin ortasında yapılmaz.⁴¹⁰

2.1.6. Vakf ile Kat' Arasındaki Farklar

Vakf ile kat' arasındaki farklar şu dört maddede özetlenebilir:

- a. Vakfın yapılmasının mümkün olduğu yerler kat'ın da yapılmasının müsait olduğu yerlerdir. Kat'ın da vakf da olduğu gibi tam, hasen ve kabih kısımları mevcuttur. Vakf, âyetin herhangi bir yerinde olmasına rağmen kat'ın âyet sonlarında olması mecburiyeti vardır. Bu da kat'ı vakftan ayıran en önemli farktır.
- b. Vakf'ta olduğu gibi, kat'da da resm-i Osmânî'ye uyma şartı vardır fakat âyet sonları bundan müstesnadır.
- c. Kur'ân okurken vakfeden kişi, okumaya başladığı esnada istiaze okuması gerekmezken kat'da ise istiaze okuması gerekir.
- d. Vakf yapan kişi vakfetmenin sonucunda صدق الله العظيم demezken kat' yapan kişi ise bunu söyler.⁴¹¹

2.2. VAKF ÇEŞİTLERİ

Kur'ân-ı Kerim'i okuyan karilerin bir kıssayı veya bir sureyi tek nefeste okuması mümkün olmadığına göre bazı yerlerde nefes alıp istirahat etmek için vakf yapmak zorunluluğu söz konusu olur. Ancak okuyucu vakfederken Kur'ân'ın i'cazının ve maksadının hâsıl olması ve muhatabın da bunu anlaması için vakf yerinin doğru seçilmesi gerekir.⁴¹² Bu nedenle vakf'ı değerlendirdiğimizde karinin durumundan kaynaklanan sebepler, mana açısından doğan nedenler ve diğer sebeplere göre vakfı taksim etmek mümkündür.

⁴¹⁰ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 204.

⁴¹¹ İbrahim Tetik, *Vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırmadaki Etkisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2012), 19.

⁴¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/225; Kabil Nasr, *Gayetü'l-murîd*, 220.

2.2.1. Sebepleri Açısından Vakf Çeşitleri

Kur'ân-ı Kerim'i okuyan kişiler genellikle ayetlerin sonunda veya ortasında anlam bütünlüğüne göre dururlar. Ancak bazı durumlarda, zorunluluktan ya da isteğe bağlı olarak vakf etmek durumunda kalabilirler. Bu nedenle, okuyucunun bu durumunu dikkate alarak âlimler vakfı çeşitli gruplara ayırmışlardır.

2.2.1.1. Vakf-ı İztirâî

Vakf-ı İztirâî (الوقف الاضطرارى): وهو ما يعرض لقارئ القرآن أثناء قراءته، كضيق نفس أو عطاس (الوقف الاضطرارى) “Okuma esnasında kârî için meydana gelen bazı sebeplerden dolayı kârî'nin vakf etme zorunda kaldığı vakftır. Mesela nefesin kısılması, nefesin daralması, unutma gibi kıraat esnasında ağlama, hapşırma, okumayı engelleyen ve okuyucuyu durdurmak zorunda bırakan benzer sebepler gibi.”⁴¹³ Bu durumlarda her ne kadar cümle veya cümlelerin anlamı tamam olmasa dahi herhangi bir kelime üzerine vakf etmek caizdir. Ancak vakf ettikten sonra kıraata ibtidâ etmek için duruma bakılır. Eğer vakf yapılan kelimeden sonraki kelime, ibtidâyâ uygun ise hemen o kelime ile başlanır. Şayet vakf edilen kelimeden sonraki kelime ibtidâ için uygun değilse üzerine vakf edilen kelime ibtidâ için uygunsa o kelime ile ibtidâ yapılır. Şayet o da uygun değilse ondan önceki kelimelerden hangisi ibtidâyâ uygun ise onunla ibtidâ edilir.⁴¹⁴

2.2.1.2. Vakf-ı İhtibârî

Vakf-ı İhtibârî (الوقف الاختبارى): وهو الوقف لبيان الأحكام أو الإجابة على سؤال، وكثيراً ما يكون: “Genelde ta'lim makamında gerçekleşen ve sorulan soruya cevap vermek veya hükümleri açıklamak için yapılan vakf'tır.”⁴¹⁵ Diğer bir tanıma göre: Kur'ân okuyan kişinin bilgisini denemek ve imtihan etmek için kıraat esnasında kendisinden vakf etmesi talep edilen vakfa, vakf-i ihtibârî denmektedir. Bu şekilde yapılan vakfta, üzerinde vakfedilen kelimeyle veya kendinden önceki kelimeyle ibtidâ yapılır. Ayrıca cümlelerin mana bütünlüğü sağlanması koşuluyla bu şekildeki vakfa cevaz verilmiştir.⁴¹⁶

⁴¹³ Ebu'l-Vefâ, *el-Kavlu's-sedîd*, 208.

⁴¹⁴ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 198.

⁴¹⁵ Ebu'l-Vefâ, *el-Kavlu's-sedîd*, 208.

⁴¹⁶ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 199.

2.2.1.3. Vakf-ı İntizârî

وهو الوقف لمن يريد أن يجمع أكثر من رواية من القراءات، فيقف: (الوقف الانتظارى) *Vakf-ı İntizârî* “Kıraatlerden birçok rivayeti cemetmek isteyen kişinin yaptığı vakftır. Bu durumda kari, bir kelimedede mütevâtir on kıraat vecihlerini cemetmek için vakf edebilir.”⁴¹⁷ Başka bir tanıma göre: Bir kelimedede veya önceki kelimelerde kıraatleri, rivayetleri, tarik ve vecihleri beraber okumak amacıyla Kur'ân-ı Kerim kelimeleri üzerine yapılan vakftır. Bu durum ise talebenin şeyhinden kıraatleri telakki ettiği durumda, yedi veya on kıraati cemettiğinde veya râvî'den vecihleri öğrenirken gerçekleşir. Aynı şekilde bazen okuyucunun sesini güzelleştirmek veya manayı belirgin hale getirmek için bir kelimayı birden fazla defa tekrar etmesiyle de bu vakf gerçekleşmiş olur.”⁴¹⁸

Bu kapsamda okuyucu, kelimenin resm cihetiyle hükmünü açıklamak veya kıraat vecihlerini cemetmek için herhangi bir kelime üzerinde vakfedebilir. Ancak okuyucu, vakfederken manaya hâlel getirecek kelime üzerine vakfetmemesi gerekir. Mesela: إِنَّ اللَّهَ ⁴¹⁹ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ ayetindeki يَغْفِرُ kelimesi üzerine yapılan vakf manayı ifsâd eder.”⁴²⁰

Hükmü: Caizdir.

2.2.1.4. Vakf-ı İhtiyârî

وهو أن يقف القارئ على الكلمة القرآنية بمحض إرادته ومن غير: (الوقف الاختياري) *Vakf-ı İhtiyârî* “Kıraat esnasında, herhangi bir zaruret, soruya cevap verme veya imtihan gibi belirli sebeplerin haricinde, okuyucunun cümlelerin bağlantısını ve anlamını dikkate alarak kendi iradesiyle gerçekleştirdiği duraklama işlemine "vakf-ı ihtiyari" denir.”⁴²¹

Kıraat ve tecvid eserlerinde ele alınan mutlak vakf kavramı da esasen burada değinilen "vakf-ı ihtiyari"yi ifade etmektedir.”⁴²²

⁴¹⁷ Ebu'l-Vefâ, *el-Kavlu's-sedîd*, 208.

⁴¹⁸ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 199.

⁴¹⁹ en-Nisâ 4/48.

⁴²⁰ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 199.

⁴²¹ Kâbil Nasr, *Gayetü'l-murîd*, 224.

⁴²² Muhammed Adil, *el-Munîr*, 199.

2.2.2. Lafız-Mana Bütünlüğü Açısından Vakf Çeşitleri

Lafız ve mana bütünlüğü açısından vakfın taksimatı konusunda âlimler arasında çeşitli değerlendirmeler ve farklı görüşler mevcuttur. Bu bağlamda, vakfın kemiyet (nicelik) açısından da farklılık arz ettiği görülmektedir. Alanın öne çıkan âlimlerden Ebu Amr ed-Dânî, İbnu't-Tahhân (öl. 561/1165), İbnu'l-Cezerî, Ali b. Muhammed en-Nurî ve diğer birçok ilim adamı, bu tür vakfı dört ana kısma ayırmışlardır.⁴²³

Bu tasnif, Kur'ân-ı Kerim'in doğru ve etkili bir şekilde okunması ve anlaşılması için gerekli olan duraklama kurallarının anlaşılmasına katkıda bulunmakta, lafızların anlamlarının bütünlüğünü koruma çabasını yansıtmaktadır. Dolayısıyla, vakfın bu şekildeki sistematik tasnifi hem tefsir ilminde hem de Kur'ân kıraatında büyük bir öneme haiz olmakla beraber okuyuculara metnin anlamını daha iyi kavrama imkânı sağlamaktadır.

2.2.2.1. Vakf-ı Tam (الوقف التام)

هو الوقف على كلامٍ تَمَّ معناه ولم يتعلّق ما بعده بما قبله لا لفظاً ولا معنى: (الوقف التام): Vakf-ı tam “Vakfedilen yerde kelamın manası tamam olup, mâkabli (öncekinin) mâba‘diyle (sonrasıyla) lafız/i‘râb ve mana cihetiyle alakasının kalmadığı vakf’tır.”⁴²⁴

Bu bağlamda vakf-ı tam genellikle ayetlerin başında veya bir kıssa yahut konunun sona erdiği yerlerde yapılan vakftır.⁴²⁵ Bu durumu destekleyen bir hadis rivayeti de bulunmaktadır. Abdurrahman b. Ebî Bekir'in naklettiğine göre, Cebrail (a.s) Peygamber Efendimize (s.a.v) gelerek Kur'ân'ı bir harf üzerinde okumayı tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Hz. Mikail, Peygamberimiz'e (s.a.v) daha fazla talep etmesini önermiştir. Bu talepler neticesinde yedi harfe ulaşılmıştır. Hz. Cebrail bu yedi harfin hepsinin, rahmet ayetleri azap ayetiyle ve azap ayetlerinin de mağfiret ayetiyle sonlandırılmadığı sürece şafî ve kâfi olduğunu ifade etmiştir. Ebu Amr, bu durum Hz. Peygamberin (s.a.v) Cebrail'den aldığı bilgi ile vakf ve ibtidâ konusunda da bizlere önemli bir rehberlik sunmaktadır.⁴²⁶ Bu hadisten anlaşılan azap veya rahmet bildiren konuların sonunda

⁴²³ Dâni, *el-Muktefâ*, 56; Secâvendî, *'İlelu'l-vukûf*, 11; Kâbil Nasr, *Gayetü'l-murîd*, 220; Osman Bostan, *Tecvid Ders Notları* (Samsun: Üniversite yayınları, 2024), 101.

⁴²⁴ Nuveyrî, *Şerhu tayyibeti'n-neşr*, 1/262; Dâni, *el-Muktefâ*, 56.

⁴²⁵ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 140.

⁴²⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, thk. 'Alî Hüseyn el-Bevvâb (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1405), 167.

bulunan âyetlerin sonunda yapılan vakflar, vakf-ı tamdır. Zira tam vakf'ın tanımından da anlaşıldığı üzere iki farklı konunun birbirinden lafız ve mana cihetiyle ayrıldığı yerlerde yapılan vakf, vakf-ı tamdır.

Vakf-ı tam gerçekleştirildiğinde, duraklama sonrasında yapılan ibtidâ (başlangıç) ise "ibtidâ-i tam" olarak adlandırılır. Örneğin, بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ifadesine yapılan vakf, vakf-ı tamdır; ardından الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ile başlanması ise ibtidâ-i tam kapsamına girmektedir.

Benzer şekilde, Fatiha suresinin 4. ayeti olan مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ ifadesinin sonunda yapılan vakf yine bir vakf-ı tamdır; bu noktadan itibaren Fatiha suresinin 5. ayeti olan إِيَّاكَ نَعْبُدُ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ile başlamak da ibtidâ-i tamdır.

Aynı durum Bakara suresinin 5. ayetindeki هُمُ الْمُفْلِحُونَ “kurtuluşa erenler yalnızca onlardır.” ifadesinin sonunda yapılan vakf için de geçerlidir. Buradaki vakf, vakf-ı tamdır ve daha sonra gelen 6. ayetin başlangıcı olan إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا “muhakkak inkâr edenler...” ile başladığında bu durum da ibtidâ-i tam olarak değerlendirilir.⁴²⁷ Çünkü Bakara suresinin 2-5'inci ayetleri arasında müminlerin özellikleri anlatılmakta olup, 6'ncı ayetin başıyla birlikte inkâr edenlere dair yeni bir konuya geçiş yapılmaktadır; dolayısıyla her iki ayet arasında ne lafız ne de mana bağı kalmamaktadır. Bu tür yerlerde gerçekleştirilen duraklama ve başlangıçlar sonuç itibarıyla "vakf-ı tam" ve "ibtidâ-i tam" olarak adlandırılmaktadır.

Hükmü: Kendisi üzerine vakfetmek ve kendinden sonraki kelime ile ibtidâ etmek hasen ve uygundur.⁴²⁸

2.2.2.2. Vakf-ı Kâfi (الوقف الكافي)

Vakf-ı Kâfi: هو الوقف على كلام تام في ذاته يتعلق بما بعده من ناحية المعنى دون اللفظ: (الوقف الكافي) “Zatında lafız/i'râb ve manâ yönden tamam olmakla birlikte, kendinden sonraki cümle ile lafız değil de mana cihetiyle alakası bulunan kelâm üzerine yapılan vakf'tır.”⁴²⁹

⁴²⁷ Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 1/262.

⁴²⁸ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 200; Hurûf-u Mukatta'a sonlarında yapılan vakf'ların tam olup olmadığı konusunda ise ihtilâf vardır (bk. Nehhâs, *Kitâbü'l-kaş' ve 'l-i'tinâf*, 30.)

⁴²⁹ Dâni, *el-Muktefâ*, 56. Feryâl Zekerîyyâ el-'Abd, *el-Mîzân fî ahkâmi tecvîdi'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü'l-Eymân, 2005), 205.

Vakf-ı kâfi, ayetlerin başında veya ortasında yapılır. Bakara suresinin 3. ayetinin sonundaki وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ve 4. ayetin ortasındaki وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ üzerine yapılan vakf, vakf-ı kâfi'dir. Zira bu kelimeler, lafız/i'râb ve manâ yönünden tamdır. Ancak bu ayetler müminlerin özelliklerinden bahsetmektedir. Bunlardan sonraki ayetlerde de müminlerin özellikleri anlatıldığı için her iki ayette mana bağı devam etmektedir. Dolayısıyla yapılan vakf, vakf-ı kâfi; vakf'tan sonra yapılacak ibtidâ ise ibtidâ-ı kâfi olur.⁴³⁰

Hükmi: Kendisi üzerine vakfetmek ve kendinden sonraki kelime ile ibtidâ etmek vakf-ı tam gibi hasen ve uygundur.⁴³¹

Kâfi ismi verilmesinin sebebi: Kendisiyle iktifâ edilip mâba'di ile lafız cihetiyle alakası kalmadığı için mâba'dinden istiğnâsından dolayıdır.⁴³²

2.2.2.3. Vakf-ı Hasen (الوقف الحسن)

Vakf-ı Hasen (الوقف الحسن): “Kendi nefsinde tamam olan ancak mâba'di ile lafız/i'râb ve manâ cihetiyle alakası olan kelimenin üzerine yapılan vakf çeşididir.”⁴³³ Nuveyrî (öl. 857) vakf-ı hasen için şöyle bir tanım yapmıştır: “Mâba'dinin mâkabli ile lafız/i'râb cihetiyle alakası devam eden vakftır.”⁴³⁴ Fatiha suresinde الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ، رَبِّ الْعَالَمِينَ، الْحَمْدُ لِلَّهِ gibi yerlerde yapılan vakf, vakf-ı hasen'e birer örnektir.

Hükmi: Vakf yapmak caizdir, ancak mâba'dinin mâkabli ile lafız/i'râb cihetiyle alakası olması sebebiyle üzerinde vakfedilen kelimenin mâba'dinden ibtidâ/başlamak caiz değildir. الْحَمْدُ لِلَّهِ üzerine vakf yapıp رَبِّ الْعَالَمِينَ ile ibtidâ yapmak gibi. Şayet رَبِّ الْعَالَمِينَ kelimesinde vakfedilirse buradaki vakıf, vakf-ı hasen olmakla beraber âyet sonuna ve sonraki ayetin de başına denk geldiğinden çoğu ehl-i edâ'ya göre vakfedilen kelimedenden sonra ibtidâ/başlangıç caizdir. رَبِّ الْعَالَمِينَ üzerine vakf edip الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ile ibtidâ yapmak

⁴³⁰ Muhammed Adil, *el-Munîr fî ahkâmi't-tecvîd*, 200: Bostan, *Tecvid Ders Notları*, 103.

⁴³¹ Dâni, *el-Muktefâ*, 143; Feryâl Zekeriyâ, *el-Mizân fî ahkâmi tecvîdi'l-Kur'ân*, 205.

⁴³² Feryâl Zekeriyâ, *el-Mizân fî ahkâmi tecvîdi'l-Kur'ân*, 205.

⁴³³ Ebu'l-Vefâ, *el-Kavlû's-sedîd*, 208.

⁴³⁴ Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 1/263.

da böyledir. Çünkü çoğu ehl-i edâ bu konuda Hz. Ümmü Seleme'den rivayet edilen: “Peygamberimiz (s.a.v) Kur’ân okurken ayet ayet okurdu”⁴³⁵ hadisine dayanmışlardır.⁴³⁶

2.2.2.4. Vakf-ı Kabîh (الوقف القبيح)

الوقف على ما لم يتم به الكلام في ذاته وتعلق بما بعده لفظاً ومعنى: (الوقف القبيح) *Vakf-ı Kabîh* “Zatında tamam olmayan ve kendisinden sonraki ile lafız/i‘râb ve manâ cihetiyle alakası bulunan kelime üzerine yapılan vakf’tır.”⁴³⁷ Fatiha suresinin 2. ayeti olan الْحَمْدُ لِلَّهِ cümlesinde الْحَمْدُ kelimesi üzerine vakf etmek gibi.

Bu kapsamda bir cümlede bulunan âmil ile mamul; mübteda ile haber; fiil ile fâil; muzâf ile muzâfun ileyh gibi birbirini tamamlayan terkipleri vakf ile ayırmak vakf-ı kabîh’tir. Fatiha suresinde geçen غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ، صِرَاطَ الَّذِينَ، يَوْمَ، الْحَمْدُ، بِسْمِ gibi yerlerde yapılan vakf, vakf-ı kabîh’e birer örnek sayılabilir.⁴³⁸ Çünkü بِسْمِ örneğinde بِسْمِ kelimesi muzâf ve kendisinden sonra gelen lafz-ı celâl ise muzâfun ileyh’dır. Muzâf ile muzâfun ileyh bütünlükleri sebebiyle tek bir şey hükmünde olduğundan onları vakf’la birbirinden ayırmak uygun olmaz.⁴³⁹ Bununla birlikte okuyucunun, ibtidâ yapmak istediğinde mana ve lafzı göz önünde bulundurarak vakf edilen kelimenin öncesinden başlaması uygun olur. Şayet önceden alınmazsa ve vakf edilen kelimenin sonrasından (bilmeyerek ve manayı kast etmeksizin) ibtidâ yapılırsa okuyucu için bir beis yoktur.⁴⁴⁰

Hükmü: Okuyucu bilerek ve farkında olarak mananın (şer‘en) bozulacağı yerde vakf yaparsa haramdır.

Not: Vakf kısımlarında, vakfın hükümlerine kısaca değinildi ancak İbnu’l-Cezeri vakf’ların hükmüne şöyle değinmektedir: (وليس في القرآن من وقف يجب ... ولا حرام غير ما له) “*Kur’ân-ı Kerim’de harama vesile olan sebepler olmadıkça ne vacip ne de haram bir vakf yoktur.*”⁴⁴¹ Nüveyrî, İbnu’l-Cezeri’nin haram veya vacip vakfın olmadığı ibaresini şerh ederken şu hususlara vurgu yapmaktadır: “Kur’ân-ı Kerim’de vacip ve haram vakf yoktur. Ancak vakf’ın haram olmasını gerektiren sebep hâsıl olduğunda,

⁴³⁵ Ebû Dâvûd Suleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî, *Sunenu Ebî Dâvûd*, thk. Şu‘ayb el-’Arna’ût (Beyrût: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009), 6/124.

⁴³⁶ Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-neşr*, 1/263.

⁴³⁷ Dâni, *el-Muktefâ*, 56; Ebu’l-Vefâ, *el-Kavlu’s-sedîd*, 208.

⁴³⁸ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 202.

⁴³⁹ Nehhâs, *el-Kat’ ve’l-i’tinâf*, 28.

⁴⁴⁰ Dâni, *el-Muktefâ*, 148.

⁴⁴¹ Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-neşr*, 263.

haram ve vacip vakf söz konusu olabilir. Nitekim Maide suresinde 73. âyetinde geçen فَاَلَوْا kelimesi üzerine bilerek vakf edip إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ cümlesi ile ibtida yapan kişi haram işlemiş olur.”⁴⁴² Vakfın haramlığı, manayı fesada götürecek şekilde bilerek yapılmasına bağlıdır. Bilmiyerek manayı değiştirecek yerlerde vakf edilirse ne kıraaten ne de fıkhen haram işlenmiş olmaz.⁴⁴³

2.2.3. Secavendî'ye Göre Vakf Çeşitleri

1) Vakf-ı Lâzım (م):

“Vasledilmesi durumunda (وهو ما كان فى وصله إفساد للمعنى أو إيهام لمعنى آخر غير مراد) mananın bozulması veya mananın murad olunmayacak şekilde müphem hale geldiği yerde yapılan vakfa denir.” Misal olarak, Bakara suresinin 8. ayetinde geçen وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ifadesinin sonunda yapılan vakf, vakf-ı lâzım niteliğindedir. Eğer bu cümle يُخَادِعُونَ اللَّهَ ifadesiyle vasl edilerek okunursa, يُخَادِعُونَ اللَّهَ cümlesi بِمُؤْمِنِينَ kelimesinin sıfatıymış gibi bir anlam kazanır. Bu durumda ayetin anlamı: "Onlar Allah'ı kandırmaya çalışan müminler değildir." şeklinde değişir ki bu da münafıkların aldatmadan uzak bir imana sahip olduğuna işaret eder. Oysaki Yüce Allah'ın muradı, o münafıklar için iman reddedilmesiyle aldatmanın ispatıdır.⁴⁴⁴

2) Vakf-ı Mutlak (ط):

Vakf-ı (والمراد به ما يحسن فيه الابتداء بما بعده وهذا الرمز لا يكون إلا فى الوقف التام والكافى) mutlaktan murad: Durulması halinde kendisinden sonra okumaya başlamanın güzel olduğu yerde yapılan vakftır. Bunun için kullanılan işaret ط harfidir. Bu işaret sadece vakf-ı tam ve vakf-ı kâfi'nin olduğu yerde kullanılmaktadır. Bu vakfta durmak için şartlar münâsip olup kendisinden sonra da ibtidâ yapmak uygundur. Bu gibi yerlerde vakfetmek vasletmekten evladır. Ör: سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّيْتَهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا، قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *“İnsanlardan bir kısım beyinsizler: Yönelmekte oldukları kiblelerinden onları çeviren nedir? Diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir.”*⁴⁴⁵ Bu ayette geçen كَانُوا عَلَيْهَا kelimesi üzerine

⁴⁴² Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 1/266.

⁴⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 1/41.

⁴⁴⁴ Ebî Abdullah Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, *Kitâbu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, thk. Muhsin Haşim Derviş (Ürdün: Dâru'l-Menâhic, 2001), 105; İzzet Şehate Kerrâr Muhammed, *el-Vakfu'l-Kur'ânî ve eseruhu fi't-tercîh inde'l-Hanefiyye* (Kahire: Müessesetu'l-Muhtar, 2003), 20.

⁴⁴⁵ el-Bakara, 2/142.

vakf yapmak vakf-ı mutlak ve قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ cümlesinden ibtidâ yapmak uygundur.⁴⁴⁶

3) Vakf-ı Câiz (ج):

(وهو ما يجوز فيه الوقف والوصل بدرجة متساوية. لوجود وجهين فيها من الإعراب من غير ترجيح لأحدهما)
Hem vakf hem de vaslın eşit derecede caiz olduğu yerde yapılan vakftır. Çünkü iki taraftan sadece birisini tercih etmeye mani olacak her iki tarafa da delalet eden ayrı iki vecih bulunur.⁴⁴⁷ “Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; ahiret gününe de kesinkes inanırlar.”⁴⁴⁸ Bu ayette geçen وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ cümlesi üzerine vakf etmek vakf-i caizdir. Bu durumun nedeni cümle başında atfı gerektiren vâv harfinin vasl talebi; diğer taraftan ise mef'ûlun takdimi nedeniyle cümle nazmını değiştirmesi dolayısıyla vakf istemesidir.⁴⁴⁹

4) Vakf-ı Mücevvez li Vechin (ز):

(وذلك إذا كان هناك وجهان متغايران في الإعراب وأحدهما أرجح من الآخر)
Vakf edilecek yerin öncesi ve sonrası arasında i'râb cihetiyle iki vechin mümkün olabildiği yerdir. Bu vecihlerden? Birisine göre vasl, diğerine göre ise vakf yapılabilecek vakf çeşididir. Ör: “İşte onlar, ahirete karşılık اُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ”⁴⁵⁰ Ayette geçen بِالْآخِرَةِ kelimesinin üzerine yapılan vakf, vakf-ı mücevvez li vechin'dir. Çünkü فَلَا يَخَفُ kelimesinin başındaki fâ harfî, zımında cevap ve cezâ manasını taşıdığı için mâkabli ile bağlantılıdır. Bu durum her iki cümle arasına vasl olmayı gerektirir. Diğer yandan fiilin nazmı ise birinci cümle sonunda vakfedilmesini ve sonraki cümle ile ibtidâ yapılmasını icâb ettirir.⁴⁵¹

5) Vakf-ı Murahhas (ص):

(وقف المرخص لضرورة النفس، وذلك إذا طال الكلام وانقطع النفس فيقف عليه مع وجود الارتباط بما بعده)
Vakf edilen yerin mâba'dî, mâkablından mustağnî (bağımsız) olmadığı halde kelam uzun

⁴⁴⁶ Secâvendî, *Kitâbu'l-vakfî ve'l-ibtidâ*, 107.

⁴⁴⁷ Hafiyân, *Keyfiyyetu tertîli'l-Kur'ân*, 1/157.

⁴⁴⁸ el-Bakara, 2/4.

⁴⁴⁹ Secâvendî, *Kitâbu'l-vakfî ve'l-ibtidâ*, 111; Kerrâr Muhammed, *Vakfu'l-Kur'ânî*, 20.

⁴⁵⁰ el-Bakara, 2/86.

⁴⁵¹ Secâvendî, *Kitâbu'l-vakfî ve'l-ibtidâ*, 111; Kerrâr Muhammed, *Vakfu'l-Kur'ânî*, 20.

olduğundan, nefesin kesilmesi zaruretine binaen vakf edilmesine ruhsat verilen vakf türüdür. Bu gibi yerlerde vakf edilen yerin mâba‘di mefhum (anlaşılır) bir cümle olduğu için ibtidâ yapmak için geriden almaya gerek yoktur. ör: الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً “O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler”⁴⁵² ayette yer alan وَالسَّمَاءَ بِنَاءً keliması üzerindeki vakf, vakf-ı murahhas’dır. Zira وَأَنْزَلَ kelimesinde müstekîn (gizlenmiş) olan zamir önceki cümlede anlaşılan lafz-ı celale racidir. Bu bağlamda ikinci cümle birinci cümleden bağımsız değildir. Ancak ikinci cümle tek başıyla anlaşılır bir kelim olduğu için kendisiyle ibtidâ yapılabilir.⁴⁵³

6) Vakf-ı Lâ (لا):

Lafız ve manâ cihetiyle durulan yerin sonrası öncesiyle bağlı olan yerlerde yapılan vakftır. Bu gibi yerlerde vakf yapılırsa, geriden alınarak ibtidâ yapılır. Şayet (لا) vakf işareti ayet sonunda ise ibtidâ için geriden almaya gerek yoktur.⁴⁵⁴

2.2.4. Bazı Mushaflarda Kullanılan Vakf Alametleri

1) Kîf (قف): Hem durulabilir hem de geçilebilir ama durmak daha evlâ.

2) Kaf (ق): Hem durulabilir hem de geçilebilir ama geçmek daha evlâ.

3) Sılâ (صلى): Hem durulabilir hem de geçilebilir ama geçmek daha evlâ.⁴⁵⁵

4) Kılâ (قلى): Hem durulabilir hem de geçilebilir ama durmak daha evlâ.

5) Kef (ك): Hükmü kendinden önceki durak alametiyle aynıdır.⁴⁵⁶

6) Vakf-ı Müâneka (: . .): Birbirine yakın yerlerde iki farklı yere konulan üç nokta simgesinden ibarettir ki bu alametlerin konulduğu yerlerden birinde vakf yapılır diğerinde vakf yapılmaz.⁴⁵⁷

7) Ayn (ع): Âyet sonlarında bulunan bir vakf alametidir. Bir konunun bitip diğer konuya geçildiğine işaret eder. Diğer yandan namazda Kur’ân okurken “ayn” ع durağı

⁴⁵² el-Bakara, 2/22.

⁴⁵³ Secâvendî, *Kitâbu’l-vakfî ve’l-ibtidâ*, 112; Kerrâr Muhammed, *Vakfu’l-Kur’ânî*, 20.

⁴⁵⁴ Bostan, *Tecvid Ders Notları*, 106.

⁴⁵⁵ Hafiyân, *Keyfiyyetu tertîli’l-Kur’ân*, 157.

⁴⁵⁶ Hafiyân, *Keyfiyyetu tertîli’l-Kur’ân*, 156.

⁴⁵⁷ Feryâl Zekerîyyâ, *el-Mizân fî ahkâmî tecvîdi’l-Kur’ân*, 193.

geldiği yerde rükûa gitmek daha uygundur. Keza kârînin aşr seçerken iki ayn ع işaretleri arasını seçmesi konu bütünlüğü açısından makul olur.

2.2.5. Diğer Vakf Çeşitleri

Yukarıda bahsedilen vakf taksimlerinin dışında farklı vakf çeşitlerinden de bahsetmek mümkündür.

2.2.5.1. Vakf-ı Gufrân

Peygamberimiz'in (s.a.v) affedilmek, mağfirete nail olmak, duâ ve niyaz amacıyla uyguladığı vakf çeşididir.

Tablo 2.1. Vakf-ı Gufrân Örnekleri

1	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ	-Maide, 5/51
2	إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ	Enam, 6/36
3	أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا	Secde, 32/18
4	لَا يَسْتَوُونَ	Secde, 32/18
5	نَكُنْ بِمَا قَدَّمُوا وَآتَاهُمْ	Yâsin, 36/12
6	يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ	Yâsin, 36/30
7	قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا	Yâsin, 36/52
8	وَأَنْ اعْبُدُونِي	Yâsin, 36/61
9	أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ	Yâsin, 36/81
10	أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ	Mülk, 67/19

2.2.5.2. Vakf-ı Münzel (Vakf-ı Cibrîl)

Hız. Cebrail'in (as) vahiy esnasında peygamberimize (s.a.v) Kur'ân-ı Kerim'i okurken yaptığı vakflardır. Bu vakf'lar meşhur görüşe göre sekiz tane olduğu söylenir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁸ Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi* (Ankara: TDV Yayınları, 2024), 193.

Tablo 2.2. Vakf-ı Cibrîl Örnekleri

1	مَنْ وَلِيَ وَلَا نَصِيرٍ	el-Bakara, 2/120
2	وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ	el-Bakara, 2/277
3	وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ	Âl-i İmran, 3/7
4	قُلْ صَدَقَ اللَّهُ	Âl-i İmran, 3/95
5	ثُمَّ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ	el-Enam, 6/36
6	اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ	el-Enam, 6/124
7	لَا يُجَلِّيهَا لِوَقَّتِهَا إِلَّا هُوَ	el-A'raf, 7/187
8	وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ	Yâsin, 36/51

2.2.5.3. Vakf-ı Nebî

Peygamberimizin (s.a.v) Kur'an okurken vakf ettiği yerlerdir. Ne var ki peygamberimiz birçok yerde vakf etmiştir ancak meşhur olarak rivayet edilen vakfların aşağıdaki dokuz yerde olduğu zikredilir.⁴⁵⁹

Tablo 2.3. Vakf-ı Nebî Örnekleri

1	فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ	el-Bakara, 2/148
2	وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ	el-Bakara, 2/197
3	وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ	Âl-i İmran, 3/7
4	أَنْ أَنْذِرَ النَّاسَ	Yunus, 10/2
5	ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ	Yunus, 10/52
6	فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ	Nahl, 16/4
7	وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ	Kadr, 97/2
8	سَلَامٌ	Kadr, 97/4
9	فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ	Nasr, 110/3

⁴⁵⁹ Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 194.

2.2.5.4. Vakf-ı Beyân

Vasledildiği takdirde mana anlaşılmayacağından bir manayı beyan etmek için yapılan vakftır. Bu çerçevede üç yerde bu vakftan söz edilmiştir.⁴⁶⁰

1) لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا “*Ta ki (ey müminler!) Allah'a ve Resûlüne iman edersiniz, Resûlüne yardım edersiniz, O'na saygı gösterirsiniz ve sabah akşam Allah'ı tesbih edersiniz.*”⁴⁶¹ Bu ayette geçen "وَتُوَقِّرُوهُ" ve "وَتُسَبِّحُوهُ" ifadeleri üzerindeki vakf, 'vakf-ı beyân' olarak değerlendirilmektedir. Zira bu iki kelimedeki zamirlerin meçhulü bu vakf ile birbirinden ayrılmıştır. Örneğin; "وَتُوَقِّرُوهُ" kelimesindeki zamirin mercii Peygamberdir (s.a.v), buna karşın "وَتُسَبِّحُوهُ" kelimesindeki zamirin mercii ise Allah'tır. Bu bağlamda yapılan vakf, her iki cümledeki zamirlerin anlamını netleştirerek okuyucunun metni daha iyi kavramasını sağlamaktadır.⁴⁶²

Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin, Allah'ın sıfâtı ile Peygamber'in sıfatını birbirinden ayırmak için وَتُوَقِّرُوهُ kelimesi üzerine vakf ettiği ve bu vakfa, vakf-ı tam dediği rivayet olunmaktadır.⁴⁶³

2) فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا “*Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi*”⁴⁶⁴ Bu ayette geçen "عَلَيْهِ" kelimesi üzerine yapılan vakf, 'vakf-ı beyân' olarak nitelendirilmektedir. Zira "عَلَيْهِ" kelimesindeki zamiri eğer Hz. Ebu Bekir'e raci‘ edersek "وَأَيَّدَهُ" kelimesindeki zamiri de Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) raci‘ kılsak bu durumda hem vakf-ı kâfi hem de vakf-ı beyân olur. Bu bağlamda gerçekleştirilen vakf, ayetteki her iki zamirin anlamını netleştirerek okuyucunun metni daha iyi kavramasını sağlamaktadır.⁴⁶⁵

3) وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَّبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ “*Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. Bu ise doğru söyleyenlerdendir.*”⁴⁶⁶ Bu ayette "فَكَذَّبَتْ" kelimesi üzerine yapılan vakf, metnin anlamını açığa kavuşturma açısından büyük bir önem

⁴⁶⁰ Temel, *Vakf ve İbtidâ*, 19

⁴⁶¹ el-Fetih 48/9.

⁴⁶² Temel, *Vakf ve İbtidâ*, 95.

⁴⁶³ Uşmûnî, *Menâru'l-Hudâ*, 364.

⁴⁶⁴ et-Tevbe 9/40.

⁴⁶⁵ Uşmûnî, *Menâru'l-Hudâ*, 165; Temel, *Vakf ve İbtidâ*, 95.

⁴⁶⁶ Yusuf 12/27.

taşımaktadır. Bu vakf ile birlikte "وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ" cümlesinden ibtidâ yapılarak Hz. Yusuf'un (s.a.v) davasının daha doğru bir şekilde anlaşılmasına olanak tanınmıştır.⁴⁶⁷

Not: Vakf-ı beyân iki kısma ayrılır. **Birincisi:** vakf-ı beyân-ı tâm. **İkincisi:** vakf-ı beyân-ı kâfî.⁴⁶⁸ Kanaatimizce Vakf-ı beyân, ya vakf-ı tam ya da vakf-ı kâfî durumlarda meydana gelir diğer vakf çeşitlerinde meydana gelmez.

Not: Günümüzde sıkça kullanılan vakf terimleri, özellikle "vakf-ı ğufrân", "vakf-ı cibrîl", "vakf-ı nebî" ve "vakf-ı beyan" gibi kavramlar, kadîm eserlerde yeterince belgelenmemiştir. Uşmunî'nin "Menâru'l-Huda" adlı eserinde, Sehavi'den aktararak "vakf-ı cibrîl" ve "vakf-ı nebî" terimlerine değinilmiştir. Bu eser dışında, bu kavramların geçtiği pek fazla kaynak bulunmamaktadır.

Ayrıca, Peygamberimiz (s.a.v) tarafından nakledilen bir hadis, Kur'ân-ı Kerim'de on yerde vakfetme taahhüdünü içermektedir: "Kim Kur'ân-ı Kerim'de on yerde vakfetmeyi taahhüt ederse, ona cennet taahhüt ederim." Bu hadis, "vakf-ı ğufrân" teriminin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ancak, bu hadis ve Uşmunî'nin eseri dışında, kadîm metinlerde bu kavramların varlığına dair somut bir kanıt bulmak güçtür.

Son dönem eserlerde ise vakf ve ibtida konularına dair pek çok bilgiye rastlamak mümkündür. Ancak bu eserlerin müellifleri, genellikle kaynak olarak Uşmunî'nin "Menâru'l-Huda" eserini ve ilgili hadisleri kullanmaktadır. Diğer kaynaklarda bu kavramlara dair yeterli detay bulunmamaktadır.

Kanaatimiz odur ki, eğer vakf ile ilgili ilk dönem âlimleri olan İbn Sa'dan (öl: 231/846), el-Enbarî, (öl: 328/940) İbn Evs, (öl:340/952) en-Nahhas (öl: 338/950), Nasr el-Huzâî (öl:231/846), Ebu Amr ed-Dânî, (öl: 444/1052), el-Gazâl ve Ebû'l-Fadl er-Râzî'nin talebesi olan Ebû'l-Âlâ el-Hemedanî (öl: 569/1173) gibi isimler arasında "vakf-ı ğufrân", "vakf-ı cibrîl", "vakf-ı nebî" ve "vakf-ı beyan" gibi kavramlar mevcut olsaydı, bu konulara mutlaka değinmeleri beklenirdi. Zira bu âlimler, ayet başındaki vakf yerlerini sünnet olarak saymış ve bu yerleri "tam", "kâfî" ve "hasen" gibi vakf çeşitleriyle incelemişlerdir.

⁴⁶⁷ Temel, *Vakf ve İbtidâ*, 95.

⁴⁶⁸ Ahkamu't-tecvît, 11.

Sonuç olarak, vakf terimlerinin kökeni ve gelişimi üzerine yapılan araştırmalar, bu kavramların tarihsel olarak ne kadar derin bir geçmişe sahip olduğunu anlamak açısından önemlidir. Ancak mevcut kaynaklar incelendiğinde, bunların ilk dönem âlimleri tarafından sistematik bir şekilde ele alındığına dair yeterli kanıt bulunmamaktadır

2.3. İBTİDÂ ÇEŞİTLERİ

Yukarıda izah edildiği üzere ibtidâ: Kat' veya vakf'tan sonra kıraate başlamak demektir. Bu tarife göre ibtidâ da vakf gibi ulumu'l-Kur'ân bağlamında büyük önem taşımaktadır. Ancak ibtidâ vakf'tan farklı olarak çoğu zaman sadece ihtiyârîdir. Bu nedenle okuyucunun her zaman müstakil ve manası tam anlaşılır bir yerden ibtidâ yapmaya özen göstermesi gerekir.⁴⁶⁹ İbtidâ ya ihtiyârî ya da ihtibârî olur. Burada mevzu, ihtiyârî ibtidâ üzerinde ele alınacaktır. Bu bağlamda ihtiyari ibtidâ, câiz olan ve câiz olmayan ibtidâ olmak üzere ikiye ayrılır. Câiz olan ibtidâ ya hakiki ya da izâfîdir. İzâfî ibtidâ ise caiz olan (tam, kâfi, hasen) ve caiz olmayan (kabîh) ibtidâ ile beraber dörd'e ayrılır.⁴⁷⁰

2.3.1. Hakiki İbtidâ

Hakiki ibtidâ: okuyucunun katı'dan sonra yaptığı ibtidâ şekline hakiki ibtidâ denir. Okuyucu hakiki ibtidâ yaparken iztiaze ve besmele çeker.⁴⁷¹

2.3.2. İzâfî İbtidâ

İzâfî ibtidâ: Okuyucunun vakf'tan sonra yaptığı ibtidâdır. Bu ibtidâ esnasında iztiaze ve besmele getirilmez.⁴⁷²

2.3.2.1. Tam ibtidâ

Tam ibtidâ: (هو الابتداء بكلام تام في نفسه، وليس له بما قبله تعلق لفظي، ولا معنوي) “Kendi özünde tamam olan ve kendinden öncekiyle lafız/i'râb ve manâ cihetiyle alakası olmayan kelimeler ile yapılan ibtidâ şeklidir.”

⁴⁶⁹ Dâni, *el-Muktefâ*, 56; Secâvendî, *'İlelu'l-vukûf*, 17.

⁴⁷⁰ Dâni, *el-Muktefâ*, 56; Feryâl Zekeriyâ, *el-Mizân fî ahkâmi tecvîdi'l-Kur'ân*, 193.

⁴⁷¹ Feryâl Zekeriyâ, *el-Mizân fî ahkâmi tecvîdi'l-Kur'ân*, 193.

⁴⁷² Feryâl Zekeriyâ, *el-Mizân fî ahkâmi tecvîdi'l-Kur'ân*, 216.

Ör: أَمُرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ (Allah'ın emri gelmiştir. Artık onu istemekle acele etmeyin)⁴⁷³

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ (Rabbi hakkında İbrahim ile tertışmaya giren(Nemrut'u) görmedin mi?)⁴⁷⁴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ (Ey iman edenler, Allah'a ve Resûlüne itiat edin.)⁴⁷⁵

2.3.2.2. Kâfî ibtidâ

Kâfî ibtidâ: (البدء بكلمة قرآنية بينها وبين ما قبلها تعلق معنوي فقط لا لفظي) “Kendi başına tamam olan ve kendisinden öncekiyle sadece manâ cihetiyle alakası bulunan kelam ile yapılan ibtidâ şeklidir.”⁴⁷⁶ Mesela Bakara suresi 6. ayette geçen لَا يُؤْمِنُونَ cümlesinden sonra aynı surenin 7. ayeti عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ عَلَى سَمْعِهِمْ ile ibtidâ etmesi gibi. Zira ikinci cümlelerin birinci cümle ile sadece manâ cihetiyle bağı vardır.

2.3.2.3. Hasen ibtidâ

Hasen ibtidâ: (هو البدء بكلام يتعلق بما قبله من حيث المعنى والإعراب معا) “(Kendi zatında tamam olan) kendinden öncekiyle hem lafız/i'râb hem de manâ cihetiyle alakası olan kelam ile yapılan ibtidâdır.” Bu ibtidâ'nın câiz olabilmesi için ayetin başı olması gerekir.⁴⁷⁷

Ör: الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ cümlesinden sonra قَوْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ile ibtidâ yapmak⁴⁷⁸

لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ibaresinden sonra فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ile ibtidâ yapmak⁴⁷⁹

2.3.2.4. Kabîh ibtidâ

Kabîh ibtidâ: (هو البدء بكلمة قرآنية بينها وبين ما قبلها تعلق لفظي ومعنوي) “(Kendi başına tamam olmayan) ve kendinden öncekiyle lafız/i'râb ve manâ cihetiyle alakası olan kelam ile yapılan ibtidâ şeklidir.”⁴⁸⁰ Mesela Bakara suresinin 116. ayetinde geçen وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا cümlesinde اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ibaresinden başlamakla yapılan ibtida, mana değiştiği için kabîh

⁴⁷³ en-Nahl 16/1.

⁴⁷⁴ el-Bakara 2/258.

⁴⁷⁵ el-Enfal 8/20.

⁴⁷⁶ Feryâl Zekeriyâ, el-Mîzân fî ahkâmi tecvîdi 'l-Kur'ân, 217.

⁴⁷⁷ Feryâl Zekeriyâ, el-Mîzân fî ahkâmi tecvîdi 'l-Kur'ân, 217.

⁴⁷⁸ el-Mâûn 107/5-6.

⁴⁷⁹ el-Bakara 2/218-219.

⁴⁸⁰ Feryâl Zekeriyâ, el-Mîzân fî ahkâmi tecvîdi 'l-Kur'ân, 218.

ibtidâdır. Bununla birlikte bu ibtidâ şekli hem caiz değildir hem de bilerek uygulanırsa okuyucuyu günahkâr yapar.

2.3.3. Vasl Hemzesiyle İbtidâ

Kur'ân okuma pratiğinde kârî (okuyucu) için üç temel durum söz konusudur: İbtidâ durumu, vasl durumu ve vakf durumu. Okuyucunun hareke ile vakf etme imkânı bulunmadığı gibi sakın bir kelime ile de ibtidâ yapması mümkün değildir. Bu bağlamda, bazı kelimelerin evveli müteharrik (harekeli), bazılarının ki ise sakindir.

Evveli müteharrik olan bir kelime ile ibtidâ etmek için herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ancak evveli sakın olan bir kelime ile ibtidâ yapmak muhaldir; bu nedenle, bu durumdaki bir kelimenin başına bir hemze eklenmesi gerekmektedir. Bu tür hemzeye "vasl hemzesi" denilmektedir.

Vasl hemzesinin tanımı şu şekildedir: Ortada vasl halinde sâkıt, ibtidâda sabit olan ve kelimenin başında bulunan zâid (ilave) hemze'dir.⁴⁸¹ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى (Resûlüm!) De ki: Hamd olsun Allah'a, selam olsun seçkin kıldığı kullarına."⁴⁸² Ayetinde geçen (الْحَمْدُ), (الَّذِينَ) ve (اصْطَفَى) kelimelerindeki hemze vasl hemzesidir. Çünkü bu kelimelerdeki hemze, öncesinin sonrasına eklenerek okunması durumunda sâkıt, ibtidâ (başlangıç) durumunda ise sâbit olur.

Ayrıca, bu hemze sayesinde evveli sakın olan kelimeyi telaffuz etmek mümkün hale geldiğinden Halil b. Ahmed hemzenin bu özel durumunu "dilin merdiveni" olarak tanımlamıştır. Söz konusu vasl hemzesi genellikle isimlerin, harflerin ve fiillerin başında yer almaktadır ve çoğunlukla kıyasî olarak kabul edilir. Buna karşın bazen sema'î (işitmeye dayalı) kullanım da söz konusu olabilmektedir.⁴⁸³

2.3.3.1. İsimlerde Vasl Hemzesi

Vasl hemzesi isimlerde kıyasî ve semâ'î olarak gelebilmektedir.

Kıyasî: Vasl hemzesi beş harfli fiillerin masdarlarında meksûr olarak gelmektedir.

Ör: اِفْتَرَاءٌ، اِخْتِلَافٌ

⁴⁸¹ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 206.

⁴⁸² en-Neml 27/59.

⁴⁸³ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 206.

Aynı şekilde vasl hemzesi altı harfli fiillerin masdarlarında da meksûr olarak gelmektedir. اِسْتَكْبَارًا ve اِسْتِغْفَارًا örneklerinde olduğu gibi.⁴⁸⁴

Sema‘î: Vasl hemzesi, Kur‘ân-ı Kerim’de yedi isimde bulunmakta ve meksûr olarak gelmektedir. Bunlar: (اِسْم), (اِثْنَيْنِ), (اِمْرَأَةً), (اِمْرُؤ), (اِبْنَةُ), (اِبْن) kelimeleridir.⁴⁸⁵ Bu kelimelerin başındaki hemzeler ibtida durumunda sabit, iki keleme arasına girdiğinde ise sakıt olarak okunur.

2.3.3.2. Harflerde Vasl Hemzesi

Vasl hemzesi Kur‘ân-ı Kerim’deki harflerde sadece lââm-ı tarif ile gelir ve buradaki hemze kıyasî olup harekesi ise meftûh olarak gelmektedir.⁴⁸⁶ Ör: Ahzâb sûresinin 35. ayetinde geçen اِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ kelimelerinin başındaki lââm-ı tarif ile beraber gelen hemze vasl hemzesidir.⁴⁸⁷

Harflerin başındaki vasl hemzesiyle alakalı önemli diğer bir husus ise Hucûrât suresinde geçen اِنَّمَا بِئْسَ الْاِسْمُ اَيَتindeki⁴⁸⁸ اِنَّمَا بِئْسَ الْاِسْمُ kelimelerinin başındaki lââm-ı tarif ile beraber gelen hemze vasl hemzesidir. Buradaki اِنَّمَا بِئْسَ الْاِسْمُ kelimesinin üzerinde ızdıraren veya ihtibaren vakf yapıldığında ve اِنَّمَا ile ibtidâ yapılmak istendiğinde kıraat âlimlerinden Muhammed el-Mutevellî manzumesinde değinildiği gibi iki şekilde ibtidâ yapmak caizdir:

وفي بئس الاسم ابدأ بأل أو بلامه ... فقد صَحَّح الوجهان في النَّشْرِ لِلْمَلَأ

(اِنَّمَا بِئْسَ الْاِسْمُ) terkiibinde (اِنَّمَا) kelimesi ile ibtida yapıldığında) ya başındaki ‘el’ ile veya sadece lââm harfi ile ibtidâ’ et. Bu iki vecih İbnu’l-Cezei’nin *en-Neşr* kitabında sahih görülmüş.⁴⁸⁹

1) Vasl, hemzenin fethasıyla ve lââm harfinin kesrasıyla, (اَلِاسْمُ) şekliyle ibtidâ yapmak.

⁴⁸⁴ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 207.

⁴⁸⁵ Mersafî, *Hidayetü’l-kâri*, 485.

⁴⁸⁶ Hüseyin b. Ahmed b. Abdullah, *Şerhu elfiyeti ibn Malik*, (B.y., yy., ts.), 118.

⁴⁸⁷ Kâbil Nasr, *Gayetü’l-murîd*, 284.

⁴⁸⁸ el-Hucûrât 49/11.

⁴⁸⁹ Muhammed el-Mutevellî, *er-Ravdatu’n-nedîr fî tahrîri evcuhi’l-kitâbi’l-munîr*, thk. Halid Hasen Ebu’l-Cûd, (b.y: y.y., 2004), 488.

2) Vasl hemzesi olmaksızın sadece lâm harfinin kesrasıyla, (لِسْمُ) şekliyle ibtidâ yapmak. Buradaki lâm harfine hareke vermenin sebebi, iki sakinin ağırlığından kurtulmak içindir.

Kıraatçiler her iki şekilde de ibtidâ yapmışlardır. Ancak birinci vecih resmu'l-mushaf'a uymanın gerekliliği sebebiyle daha evlâ ve mukaddemdir.⁴⁹⁰

Söz konusu ayetin بِسْمِ الْإِسْمِ cümlesi vasl durumunda vasl hemzesinin hazfiyle ve lâm harfin kesrasıyla tek vecih şeklinde okunması gereklidir.⁴⁹¹

2.3.3.3. Fiillerde Vasl Hemzesi

Fiillerde olan vasl hemzesi kıyâsîdir. Bununla bereber beş ve altı harfli mâzî fiillerde ve mâzîsi üç, beş ve altı harfli olan emir fiillerinde mevcut olur.

Humâsî (beşli) mâzî fiil: اصْطَفَى = اصْطَفَى عَلَى الْعَالَمِينَ. “Allah birbirinden gelme bir nesil olarak Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıld”⁴⁹²

Sudâsî (altılı) mâzî fiil: اسْتَسْقَى = اسْتَسْقَى. “Musa” وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ = اسْتَسْقَى. “(çölde) kavmi için su istemişti de biz ona: Değneğinle taşa vur! Demiştik.”⁴⁹³

Sulâsî (üçlü) emir fiili: ادْعُ = ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ. “(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır”⁴⁹⁴

Humâsî (beşli) emir fiili: اُنْتَظِرُوا = اُنْتَظِرُوا إِيَّيْكُمْ مِنَ الْمُتَنَظِّرِينَ. “Bekleyin öyleyse, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!”⁴⁹⁵

Sudâsî (altılı) emir fiili: اسْتَغْفِرُوا = اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا. “Dedim ki: Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü O çok bağışlayıcıdır.”⁴⁹⁶

Fiillerde bulunan vasl hemzesinin ibtidâ durumundaki harekesi ya meksûr ya da mazmûm olur.⁴⁹⁷

⁴⁹⁰ Mersafî, *Hidayetü'l-kâri*, 503.

⁴⁹¹ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 207.

⁴⁹² Âl-i İmran 3/33.

⁴⁹³ el-Bakara 2/60.

⁴⁹⁴ en-Nahl 16/125.

⁴⁹⁵ el-A'raf 7/71.

⁴⁹⁶ Nûh 71/10.

⁴⁹⁷ el-Mısırî, *el-Amîd*, 185.

* Vasl hemzesinin bulunduğu fiillerdeki üçüncü harf şayet meksûr veya meftûh olursa o zaman vasl hemzesinin harekesi meksûr olur. Ör: اِضْرَبْ ، اِسْتَكْبِرْ ، اِقْتَرَبْ bu fiillerde görüldüğü üzere اِضْرَبْ fiilinin üçüncü harfi olan (ر) harfi meksûr اِقْتَرَبْ ve اِسْتَكْبِرْ fiillerin ise üçüncü harfleri olan (ب ve ر) harfleri meftûh olduğu için başındaki vasıl hemzesi meksûr gelmiştir.⁴⁹⁸

Vasl hemzesinin bulunduğu fiillerdeki üçüncü harfin harekesi arızı zamme olursa yine de vasl hemzesi ibtidâ durumunda kesre ile okunur. Ör: اِقْضُوا zira bu kelimenin üçüncü harfinin harekesi aslında meksûrdur. Çünkü müfred ve tesniye kalıbına bakıldığında اِقْضِ اِقْضِيا şeklinde olduğunu görülür.

*Vasl hemzesinin bulunduğu fiillerdeki üçüncü harfin harekesi şayet lazımlî zamme olursa veya fiil humâsî yahut sudâsî olup da binâ-i meçhul olursa bu durumda vasl hemzesinin harekesi mazmum olur.⁴⁹⁹ Nitekim İbnu'l-Cezerî de bu hususa manzumesinde şu şekilde değinmektedir:

و ابدأ بهمزة الوصل من فعل بضم ... إن كان ثالث من الفعل يضم

(Şayet bir fiilin üçüncü harfinin harekesi mezmûm ise o fiilden vasl hemzesini zamme ile başla)⁵⁰⁰

Ör: ادْعُ، ابْئَلْ، اسْتَحْفَظُوا

Not: Vasl hemzesinin bulunduğu fiillerdeki üçüncü harfin harekesi meftûh olduğunda vasl hemzesinin fetha ile okunmamasının sebebi ise emir fiilinin müzâri‘ fiili ile karışmasını önlemektir. Örneğin اِضْرَبْ kelimesi اِضْرَبْ şeklinde okunsaydı o zaman fiili müzâri‘, nefs-i mütekellim vahde ile karışacaktı. Yukarıda humâsî ve sudâsî mâzî fiillerden bahsedildi ancak sulâsî (üçlü) ve ruba‘î (dörtlü) mâzî fiillerden bahsedilmedi. Bu durum ister istemez okuyucunun kafasında soru işareti bırakır. Soruyu gidermek için şöyle cevap verilebilir: Zira اَمْرٌ gibi sulâsî ve اَحْسَنُ ruba‘î fiillerin başındaki hemze katı‘ hemzesidir. Mazisi ruba‘î (dörtlü) olan emir fiilindeki اَكْرَمِي gibi başındaki hemzenin meftûh olma sebebi de bu hemze’nin de katı‘ hemzesi olmasıdır.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Muhammed ’Adıl, *el-Munîr*, 207.

⁴⁹⁹ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 207.

⁵⁰⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnu'l-Cezerî, *Manzûmetu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye* (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2001), 7; Kâbil Nasr, *Gayetü'l-murîd*, 280.

⁵⁰¹ Kâbil Nasr, *Gayetü'l-murîd*, 282.

2.3.3.4. Bir Kelimede Vasl ve Kat‘ Hemzelerinin İçtimai

Vasl ve katı‘ hemzesi bir araya geldiğinde iki durum söz konusu olur.

2.3.3.4.1. Vasl Hemzesinin Sakin Olan Kat‘ Hemzesinden Önce Gelmesi

Vasl hemzesinin sakin olan kat‘ hemzesinden önce gelmesi durumu yalnızca fiillerde söz konusu olmaktadır. Örneğin (اُتْمَنَ), (اِئْتَنَ), (اِئْتَنَا) ve (اِئْتُونِي) gibi kelimelerle ibtidâ yapıldığında vasl hemzesi sabit kalırken, sakin olan kat‘ hemzesi kendisinden önceki harekenin cinsine bağlı olarak med harfine dönüşmektedir.

Bu bağlamda, yukarıda zikredilen örnekler aşağıdaki şekilde okunmaktadır: اُتْمَنَ, اِئْتَنَا, اِئْتُونِي ve اِئْتَنَا. Bu okuma biçimi, vasl hemzesinin varlığını koruması ve kat‘ hemzesinin de uygun bir şekilde med harfine dönüşerek vurgusunu yitirmemesi açısından önem taşımaktadır.⁵⁰²

Yukarıda geçen örnekler aşağıdaki ayet örneklerinde kendinden önceki kelimeyle bitişik okunursa o zaman vasl hemzesi hazfedilip kat‘ hemzesi ise sakin olarak sâbit kalır.⁵⁰³

Örnek 1: فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اُوْتِيَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ “Birbirinize bir emanet bırakırsanız, emanet bırakılan kimse emaneti sahibine versin ve (bu hususta) Rabbi olan Allah'tan korksun.”⁵⁰⁴ Burada zikredilen örnekte اِئْتَنَ ibaresinde vasl halinde hemze hazf olunurken, vakfedilip de اِئْتَنَ kelimesinden ibtida edildiğinde hemze'nin isbat edilip dammesi ile med yapılarak ibtida edilir.

Örnek 2: وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اِنَّنِي لِي وَلَا تَفْتِنِي “Onlardan öylesi de var ki: "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der.”⁵⁰⁵ Ayetinde اِئْتَنَ ibaresindeki اِئْتَنَ kelimesinden ibtida edildiğinde vasl hemzesinin harekesi kesra olması dolayısıyla ona uygun med harfi yâ ile meksur olarak اِئْتَنَ şeklinde hemze ile ve med edilerek ibtida edilir.

Örnek 3: ثُمَّ اِنْتُوا صَفًّا وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى “Öyle ise hilenizi kurun; sonra sıra halinde gelin! Muhakkak ki bugün, üstün gelen kazanmıştır.”⁵⁰⁶ Ayetinde اِئْتُوا صَفًّا ibaresindeki اِئْتُوا kelimesinden ibtida edildiğinde vasl hemzesinin harekesi kesra olması dolayısıyla

⁵⁰² Muhammed Adil, *el-Munîr*, 208.

⁵⁰³ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 208.

⁵⁰⁴ el-Bakara, 2/283.

⁵⁰⁵ et-Tevbe, 9/49.

⁵⁰⁶ Taha 20/64.

ona uygun med harfî yâ ile meksur olarak اِيْتُوا şeklinde hemze ile ve med edilerek ibtida edilir.

Örnek 4: وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا اِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ “Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerdensen bizi tehdit ettiğin azabı bize getir dediler”⁵⁰⁷ buradaki اِئْتِنَا kelimesinin durumu önceki örnekteki اِئْتُوا kelimesi gibidir.

Örnek 5: اِيْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا اَوْ اَنْزَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٤-٤) “Eğer doğru söyleyenlerden iseniz, bundan evvel (size indirilmiş) bir kitap yahut bir bilgi kalıntısı varsa onu bana getirin.”⁵⁰⁸ Buradaki اِيْتُونِي kelimesi ile direk ibtidâ’ yapıldığı için, kendindinden önceki harfin harekesi kesre olan vasl hemzesi, kesre harekenin cinsinden olan yâ harfine kalb edilmiş şekliye okunmaktadır.

2.3.3.4.2. İstifhâmîye Olan Kat’ Hemzesinin Vasl Hemzesinden Önce Gelmesi

Bu durumdaki hemze hem fiillerde hem de isimlerde gelmektedir. İstifham hemzesi ve vasl hemzesi fiillerde geldiği zaman vasl hemzesi hazfedilip istifham hemzesi ise meftûh olarak bakî kalır. Bu kapsamdaki hemze, Kur’ân-ı Kerim’de sayılı fiillerde gelmektedir.⁵⁰⁹

Ör: 1) اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا

“De ki (onlara): Siz Allah katından bir söz mü aldını”⁵¹⁰

2) اَطَّلَعَ الْغَيْبِ اَمْ اَتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا

“O, gaybı mı bildi, yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı?”⁵¹¹

3) اَمْ بِهِ جِنَّةٌ اُفْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا

“Acaba o, yalan yere Allah'a iftira mı etmiştir? Yoksa onda delilik mi var?”⁵¹²

4) اَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ

“Allah, kızları oğullara tercih mi etmiş!”⁵¹³

⁵⁰⁷ el-A'râf, 7/77.

⁵⁰⁸ el-Ahkâf, 46/4.

⁵⁰⁹ Muhammed Adil, el-Munîr, 209.

⁵¹⁰ el-Bakara, 2/80.

⁵¹¹ Meryem, 19/78.

⁵¹² Sebe', 34/8.

⁵¹³ es-Saffât 37/153.

5) اتَّخَذْنَاهُمْ سِحْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمْ الْأَبْصَارُ

“Alaya aldığımız onlar değil miydi? Yoksa (buradalar da) onları gözden mi kaçırdık?”⁵¹⁴

6) اسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ

“Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin?”⁵¹⁵

7) سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ

“Onlara mağfiret dilesen de dilemesen de birdir.”⁵¹⁶

Asım’ın râvîsi Hafs’a göre bahsedilen bu sayılı filler, Kur’ân’da bu örneklerin dışında olmadığını belirtmektedir. Bu ayetlerde geçen kelimelerin aslı şöyledir: اتَّخَذْتُمْ،⁵¹⁷ أطلع، أفترى، أصطفى، استكبرت، استغفرت geldiğinden tahfif için hazf edilmiş, yazılmamıştır.⁵¹⁸

İstifham (soru) ve vasl hemzesi, isimlerde yer aldığında, her ikisi de bulunduğu kelimenin içinde kalıcı bir nitelik taşımaktadır. Ancak bu kalıcılığın sağlanabilmesi için, vasl hemzesinin başta meftûh olan elif-lâm ile marife olmuş ismin başında yer alması gerekmektedir. Bu şartların gerçekleşmesi durumunda, istifhamın haber ile karışmaması ve anlamın da değişmemesi adına vasl hemzesinin hazfî (silinmesi) caiz görülmemiştir.

Bu kapsamda, Kur’ân-ı Kerim’de hemze-i vasl içeren üç kelime bulunmaktadır (الذَّكَرَيْنِ)، (الَّذِينَ)، (اللَّهُ)، ve bu kelimeler Kur’ân’da toplam altı farklı yerde geçmektedir.⁵¹⁹

1) قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ

“De ki: O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti?”⁵²⁰

2) قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ

⁵¹⁴ es-Sâd 38/63.

⁵¹⁵ es-Sâd 38/75.

⁵¹⁶ el-Münâfikûn 63/6.

⁵¹⁷ Kâbil Nasr, Gayetü ’l-murîd, 285.

⁵¹⁸ Kâbil Nasr, Gayetü ’l-murîd, 286.

⁵¹⁹ Muhammed Adil, el-Munîr, 209.

⁵²⁰ el-En’âm 6/143.

“De ki: O bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı?”⁵²¹

3) اَللّٰنْ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُوْنَ

“Şimdi mi? Hâlbuki onu (azabın gelmesini) istemekte acele ediyordunuz?”⁵²²

4) اَللّٰنْ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِيْنَ

“Şimdi mi (iman ettin)! Hâlbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun.”⁵²³

5) قُلْ اَللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُوْنَ

“De ki: Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?”⁵²⁴

6) اَللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُوْنَ

“Allah mı daha hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı?”⁵²⁵

Yukarıda geçen örneklerde vasl hemzesinde iki vecih caizdir:

Birincisi, vasl hemzesi med harfi elif'e ibdal edilerek ve aslî sâkin bir harfe rast geldiği için doyurucu şekilde med yapılarak okunur. Edâ itibarıyla evla ve mukaddem olan bu vecihtir. Zira bu gibi örneklerde vasl hemzesinin hazfi, istifhamın haber ile karıştırılmasına sebebiyet verir. Vasl hemzenin isbatı ise vasl durumunda vasl hemzesinin isbatına sebebiyet verir ki bu da açık bir hatadır.⁵²⁶ Bu nedenlerden dolayı vasl hemzesinin elif harfine ibdâl edilmesi mukaddem vecih olmuştur. Dâni, nahivcilerin çoğunun görüşleri de bu yönde olduğunu söyler.⁵²⁷ Bu şekildeki medde, meddu'l-fark denir. Çünkü istifham ile haber arasına fark koyan bir meddir.⁵²⁸

İkincisi, med yapmaksızın hemze ve elif arasında teshil yapmaktır.⁵²⁹

⁵²¹ el-En'âm 6/144.

⁵²² Yûnus 10/51.

⁵²³ Yûnus 10/91.

⁵²⁴ Yûnus 10/59.

⁵²⁵ en-Neml 27/59.

⁵²⁶ Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Abdulğani ed-Dimyâtî, *İthâfu fuḍalâi'l-beşer fi'l-kırâ'âti'l-erbe'ate 'aşer*, thk. Enes Mehre (Lübnan: Daru'l Kutubi'l-'İlmiyye, 1998), 71.

⁵²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/377.

⁵²⁸ Hafiyân, *Keyfiyyetu tertîli'l-Kur'ân*, 62.

⁵²⁹ Muhammed Adil, *el-Munîr*, 210.

2.4. VAKFETME KEYFİYETLERİ

Kurrâ, terim olarak vakfı iki şekilde tanımlamışlardır. Bu tanımlardan birisi “vakf esnasında harf ve hareke ile telaffuz etme keyfiyetidir.”⁵³⁰ Kurra bu şekildeki vakf için bazı başlıklar koymuşlardır. Mesela: kelime sonlarında vakfetme keyfiyeti, tâ-i te’nîs üzerine vakfetme gibi.⁵³¹ Bu bölümde resmu’l-mushaf dikkate alınarak kelimelerin mushaftaki hattı esas alınarak vakfetme keyfiyetleri ele alınacaktır.

2.4.1. Sonu Sahih Olan Kelimelerde Vakfetme Keyfiyeti

Sonu sahih olan kelime demek, son harfinde herhangi bir illet/med harfi olan (ا و ی) harflerinden birisi bulunmayan kelime demektir. Vakf konusu, kelimenin sonu ile alakalı olduğundan kelimenin başında veya ortasında illet harflerinin varlığının herhangi bir etkisi söz konusu olmaz. Kıraatçiler, sonu sahih olan kelime üzerine genellikle şu beş şekilde vakf etmişlerdir: Halis sükûn, revm, işmam, hazf ve ibdâl.⁵³² Bunların her biri ayrı birer başlık altında izah edilecektir...

2.4.1.1. Halis Sükûn ile Vakf

Vakf’ta asl olan harfin üzerine iskân ile vakf etmektir.⁵³³ İbn. Cezerî’nin de ifade ettiği gibi الوقف السكون “Vakf ’ta asl olan sükûndur.”⁵³⁴ Keza geçiş durumunda harekeli olan bir kelime üzerine vakf edildiği zaman, iskân ile vakf etmek esastır. Vakfin sözlük anlamı, kesmek ve terk etmek olması ve vakf durumunda da harekenin terk edilmesi, bu esası teyit edilmektedir⁵³⁵ Diğer yandan, vakf, ibtida’nın; hareke ise sükûnun zıddı olduğundan dolayı, hareke ibtidâ’ya sükûn ise vakf’a has olmuştur. Bu görüş, nahivcilerden bir gurup ve kıraatçilerin çoğunun görüşüdür.⁵³⁶

Halis sükûn (revm ve işmam’dan arınmış sükûn) üzerine vakfetme, hem mu‘rab hem de mebnî lafızlarda gerçekleşebilir. Bu lafızların son harflerinin harekesi; mazmûm, meftûh veya meksûr olmasına bakılmaksızın, halis sükûn ile vakfetmek açısından

⁵³⁰ et-Tayyar, *Vukûfu’l-Kur’ân*, 14.

⁵³¹ et-Tayyar, *Vukûfu’l-Kur’ân*, 14.

⁵³² Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 509.

⁵³³ Abdulfettah Abdulganî el-Kâdi, *el-Vâfi fî şerhi’ş-Şâtibiyye* (Medine: Mektebetü’l-Dâr, 1992), 174.

⁵³⁴ Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-neşr*, 357.

⁵³⁵ Celâleddîn Abdurrahman b. Kemâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî ’ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrût: Daru’l Kutubi’l-’İlmiyye, 1971), 135.

⁵³⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/121.

herhangi bir fark bulunmamaktadır. Aynı şekilde, son harfin şeddeli veya tenvînlî olması da bu konuda bir ayrım oluşturmamaktadır. Ancak, eğer söz konusu tenvîn iki üstünden mebnî ise bu durumda tenvîn, elif'e ibdâl edilerek vakfedilir.⁵³⁷

Ör: حُوباً كَبِيرًا⁵³⁸

وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى⁵³⁹

Bu gibi örneklerde tenvîn elif'e ibdal edilerek medd-i tabii şeklinde vakf edilir.

2.4.1.2. Revm ile Vakf

Revm kelimesi sözlükte talep etmek demek olup çalınmış ve gizlenmiş hareke demektir.⁵⁴⁰ Bir kıraat kavramı olarak revm, harekenin bir kısmını telaffuz etmekten ibarettir. Veya sesin çoğu kaybolacak seviyede sesi hareke ile zayıflatmaktır. İbn Cezeri'ye göre yukarıdaki her iki tanım da birdir.⁵⁴¹ İmam-ı Şâtibî (öl. 590/1194) ise revm'i şöyle tarif etmiştir:

ورومك إسماع المحرك واقفا ... بصوت خفي كل دان تنولا

“*Revm, sana yakınlaşan herkese vakf halinde, gizli sesle harekeyi duyurmandır*”.⁵⁴²

Ebû Amr ed-Dânî'ye (öl. 444/1053) göre revm'in hakikati: Sesin çoğu yok olana kadar, sesi zayıflatmaktır. A'ma olan birisi duyacak şekilde hafif bir sesle son harekeyi işittirmektir.⁵⁴³

Revm, ötre ve esre harekelerinde yapılır. Üstün harekesi ise zayıf bir hareke olduğundan bölünmesi güç olduğu gibi bir kısmını telaffuz edip bir kısmını telaffuz etmemek de aynı şekilde güçtür. Bu anlamda revm'de harekenin bölünmesi söz konusu olduğundan ve üstün harekesi de buna müsait olmadığından dolayı, kıraat alimleri de üstün harekesinde revm'in yapılmasını uygun görmemişlerdir.⁵⁴⁴ Ancak Sîbeveyhi (180/796) veya genel nahivcilere göre revm her üç harekede de yapılabilir.⁵⁴⁵ Çünkü

⁵³⁷ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 510.

⁵³⁸ en-Nisâ 4/2.

⁵³⁹ Fussilet 41/44.

⁵⁴⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 1116.

⁵⁴¹ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 510.

⁵⁴² Kâdî, *el-Vâfî fî şerhi 'ş-Şâtibiyye*, 1/174.

⁵⁴³ Dânî, *et-Teyisîr*, 58.

⁵⁴⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 135.

⁵⁴⁵ Kâdî, *el-Vâfî fî şerhi 'ş-Şâtibiyye*, 176; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 512.

okuyorsa revm veya işmam ile vakf yapması, pek fazla anlam ifade etmez. Çünkü üzerine vakf yapılan kelimenin harekesini kendisi için beyan etmesine ihtiyaç yoktur.⁵⁵²

* Revm, vasl gibidir.⁵⁵³ Vasl gibi olduğu için de medd-i arız gibi durumlarda sadece kasr ile yapılır. Çünkü medd-i arız vasl durumunda medd-i tabii olur ve uzatma ölçüsü bir elif miktarıdır. Binaenaleyh medd-i arız gibi durumlarda revm ile vakf yapıldığında sadece meddi tabii gibi bir elif miktarı uzatılabilir.⁵⁵⁴ Medd-i arızda med ölçüleri konusunda, revm’de ve işmam’ın kasr vechinde bir elif miktarı med edilmesi, diğer uzun uzatma ölçülerine nazaran kıraatte kasr olarak tanımlanmıştır. Bu sebeplerden dolayı revm, sadece kasr ile yapılacağını söylenebilir.

* Revm’in miktarı; Revm ile vakf yapılırken, son harfin harekesini belirtmek için gizli bir sesle çıkartılmaya çalışılır. Ancak bu sesin miktarı takdiri bir şey olmakla beraber, genellikle âlimler, “sesin üçte birini çıkartmaktır.” şeklinde ifade etmişlerdir.⁵⁵⁵

* Revm (الروم) ile ihtilas (الاختلاس) harekenin zayıflatılması bakımında birbirlerine benzeseler de **revm ile ihtilas arasında bazı farklar bulunmaktadır:**

(1) Revm’de harekenin üçte biri çıkarılıp üçte ikisi gizlenirken, ihtilas’ta ise harekenin üçte ikisi çıkarılıp üçte biri gizlenir.

(2) Revm, sadece vakf halinde meydana gelirken, ihtilas ise hem vakf hem de vasl halinde meydana gelir.

(3) Revm, sadece ötre ve esre hareketlerinde yapılır. İhtilas ise ötre, esre ve üstün hareketlerinin üçünde de yapılabilir.⁵⁵⁶

2.4.1.3. İşmam ile Vakf

Kıraatçilerin örfünde işmam, son harfî sükûn ile telaffuz ettikten sonra ötreye işaret etmek üzere dudakları sessizce öne doğru yummandır.⁵⁵⁷ İmam-i Şâtibî, işmam’ı şöyle

⁵⁵² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/125.

⁵⁵³ Feryâl Zekerîyyâ, *el-Mizân fî ahkâmi tecvîdi’l-Kur’ân*, 219.

⁵⁵⁴ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 309.

⁵⁵⁵ Muhammed, ‘Abbas el-Bâz, *Mebâhis fî ‘ilmi’l-kırâât me’â beyâni usûli Hafs*, (Kahire: Daru’l-Kelime, 2004), 1/107.

⁵⁵⁶ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 510; Feryâl Zekerîyyâ, *Ahkâmi tecvîdi’l-Kur’ân*, 219.

⁵⁵⁷ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 512.

tanımlar: والاشمام اطباق الشفاه بُعِيد ما – يَسْكُنُ لا صوت هناك فيصحلا “İşmam, sükûndan hemen sonra dudakları biraz öne doğru yummaktadır, orada hiç ses yok ki zayıf bir ses çıksın.”

İmam ed-Dânî, (öl. 444/1053) ise *et-Teysîr* kitabında işmam’ı şöyle tarif eder; İşmam, aslen harfin sükûnundan sonra dudakları yummaktadır. İşmam’ın yapılışı esnasında sadece işaret söz konusu olduğundan kör olan birisi bunu idrak edemez. Tanımlarda gecen sessiz ifadesi, işmam ve revm’i birbirinden ayıran en önemli noktadır. Zira revm’de ses vardır, işmam’da ise ses yoktur.⁵⁵⁸

Yukarıda verilen tanımlarına göre kıraat âlimlerinin değindiği işmam’la vakfetmenin bir kısım faydaları ve konuyla alakalı dikkat edilmesi gereken birtakım hususlar söz konusudur:

* İşmam yapılırken nefesin çıkması için iki dudak arası açık bırakılır.⁵⁵⁹

* Ötreye işaret etmek amacıyla dudakların yumulması, sükûn durumundan hemen sonra gerçekleşmelidir. Eğer sükûn ile işmam arasında herhangi bir zaman aralığı olursa, bu durumda vakf, işmam ile değil, halis sükûn ile yapılmış kabul edilir.⁵⁶⁰

* İşmamın gözle görülüp kulakla duyulamaması nedeniyle, görme engelli bireyler için bu uygulamanın anlamlı olmadığı vurgulanmalıdır.

* İşmam, ötre harekesinde olur, üstün ve esre harekelerinde olmaz. Zira yukarıda da zikredildiği üzere işmam yapılırken dudaklar öne doğru yumulur. Bu uygulama ise ötre harekesine münasiptir, üstün ve esre’ye münasip değildir. Çünkü üstün’de dudaklar birbirinden açılır, esre’de ise alt dudak aşağıya doğru meyl edilir. Şâyet işmam, üstün ve esre harekelerinde yapılırsa, üzerine işmam yapılan harfin harekesi, vasl durumunda ötre harekesiyle karışır.⁵⁶¹

* İşmamın faydası, üzerine vakf yapılan harfin vasl durumunda hangi hareke ile okunacağını belirtmektir. Bu uygulama, harfi dinleyen ve karî’nin ağzına bakan kişi için okunan kelimenin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Yani işmam, o harfin hangi harekeye sahip olduğunu net bir şekilde ifade etme görevini üstlenir.⁵⁶²

⁵⁵⁸ Kâdî, *el-Vâfî*, 175.

⁵⁵⁹ Feryâl Zekerıyyâ, *el-Mîzân fî ahkâmi tecvîdi’l-Kur’ân*, 221.

⁵⁶⁰ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 512.

⁵⁶¹ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 513.

⁵⁶² Suyûtî, *el-İtkân*, 135.

Üç vecihle uygulanabileceği yukarıda zikredilen vakf'ı, üzerinde vakf edilen kelimeye göre üç başlık altında ele almak mümkündür:

2.4.1.3.1. Üç Vecih ile Vakf'ın Caiz Olduğu Yerler

Üç vecihle vakfın caiz olması halis sükûn, revm ve işmam durumunda olur. Buralarda vakf, mu'rab ve sonu merfu' olan kelimelerde gerçekleşebilir.

Ör: {لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} ⁵⁶³

{وَاللَّهُ يَقْضِي وَيُنْصُطُ} ⁵⁶⁴

Âyetlerde geçen يَقْضِي وَيُنْصُطُ üç vecih (halis sükûn, revm ve işmam) ile vakfetmek caizdir.

Aynı şekilde sonu mazmûm olan mebni kelimelerde, üç vecih ile vakfetmek caizdir.

Ör: ⁵⁶⁵{لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ} Âyetteki قبل، بعد kelimelerinde olduğu gibi. Bu tarz kelimelerde, iskân, revm ve işmam ile vakf edilebilir.

2.4.1.3.2. İki Vecihle Vakf'ın Caiz Olduğu Yerler

İki vecihle vakfın caiz olması, halis sükûn ve revm durumunda olur. Bu da mu'rab, mebni ve sonu meksûr olan kelimelerde gerçekleşir.

Ör: ⁵⁶⁶{وَلَيْنِ اتَّبَعَتْ أَهْوَاءَهُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ}

{هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ} ⁵⁶⁷

Yukarıdaki âyetlerde bulunan العلم ve هَؤُلَاءِ kelimelerinde olduğu gibi hem iskân hem de revm ile vakf etmek caizdir. Burada zikredilen iki örneğin sonlarında vakfedildiğinde sükûn ile (cezm verilerek) vakfedilebileceği gibi bu kelimelerinin sonunda yer alan mîm (م) ve hemze (ء)'nin kesra harekesi revm ile (sesin çoğu kaybolacak şekilde kesra harekesi zayıfça belirtilerek) de vakfedilebilir.

⁵⁶³ el-Bakara 2/163.

⁵⁶⁴ el-Bakara 2/245.

⁵⁶⁵ er-Rûm 30/4.

⁵⁶⁶ el-Bakara 2/145.

⁵⁶⁷ Âl-i İmran 3/66.

2.4.1.3.3. Bir Vecihle Vakf'ın Caiz Olduğu Yerler

Sadece halis sükûn ile vakfin caiz olduğu, revm ve işmam'ın uygulanmasına cevaz verilmeyen durumları beş gruba ayırmak mümkündür:⁵⁶⁸

1) Sonu ta-i marbuta (kapalı ta) ile biten kelimeler: Bu tür kelimelerde icma-i kurra'ya (kurra'ların görüş birliği) göre yalnızca iskân ile vakf yapılması caizdir; revm ve işmam'ın yapılması caiz değildir. Çünkü bu gibi durumlarda, i'râb harekesine sahip olan harfin üzerinde vakf edilemez. Vakf durumunda kelimenin aslî harfî olan tâ harfî yerine hâ harfî üzerine vakf edilir.⁵⁶⁹

Ör: وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ⁵⁷⁰ bu gibi örnekte sadece iskân ile vakf yapmak caizdir.

Sonu tâ-i meftûha (açık tâ) ile biten kelimelerde ise İbn Kesir, Ebu Amr, Kisaî ve Yakub'un kıraatlarına göre,⁵⁷¹ bu tâ'nın (ت), hâ (ه) harfine dönüşecek olması sebebiyle yalnızca iskân ile vakfa izin verilmiştir.⁵⁷² Diğer yandan resmu'l-mushaf'a uyan ve vakf sırasında "tâ"yı kendi haline bırakan diğer kıraatçılar, son harfin harekesine bağlı olarak iskân, revm ve işmam ile vakfa izin vermişlerdir. Örneğin "بقيت، رحمت" kelimelerinin ve benzeri diğer kelimelerin son harekesine göre revm, işmam ve iskân üzere vakf edilebilir.

2) Vasl durumunda cem' 'mîm'ini, Nâfi, İbn Kesir ve Ebu Cafer gibi kıraat imamlarından bazıları وَيَنْصُرُكُمْ عَلَيْهِمْ⁵⁷³ âyetinde geçen عليهم kelimesi örneğinde olduğu gibi sakın cemi' mim'lerini vasl halinde zammeli olarak ve 'vâv' harfinin ilavesiyle عَلَيْهِمْ şeklinde med ve sıla ile okurlar. Bu kurra, vakf halinde ise sadece iskân ile vakf ederler.⁵⁷⁴

3) Vasl durumunda arızî bir harekeyle harekelenmiş olan kelimelerde de işmam caiz değildir: Arızî harekeleme iki sebeple gerçekleşir: Birincisi nakil yoluyla gerçekleşir. Örneğin "قُلْ أَوْحِي". Verş kıraatına göre hemzenin harekesi kendinden önceki sakın olan 'lâm'a nakledilir. Yani Verş kıraatına göre "قُلْ" kelimesinin üzerine sadece iskân ile vakf yapılabilir. İkincisi: İltika-i sakineyn sebebiyle iki sakın harfî yan yana getirmekten kaçınmak için de arızî harekeleme uygulanır. Örneğin "أَنْ أَنْذِرَ النَّاسَ". Burada ra harfinin

⁵⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/122.

⁵⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 124.

⁵⁷⁰ el-Beyyine 98/5.

⁵⁷¹ Dimyâtî, *İthâf*, 1495.

⁵⁷² Abdulfettah el-Kadî, *el-Budûru 'z-zâhire*, 313.

⁵⁷³ et-Tevbe 9/14.

⁵⁷⁴ Kadî, *el-Vâfî fî şerhi 'ş-Şâtibiyye*; 177; Kadî, *el-Budûru 'z-zâhire*, 17.

harekesi iltika-ı sakineyn'den kurtulmak amacıyla getirilen arızî bir harekedir. Bu nedenle bu tür kelimelerde de sadece iskân ile vakf edilmesine cevaz vardır.⁵⁷⁵ İmam-ı Şâtibi (r.a) bu üç maddeye şu şekilde işaret etmiştir:

وفي هاء تأنيث وميم الجميع قل ... وعارض شكل لم يكونا ليدخلا
olan harekede revm ve işmam olmaz.”⁵⁷⁶ Cem’ ‘mîm’i ve arızı hareke vakf durumunda yok olduğundan ve hâ-i te’nîs ise sakin olduğundan dolayı revm veya işmam ile vakf olunmaz.⁵⁷⁷

4) Vasl ve vakf durumunda sonu sakin olan kelimelerde de işmam söz konusu değildir. Çünkü bu tarz kelimelerde vakf ile hazfedilmiş herhangi bir hareke bulunmamaktadır.⁵⁷⁸

Ör: ⁵⁷⁹يا أيها المدر * فَمُ فَأَنْذِرْ * وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ * وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ * والرجز فاهجر gibi kelimelerde vasl olduğu gibi vakf durumunda sadece iskân ile vakf edilir.

5) Vasl durumunda sonu üstün olan kelimelerde de işmam yapılmaz.

Ör: ⁵⁸⁰اهدنا الصراط المستقيم ve ⁵⁸¹تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ gibi kelimelerde vakf durumunda sadece iskân ile vakf yapılır. İşmam ile vakf edilmez.⁵⁸² Çünkü işmam’da zamme harekesine işaret bulunmaktadır.

Not: Sonu ‘Râ’ harfiyle biten kelimenin üzerine işmam ve sükûn ile vakf edildiği zaman, ‘râ’dan önceki veya bir önceki harfin harekesine bakılır.

* Kendinden önceki harfin harekesi esre olursa بُعْثَرِ gibi

* Kendinden önceki harf sakin bir önceki harfin harekesi esre olursa وَالشَّعَرِ gibi

* Kendinden önce sakin ya harfi olursa وَالْعِيرِ، وَنَكِيرِ، وَنَذِيرِ، وَلَا ضَبِيرِ gibi

⁵⁷⁵ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 515.

⁵⁷⁶ Kâdî, *el-Vâfî*, 177.

⁵⁷⁷ Dâni, *et-Teyssîr*, 52.

⁵⁷⁸ Ali Temel, “Kıraat İlminde İşmâm ve Hücetleri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2024), 46-69. s. 54.

⁵⁷⁹ el-Müddessir 74/1,2,3,4,5.

⁵⁸⁰ el-Fatiha 1/6.

⁵⁸¹ Tebbet 111/1.

⁵⁸² Temel, “Kıraat İlminde İşmâm ve Hücetleri”, 54.

* Kendinden önce imale olunmuş üstün ise وَكِتَابُ الْأُبْرَارِ gibi. (Bu örnek elif harfini imâleli okuyan kıraatçiler için geçerlidir.)

*Kendinden önce, harekesi üstün olan incelmış ra harfi olursa إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرِّ كَالْقَصْرِ gibi. (Bu örnek, birinci Râ harfini ince okuyan kıraatçiler için geçerlidir.) Nitekim Verş kıraatı ikinci Râ harfinin harekesinden dolayı birinci Râ harfini de incelterek okumuştur.⁵⁸³

Râ harfi meşhur görüşe göre yukarıdaki durumlara göre sükûn ve işmam ile vakf halinde ince, yukarıdaki durumlar dışında ise kalın okunur.⁵⁸⁴

Sonu ‘Ra’ harfiyle biten kelimenin üzerine revm ile vakf edildiği zaman ise hem Râ harfinin hem de Râ’dan önceki harfin harekesine bakılır:

1) Râ’nın harekesi esre olursa, revm ile vakf edilmesi durumunda her hâlükârda ince okunur. Ör: وَالْعَصْرِ

2) Râ’nın harekesi ötre olursa, kendinden önceki veya bir önceki harfin durumuna ve harekesine bakılır.

* Kendinden önceki harfin harekesi esre olursa ör: وَالْأَشِيرُ

* Kendinden önceki harf sakin bir önceki harfin harekesi esre olursa ör: وَنَذِيرُ

* Kendinden önce sakin ‘ya’ harfi olursa ör: وَالْخَيْرُ

‘Râ’ harfi bu durumlarda revm ile vakf yapmak istenildiğinde Verş’e göre ince, diğer imamlara göre ise kalın okunur.⁵⁸⁵

2.4.1.4. Hazf ile Vakf

Hazf ile vakf genelde dört yerde yapılır.

a) Kelimenin sonu mecrûr ve merfû’dan oluşan tenvîn olursa. Bu şekilde münevven olan kelimelerin üzerinde tenvîn’in hazfî ile vakf yapılır.⁵⁸⁶

⁵⁸³ Semîn el-Halebî, *Durru’l-mesûn*, 10/638.

⁵⁸⁴ Muhammed İbrahim, Muhammed Salim, *Ferîdetü’l-dehr fî te’sîl ve cem’i’l-kırâât* (Kahire: Daru’l-Beyânî’l-‘Arabîyy, 2003), 4/696; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/105.

⁵⁸⁵ Dâni, *et-Teyşîr*, 57; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/106.

⁵⁸⁶ Feryâl Zekerîyyâ *el-Mîzân fî ahkâmî tecvîdi’l-Kur’ân*, 1/ 221; Detaylı bilgi için bk. Osman Bostan, “Kıraat İlminde Râ (ر) Harfi: Son Dönem Osmanlı Kurrâlarından Tedkik-i Mesâhif-i Şerîfe Meclisi Âzası

Ör: ⁵⁸⁷ إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ * فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ

b) İster ‘vâv’ ister ‘ya’ olsun zamir olan ha’nın sılasının (medd-i sıla) üzerine vakf edildiğinde zamme ve kesre’nin işbâ’ından ortaya çıkan gizli ‘‘vâv’’ ve ‘‘ya’’ hazf edilerek durulur.⁵⁸⁸

Ör: ⁵⁸⁹ بَلَىٰ إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا burada رَبُّه ve بِه kelimelerinde olduğu gibi vasl halinde okunan ‘vâv’ ve ‘yâ’ harfleri, vakf durumunda ise hazf olunur.

c) Cem’ mim’ini sılası ile okuyan kıraatçılara göre Cem’ mim’inin üzerine vakf edildiğinde sılası hazfedilerek durulur.

Ör: ⁵⁹⁰ عَلَيْنَا أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مِّنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ

d) Vasl durumunda zevaid olan ya’ları okuyan kıraatçılara göre vakf halinde zevaid olan ya’ların hazf edilerek vakf edilmesi gerekir.⁵⁹¹

Ör: ⁵⁹² فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنَ ve ⁵⁹³ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنَ örneklerinde olduğu gibi Nâfi’, Ebû ‘Amr, Hamza, Kisâî ve Ebû Ca’fer zevaid ya’ları vasl durumunda isbât ederler, vakf durumunda ise hazf ederler. İbni Kesîr ve Yakup her iki durumda da zevaid ‘yâ’ları isbât ederler. İbn ‘Amr, ‘Asım ve Halef ise her iki durumda da zevaid ‘yâ’ları hazf ederek okurlar.⁵⁹⁴

2.4.1.5. İbdâl ile Vakf

Resmu’l-mushaf açısından ibdal, bir harfî başka bir harf ile değiştirmek ve çevirmektir.⁵⁹⁵ İbdâl ile vakf iki şeyde icra olunur.

a) Tenvîn

Bursalı Süleyman Vehbi Efendi’nin Risâle-i Râiyye Adlı Eseri Özelinde Bir İnceleme”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (Aralık 2024), 592-618.

⁵⁸⁷ el-Vakıa 56/77,78.

⁵⁸⁸ Suyûtî, *Behcetü’l-merdiyye*, 2/404.

⁵⁸⁹ el-İnşikak 84/15.

⁵⁹⁰ El-Mâide 5/105.

⁵⁹¹ Mersafî, *Hidâyetü’l-Kârî*, 516.

⁵⁹² el-Fecr 89/15.

⁵⁹³ el-Ahzâb 33/16.

⁵⁹⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 237.

⁵⁹⁵ Kaddûrî, *el-Muyesser*, 134. el-’Aşşî, *Delîlu’l-itkân*, 56.

- Mansup olan isimdeki tenvîn'de olur. Ör: ⁵⁹⁶ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا burada kelimesindeki tenvin vakf durumunda elif harfine ibdal edilerek medd-i tabii şeklinde vakfedilir.

- Maksûr olan isimdeki tenvîn'de olur. Ör: ⁵⁹⁷ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمَى

- فَاِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا Ör: فَاِذَا ' lafzındaki tenvîn'de olur.

Bu örneklerdeki عَمَى ve فَاِذَا kelimelerindeki tenvinler vakf durumunda elif harfine ibdâl edilerek ve medd-i tabii şeklinde vakfedilir.

b) Müfred isim ile muttasıl olan ta-i tenîs'te olur.⁵⁹⁸ Ör: ادْعِ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ ⁵⁹⁹ bu örnekte الموعدة الحسنة kelimelerindeki kapalı te'nîs tâ harfleri, "ha" harfine ibdâl edilerek vakf edilir.

Not: Sonunda, hareke veya elif'ten sonra mutetarrife (sona düşmüş) hemze olan isim. Hamza'ya göre bu şekildeki ismin üzerine vakf yapıldığı zaman, mutetarrife olan hemze kendinden önceki hareke cinsindeki med harfine ibdâl edilerek vakf edilir. Ör: ⁶⁰⁰ Buradaki örneklerden اِقْرَأْ ve بَدَأْ اِقْرَأْ kelimeleri Hamza'ya göre sondaki hemzeler elif harfine kalb edilip med-i tabii yapılarak اِقْرَأْ ve بَدَأْ şeklinde vakf edilir. Keza نَبِيٌّ ve شَاطِئٌ kelimelerin sonundaki hemzeler, Hamza'ya göre yâ harfine ibdâl edilerek نَبِيٌّ ve شَاطِئٌ şeklinde meddi tabii yaparak vakf edilir.

2.4.2. Sonu Mu'tell Olan Kelimelerde Vakfetme Keyfiyeti

Mu'tell (المعتل) kelimesi ismi fâil olup (اعتل) kökünden gelir ve hasta anlamındadır. İstılahta ise asli harflerinden birisi illetli harf olan kelimedir.⁶⁰¹ Konu kapsamında asıl mevzu, sonunda illet (ا و ي) harflerinden biri bulunan kelimelerde durulduğunda nasıl vakf edileceği hususudur. Mesela; وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ; *"İnsanın başına bir sıkıntı gelince, Rabbine yönelerek O'na yalvarır."*⁶⁰² سن، انما تقضى هذه الحيوۃ الدنيا

⁵⁹⁶ el-Ahzâb 33/3.

⁵⁹⁷ Fussilet 41/44.

⁵⁹⁸ Mersafî, *Hidâyetü'l-Kârî*, 518; Suyûtî, *el-İtkân*, 570.

⁵⁹⁹ en-Nahl 16/10.

⁶⁰⁰ Abdulkadir Muhammed Mensur, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-Kur'ân* (Halep: Dâru'l-Kalemi'l-Arabî, 2002), 132.

⁶⁰¹ Mes'ûd b. 'Ömer b. 'Abdullâh et-Taftâzânî, *Tedricü'l-edânî ilâ kırââtü şerhu's-Sa'd 'alâ tesrîfi'z-Zencânî*, (Midyat: İslami Kitaplar. ts.), 118.

⁶⁰² ez-Zümer 39/8.

bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin.”⁶⁰³ “O, zararını faydasından daha (akla) yakın olan bir varlığa yalvarır.”⁶⁰⁴ şeklindeki âyetlerde bulunan *يَدْعُوا* (ya, u, y) ile bitmiş ve meddi tabii olarak vakf edilir.

Sonu mu’tell olan kelimelerin üzerinde vakf şekli, resmu’l-mushaf’ta illet (med) harflerinin varlık ve yokluğuna göre belirlenir. Bu hususta tüm kurra ittifak halindedir. Sonu mu’tell olan kelimelerde, aşağıda değinilecek genel ilkeler çerçevesinde şu şekilde vakf edilir:⁶⁰⁵

- Şayet resmu’l-mushaf’ta med harfi sâbit ise ve kendisinden sonra sakın bir harf gelmezse o zaman resmu’l-mushaf’a uyarak vasl durumunda sabit olduğu gibi vakf durumunda da med harfi isbât edilir.

Ör: فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي “O iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi”⁶⁰⁶ ve يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ “Her insan topluluğunu önderleri ile çağırılacağı o günde”⁶⁰⁷ âyetlerinde yer alan تَمْشِي ve نَدْعُوا gibi kelimelerin sonlarındaki med harfleri resmu’l-mushaf’ta sabit olduğu için hem vaslen hem de vakfen med harflerinin isbâtıyla okunur.

- Eğer resmu’l-mushaf’ta med harfi sâbit ise ve kendisinden sonra sakın harf gelirse, o zaman med harfi, hatta sâbit olsa bile vasl durumunda iltika-i sakineyn sebebiyle telaffuz esnasında sâkıt olur. Vakf durumunda ise resmu’l-mushaf’a uyarak hem lafzen hemde hatten sâbit kalır.

Ör: قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ “Allah’ın huzuruna varacaklarına inananlar”⁶⁰⁸ âyetindeki مُلَاقُوا kelimesi gibi.

- Şayet resmu’l-mushaf’ta med harfi mahzûf ise resmu’l-mushafa ittiba etmedeki zorunluluk sebebiyle hem vakf hem de vasl durumunda med harfinin hazfiyle okunur. Ör: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ “Ey Peygamber Allah’tan kork kafirlere ve

⁶⁰³ Tâhâ 20/72.

⁶⁰⁴ el-Hacc 22/13.

⁶⁰⁵ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 520.

⁶⁰⁶ el-Kasas 28/25

⁶⁰⁷ el-İsrâ 17/71.

⁶⁰⁸ el-Bakara 2/249.

münafıklara boyun eğme”⁶⁰⁹ âyetindeki اتق kelimesinin sonundaki med harfi olan yâ harfi hazf olunduğu için vaslen ve vakfen med harfinin hazfiyle okunur.

2.4.2.1. Sonu Elif Harfi ile Biten Kelimelerde Vakfetme

Sonu elif (l) ile biten kelimelerin üzerinde vakf etme konusunda dört durum söz konusudur. Bu durumlar sırasıyla şöyle izah edilebilir:

2.4.2.1.1. “Elif”in Resmu’l-Mushaf’ta Sâbit Olup Kendisinden Sonra Sakin Harf Gelmemesi

Arapça’da mu’tell kelimelerin sonlarında yer alan illet harfleri, bazı durumlarda hem yazıda bulunur hem de okunabilir. Bu durum özellikle, "elif" harfi için de geçerlidir. Elif, mu’tell kelimelerin sonuna geldiğinde ve kendisinden sonra herhangi bir sakin harf gelmemiş ise bu elif, resmu’l-mushaf’ta isbât ile yazılmıştır. Bu durumda olan elif, hem vaslen hem de vakfen sâbit olur.⁶¹⁰

Ör: وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمْ (Zindandan) iki kişiden kurtulmuş olan dedi ki:”⁶¹¹ örneğinde görüldüğü gibi نَجَا kelimesinin sonundaki elif harfinden sonra sakin bir harf gelmediğinden bu şekildeki elif, vaslen de vakfen de okunur.

2.4.2.1.2. “Elif”in Herhangi Bir Sebebe Binaen Mushafta Resmedilmemiş Olması

Mu’tell olan kelimelerin sonunda bulunan illet harfleri, cezm, bina ve diğer sebeplerden dolayı hazfedilmiştir. Hazfe konu olan bu kelimeler, resmu’l-mushafta, kelimenin sonundaki illet harfi olmaksızın yazılmıştır. İlet harflerinden elif olan ve yukarıda bahsedilen sebepler nedeniyle hazfe maruz kalan elif harfi, vaslen ve vakfen sâkıt olur. Zikredilen sebepler, aşağıda örneklerle birlikte maddeler halinde sunulacaktır.

* Cezm edatından dolayı hazf olan elif, أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ “Yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi?”⁶¹² âyetindeki تَرَ kelimesinde görüldüğü gibi... تَرَ aslen تَرَى şeklinde olduğu halde sondaki elif-i maksure cezm edatı olan لَمْ ile hazf olunmuştur.⁶¹³

⁶⁰⁹ el-Ahzâb 33/1.

⁶¹⁰ Muhammed 'Adil, *el-Münîr*, 225.

⁶¹¹ Yusuf 12/45.

⁶¹² el-Bakara 2/243

⁶¹³ Muhammed 'Adil *el-Münîr*, 224.

* Kelimenin binasından dolayı hazf olan elif, *وانه عَنِ الْمُنْكَرِ* “*münkerden nehyet!*”⁶¹⁴ âyetindeki *وانه* kelimesi gibi. *انه* emr-i hazır bir fiildir ve *تتهى* kelimesinden bina edilmiştir.⁶¹⁵ Emir fiilleri, muzârî fiillerden bina edilir. Bina edilirken de kurala göre, muzârî fiilin sonu meczûm kılınır, başındaki muzârât harfi atılır ve sakin ile ibtidâ muhal olduğu için, kelimenin başına ‘aynü’l-fiil’in harekesine göre bir vasl hemzesi getirilerek emir sığası oluşturulur.⁶¹⁶ Burada fiilin cezmedilmesi sondaki elif harfinin hazfi ile olmuştur. Bu sebeplerden dolayı hazf olunan elif, icmâ ile hem vaslen hem de vakfen sâkıt olur.

* Cezm ve bina sebeplerin dışında hazf olunan elif ise harf-i cerr ile mecrûr olunan istifham *ما* edatı gibidir. İstifham *ما* edatı üzerine cer harfi geldiği zaman tahfif için sondaki elif harfinin hazfi vacip olur. Ancak diğer *ما* edatı üzerine cer harfi geldiği zaman elif harfi hazf olunmaz. Böylece İstifham için olan *ما* edatı ile istifham için olmayan *ما* edatı arasında fark oluşur. Durumun tam tersi olmama sebebi ise istifhamiye olan *ما* edatı, kesreti isti‘maldan dolayı tahfifin kendisine daha uygun olmasıdır.⁶¹⁷ Ör: *عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ*⁶¹⁸ Bu sebepten hazfedilen elif’i, kıraat imamı vakf durumunda farklı okumuşlardır. İbn Kesîr’in râvisi olan Bezzi ve Ya‘kup bu gibi örneklerde vakf durumunda bir vecihle, ha-i sekte ilhak ederek *عمه* şeklinde vakf etmişlerdir. Aralarında Asım’ın ravisi olan Hafs’ın bulunduğu diğer imamlar, ha-i sektenin hazfi ile vakf etmişlerdir.⁶¹⁹

2.4.2.1.3. Elif’in Vakfen Sâbit Vaslen Sâkıt Olması

Vakf durumunda sâbit, vasl durumunda sâkıt olan elif harfi için üç durum söz konusudur.

a) Kendisinden sonra sakin bir harf gelen elif, iltika-i sakineyn’den kurtulmak için vaslen hazf olunur, resmu’l-mushaf’a uymak için de vakfen sâbit olur. Ör: *يا أيها الناس* “*Ey insanlar*”⁶²⁰ ve *فَلْنَّا اهْبَطُوا مِنْهَا* “*Dedi ki: Hepiniz cenneten inin*”⁶²¹ gibi kelimelerde elif harfini vaslen iskat, vakfen isbât ile okuma hususunda tüm kurra ittifak etmiştir. Ancak

⁶¹⁴ Lukman 31/17.

⁶¹⁵ Temel, *Vakf ve İbtidâ*, 110.

⁶¹⁶ Taftazânî, *Tedricü’l-edânî*, 75.

⁶¹⁷ Yusuf b. Hişâm, *Câmi’u’l-fevâid haşiyetu helli’l-me’âkid*, (Midyat: İslami Kitaplar, ts.), 133.

⁶¹⁸ en-Nebe’ 78/1.

⁶¹⁹ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 525.

⁶²⁰ en-Nisa 4/1.

⁶²¹ el-Bakara 2/38.

أَيُّهَا kelimesi Kur'ân-ı Kerimde üç yerde⁶²² أَيُّهُ şeklinde elif'siz yazılmıştır. Bu şekilde yazılan أَيُّهُ kelimesi üzerine vakf yapılırken, kurra farklı şekilde vakf etmiştir. Bazıları أَيُّهَا birleşik edatına kıyaslayarak elifin isbâtıyla vakf etmişken, Asımın ravisi Hafs ise resmu'l-mushaf'a uyararak elifin hazf'i ile vakf etmiştir.⁶²³

b) Elif-i lâhikalar, bu elifler'in bulunduğu kelimelerde vaslen sakıt ve vakfen sabit olur. Bu elifler, Kur'ân-ı Kerim'de yedi kelimenin sonunda herhangi bir şeyden bedel olmaksızın mevcut olan Elifler'dir. Yedi kelimenin sonunda bulunma hasebiyle de kendileri için el-Elifâtü's-seba' ifadesi de kullanılmıştır.

Bu eliflerin bulunduğu kelimeler şunlardır.

1. لَكُنَا (Kehf, 38)
2. الظَّنُونَا (Ahzâb, 10)
3. الرَّسُولَا (Ahzâb, 66)
4. السَّبِيلَا (Ahzâb, 67)
5. سَلَا سَلَا (İnsân, 4)
6. قَوَارِيرَا (İnsân, 4)
7. اَنَا (Kur'ân-ı Kerimde birçok yerde bulunmaktadır.)

Yedinci örnekteki اَنَا kelimesi, katı` hemzesinden önce gelmediği sürece tüm kıraat imamların ittifakı ile sonundaki elif harfini vaslen hazf, vakfen isbât ile okumuşlardır. Ancak katı` hemzesinden önce gelirse bazıları vasl durumunda elif'in isbâtı ile okumuştur.⁶²⁴

Bu kelimelerdeki lâhika elifler, vasl halinde hazf ile vakf halinde ise isbât ile okunur ve medd-i tabii yapılır.⁶²⁵

Not: İnsân süresindeki سَلَا سَلَا kelimesi iki vecih ile vakf yapılır.

1. سَلَا سَلَا şeklinde medd-i tabii ile vakf edilir.

⁶²² en-Nur 24/31; ez-Zuhruf 43/49; er-Rahmân 55/31.

⁶²³ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 523.

⁶²⁴ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 525.

⁶²⁵ Bostan, *Tecvid Ders Notları*, 99.

2. سلاسل şeklinde halis sükûn ile vakf edilir.⁶²⁶

c) Tenvînden bedel olan elif vaslen sakıt, vakfen sabit olur. Bu şekildeki elif iki durumda meydana gelir.

1. Üstünlü, esreli veya ötreli olsun farketmeksizin mutlak maksûr isimdeki tenvînden bedel olunmuş elif vaslen sakıt, vakfen sabit olur.

Ör: ⁶²⁷ فِي فُرَى مُحَصَّنَةٍ (maksûr ve meksûr isim) buradaki فُرَى kelimesi takdiren meksûrdur.

⁶²⁸ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمَى (maksûr ve mazmûm isim) buradaki عَمَى kelimesi takdiren merfu'dur

Bu örneklerin sonundaki tenvin vakf durumunda elif harfine tebdil edilir ve elif harfinin ısbatıyla vakf edilir.

⁶²⁹ قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ (maksûr ve meftûh isim) buradaki فَتًى kelimesi takdiren meftûhdur.

2. Mensûb ismin sonundaki tenvînden bedel olunmuş elif harfî de vaslen sakıt, vakfen sabit olur. İbn Malik, Elfiye'sinde bu konuyu şu şekilde nazmetmiştir:

تتوينا اثر فتح اجعل اليفا - وقفا وتلو غير فتح احذفا

*Vakf durumunda üstünden sonra gelen tenvîni, elif'e çevir, üstün dışında ki (ötre ve esre) sonra gelen tenvîni hazf et.*⁶³⁰

Ör: ⁶³¹ وكفى بالله حسيباً

3) اذّا kelimesindeki tenvînden bedel olunmuş elifin geldiği yerlerde vakfetme **keyfiyeti:** Kıraat imamlarına göre اذّا kelimesindeki tenvin, vakf durumunda elif'e ibdâl olunur. Bu konuda nahivciler ise farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Nahivcilerin cumhuruna göre, kıraat-ı sebâ'nın okuyuşuna uyulması gerekir. Zira kıraat-i sebâ', uyulması gereken bir yol ve metottur. Dolayısıyla cumhur da kıraatçiler gibi tenvîn'i elif'e kalb ederek vakf etmişlerdir. Ancak, İbn Usfûr farklı hareket etmiş, bu şekildeki اذّا

⁶²⁶ Bostan, *Tecvid Ders Notları*, 100.

⁶²⁷ el-Haşr 59/14.

⁶²⁸ Fussilet 41/44.

⁶²⁹ el-Enbiya21/60

⁶³⁰ Suyûtî, *el-Behcetü'l-merdiyye*, 403.

⁶³¹ el-İnsan 76/6.

edatının, vakf durumunda zarf veya şart için kullanılan اذا ile karışmaması için اذن şeklinde vakf etmiştir. Fakat Şîrâzî ve Deştî bu iki görüşün orta yolunu bularak şöyle bir görüş ortaya atmışlar: Kur'ân-ı Kerim'deki اذا edatında vakf durumunda kıraatçiler gibi vakf edilir; Kur'ân dışındaki اذا edatında ise İbn Uşûr gibi vakf edilir.⁶³² **Ör:** وَإِذَا لَا تَنِينَاهُمْ مِّنْ لَّدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا⁶³³

4) Fethadan sonra gelen nun-u te'kid-i hafife üzerine vakf edildiği zaman, nun-u te'kid-i hafife, elif harfine ibdâl edilerek vakf edilir.⁶³⁴ **Ör:** لَّنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ⁶³⁵ bu ayette لَّنَسْفَعًا kelimesindeki tenvîn şeklinde yazılan nun-i te'kid- hafife, elif harfine ibdâl edilerek ve medd-i tabii şeklinde vakfedilir.

2.4.2.1.4. “Elif”in Vasl veya Vakf Durumunda Sâbit veya Sâkıt Olması

Vasl durumunda hazf, vakf durumunda ise iki vecih, sadece hazf veya isbât'ın caiz olduğu elif için ise üç durum söz konusudur. Bu durumlar ise konumuzun fazla uzamaması için, Hafs rivâyetine göre izah edilecektir.⁶³⁶

a) Âsım'ın ravisi Hafs'a göre, elif'in vasl durumunda hazfedildiği, vakf durumunda ise iki vechin de caiz olduğu kelime, sadece insan süresindeki سلاسل lafzıdır. Bu örnekte hem سلاسل şeklinde elif'in isbâtı ile hem de سلاسل şeklinde elif'in hazfı ile vakfetmek caizdir. Ancak buradaki vakf durumunda hazf caiz, isbât ise evlâdır.⁶³⁷

b) Elif'in resmu'l-mushaf'ta bulunmasına rağmen hem vaslen hem de vakfen hazf olduğu durumdur. Bu ise yine İnsan suresinin 16. âyetinde geçen قواريرا lafzında icra edilir. Bu kelime aynı zamanda 15. âyette de geçmektedir. Medine ve Kufe mushaflarında her iki âyette de geçen قواريرا kelimelerinin sonundaki elif'in isbatıyla yazılmışken Basra mushafında ise birinci kelimedede elif'in isbatıyla; ikincisinde ise elif'in hazfiyle yazılmıştır.⁶³⁸

⁶³² Suyûtî, *el-Behcetü'l-merdiyye*, 405.

⁶³³ en-Nisâ 4/67

⁶³⁴ Temel, *Vakf ve İbtidâ*, 109.

⁶³⁵ el-Alak 96/15.

⁶³⁶ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 526.

⁶³⁷ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 526.

⁶³⁸ Ebû Dâvûd, *Muhtaşaru't-tebyîn* 1250.

c) Elif'in vasl durumunda hazfedildiği, vakf durumunda ise resmu'l-mushaf'a uymak için isbât edildiği durum. Bu ise Kehf suresinin 38. âyette geçen لَكُنَّا kelimesinde meydana gelir.⁶³⁹

2.4.2.2. Sonu Vâv Harfi ile Biten Kelimelerde Vakfetme

Sonunda med harflerinden 'vâv' bulunan kelime üzerinde vakfetme keyfiyeti, dört kısımda incelenebilir.

2.4.2.2.1. Vâv Harfinin Vaslen ve Vakfen İsbât Edilmesi

Vâv harfi, kendisinden sonra sakin bir harf gelmediği durumlarda, resmu'l-mushaf'ta isbât ile yazılmıştır. Resmu'l-mushaf'a uymak için de vaslen ve vakfen vâv harfi isbât edilir. Ör: الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ *"İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler,"*⁶⁴⁰ ayette geçen آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا gibi lafızlarda tüm kurra, hem vasl hem vakf durumunda 'vâv' harfinin isbât edileceği üzerinde ittifak etmişlerdir.⁶⁴¹

2.4.2.2.2. Vâv Harfinin Vaslen ve Vakfen Hazfedilmesi

Cezm, kelimenin binası veya başka sebeplerden dolayı mushaf hattında yazılmayan vâv harfi, vasl ve vakf durumunda hazf olunur.

إِنْ نَعَفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ - *"(Sizden (tevbe eden) bir gurubu bağışlasak bile, bir guruba da suçlu olduklarından dolayı azap edeceğiz."*⁶⁴² وَمَنْ يَعِشْ *"Kim Rahmân'ı zikretmekten gafil olursa, yanından ayrılmayan bir şeytânı ona musallat ederiz."*⁶⁴³ âyetlerindeki يعِش ve نَعَف kelimelerinde aslen, يَعِشْ ve نَعْفُ şeklinde vav (و) harfi bulunmaktadır. Cezm edatları olan إِنْ ve مَنْ edatlarının başa gelmesinden dolayı sondaki 'vâv' harfi hazfedildiğinden Arapça gramer kaideleri gereği resmu'l-mushaf'ta da يَعِشْ ve نَعَف şeklinde yazılmıştır.

- Kelimenin binası sebebiyle "vâv"ın hazf edilmesi üzerine mebni olan ve müfred-i müzzeker için olan emir fiili'nin misali:

⁶³⁹ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 527.

⁶⁴⁰ et-Tevbe 9/20.

⁶⁴¹ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 527.

⁶⁴² et-Tevbe 9/66.

⁶⁴³ ez-Zuhruf 43/36.

ادع إلى سَبِيلِ رَبِّكَ بالحكمة والموعظة الحسنة “(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır.”⁶⁴⁴

Yuarıdaki âyette yer alan ادع kelimesi sarf kuralına göre sonu ‘vâv’lı olan muzârî fiil تدعو dan bina edilmiştir. Zikredildiği üzere bir emir fiili muzârî fiilden bina edilirken, önce muzârî fiilin sonu cezm edilir, baştaki muzârî harfi hazf edilir ve sakin harf ile ibtidâ muhal olduğu için de kelimenin başına aynu’l-fiilin harekesine göre bir vasl hemzesi getirilir. Bu şekilde emir fiili bina edilir.⁶⁴⁵ Bu sebepten örneğimizdeki ادع kelimesinin sonundaki vâv harfi kelimenin binasından dolayı hazf olunmuş ve mushaf hattında da böyle yazıldığı için vaslen ve vakfen bu gibi kelimeler “vâv”ın hazfi ile okunur.

- Cezm ve bina sebeplerin dışında vâv’ın hazf edilmesi ise tüm kurra ve mushafların ittifakıyla dört fiil ve bir isimde gerçekleşmiştir. Bu beş yer aşağıdaki beyitte şöyle nazm edilmiştir:

يَمْحُ بِشُورَى يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعُ مَع ... وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ سَنَدُ الْوَائِدِ

وهكذا وصالح الذي ورد ... في سورة التحريم فاطفر بالرشد⁶⁴⁶

Vâv harfini şu beş yerde hazf et:

1) وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ⁶⁴⁷

2) يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعُ⁶⁴⁸

3) سَنَدُ الْزَبَانِيَةِ⁶⁴⁹

4) وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالْأَشْرَارِ دُعَاءَهُ⁶⁵⁰

5) وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ⁶⁵¹

Bu âyetlerdeki سَنَدُ، ويمحو، يدع ve صَالِحُ kelimelerindeki ‘vâv’, resmu’l-mushaf’ta yer almadığı için telaffuza da yansımamıştır.⁶⁵²

⁶⁴⁴ en-Nahl 16/125.

⁶⁴⁵ Teftâzânî, *Tedricü’l-edânî*, 75.

⁶⁴⁶ Şeyh Hasan b. Halef el-Hüseynî, *er-Rehîku’l-mehtûm* (Mısır: el-Mektebü’l-Ezheriyye, 2003), 36.

⁶⁴⁷ eş-Şûrâ 42/24.

⁶⁴⁸ el-Kamer 54/6.

⁶⁴⁹ el-Alak 96/18.

⁶⁵⁰ el-İsrâ 7/11.

⁶⁵¹ et-Tahrîm 66/4.

⁶⁵² Hasan b. Halef, *er-Rehîku’l-mehtûm*, 36.

2.4.2.2.3. Vâv Harfinin Vaslen Sâkıt Vakfen Sâbit Olması

Sonu ‘vâv’ harfî ile biten kelime kendisinden sonra sakın bir harf geldiği zaman, iltika-i sakineyn’den kurtulmak için vasl durumunda hazf, resmu’l-mushaf’a uymak için de vakf durumunda isbât ile okunur. Bu durum ise ya isimlerde ya da fiillerde meydana gelir.⁶⁵³

* İsimlerde mevcut olan kelimeye misali: *إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا* ⁶⁵⁴

* Fiillerde mevcut olan kelimeye misali: *وَأَسْرُوا النَّجْوَى* ⁶⁵⁵

Bu gibi durumlarda vâv harfinin, vaslen hazf ve vakfen isbât ile okunması müttetekun âleyh’tir.⁶⁵⁶

2.4.2.2.4. Vâv Harfinin Vaslen Sabit Vakfen Sâkıt Olması

Vâv harfî medd-i sîla olduğu kelimedede vasl durumunda isbât ile okunur, vakf durumunda ise hazf ile vakf edilir.

Ör: *لَهُ مَلِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ* “Göklerin ve yerin mülkü O’nundur.”⁶⁵⁷

أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ “Kimse onu görmedi mi sanıyor?”⁶⁵⁸

Âyetlerdeki *لَهُ* ve *يَرَهُ* kelimelerdeki gizli olan ‘vâv’, vasl durumunda isbât ile okunur, vakf durumunda ise hazf ile vakf edilir.⁶⁵⁹

2.4.2.3. Sonu Yâ Harfî ile Biten Kelimelerde Vakfetme

Sonu med harfî olan “yâ” ile biten kelimeler yâ harfinin hazf ve isbâtı açısından beş kısım altında ele alınabilir:

2.4.2.3.1. Yâ Harfinin Vakfen ve Vaslen Sâbit Olması

Resmu’l-mushaf’ta sâbit olan ve kendisinden sonra sakın bir harf gelmeyen yâ, mushaf hattına ittibaen vaslen ve vakfen sâbit kılınarak okunur.

⁶⁵³ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 528.

⁶⁵⁴ ed-Duhân 44/15.

⁶⁵⁵ el-Enbiya 21/3.

⁶⁵⁶ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 528.

⁶⁵⁷ el-Hadîd 57/2.

⁶⁵⁸ el-Beled 90/7.

⁶⁵⁹ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 529.

Ör: واللّٰهُ يَفْضِي بِالْحَقِّ: harfi, hem vaslen hem de vakfen isbât ile okunur. Benzer örneklerde de durum aynıdır.

Ancak Kur’ân-ı Kerim’de ‘yâ’ 18 kelimede ve 24 yerde resmu’l-mushafta sabit olduğu için her iki durumda isbât ile okunurlar. Ancak bu kelimelerden mushaf hattında ‘yâ’sız şekilde yazılanlar, mushafın resmine ittiba etmenin gerekliliği nedeniyle vaslen ve vakfen ‘yâ’nın hazfî ile okunur.⁶⁶⁰ Kârî’nin söz konusu kelimelerde lahn-i celi yapmaması için bu kelimeleri tanınması gerekir. Bu kelimeleri aşağıdaki şekilde şematize etmek mümkündür.

Tablo 2.4. Ya Harfinin Aynı Kelimede İsbatı ve Hazfî

	Yâ ile Yazılan Kelimeler	Yâ’sız Yazılan Kelimeler
1	أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ Sâd 45	وَادْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ Sâd 17
2	فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمْنَأْ قَلِيلًا Bakara 120	وَإِخْشَوْنَ وَلَا تَسْتَرْوْا بِآيَاتِي ثُمَّ لَا قَلِيلًا
3	فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ Bakara 258	يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ
4	فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ Âl-i İmran 31	يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ وَاتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ Ğâfir 38
5	هَذَا نَبِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ En‘âm 161	قَالَ أَتَحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ En‘âm 80
6	يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ En‘âm 158	
7	يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ ‘Araf 53	
8	مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ ‘Araf 158	وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ İsrâ 97 Kehf 17
9	إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي Yûnus 104	
10	فَكِيدُونِي جَمِيعًا Hûd 55	ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ‘Araf 195

⁶⁶⁰ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 533-534.

Tablo 2.4. Ya Harfinin Aynı Kelimede İsbatı ve Hazfı (Devamı)

11	قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَٰذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ	Yûsuf 65	قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ	Kehf 64
12	عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي	Yûsuf 108	فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ	Âl-i İmran 20
13	يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا	Nahl 111		
14	فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ	Kehf 70	فَلَا تَسْأَلُنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ	Hûd 46
15	فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي	Tâhâ 90		
16	عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ	Kasas 22	وَقُلْ عَسَىٰ أَن يَهْدِيَنِي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَٰذَا رَشْدًا	Kehf 24
17	{يَاعِبَادِي الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ}	‘Ankebût 56	يَاعِبَادِ فَاتَّقُونِ	Zümer 16
18	وَأَن اْعْبُدُونِي هَٰذَا صِرَاطٌ	Yâsîn 61	وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ	Enbiyâ 92
19	قُلِ اللَّهُ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي	Zümer 14	لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ	Kâfrûn 12
20	أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سِوَاءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Zümer 24	إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ	Yûsuf 90
21	قُلِ يَاعِبَادِي الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ	Zümer 53	فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ قُلِ يَاعِبَادَ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ	Zümer 17-16
22	لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ	Zümer 57		
23	رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ	Münâfıkûn 10	لَئِنْ أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ	İsrâ 62
24	فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا	Nûh 6	رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءَ	İbrâhîm 40

Tabloda yer alan âyetlerdeki ‘yâ’nın hazf olunduğu kelimeler, kıraat bazlı bir takım farklı okuyuş tercihleri bulunmakla beraber, Hafs rivâyetine göre vaslen ve vakfen ‘yâ’nın hazfı ile okunmuştur. ‘Yâ’nın resimde isbât olduğu kelimelerde diğer şartlar da tahakkuk ettiği takdirde tüm kıraat imamları vaslen ve vakfen ‘yâ’ harfini isbât ile okumuşlar.⁶⁶¹

⁶⁶¹ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 534.

2.4.2.3.2. Yâ Harfinin Vakfen ve Vaslen Hazf Olması

Mushaf hattında yazılmayan ‘yâ’nın her iki durumda da hazf ile okunması genelde altı kural dâhilinde tahakkuk eder:

1) ‘Yâ’nın hazfî ile meczûm olan mu‘tell müzârî fiil

Ör: *وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي* ⁶⁶²“Yeryüzünde bôbürlenerek yürüme” ve *وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا* ⁶⁶³“Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama” ayetlerde geçen *تَبْغِ* ve *تَمْشِ* kelimeleri aslında *تمشى*, *تبغى* şeklindedir. Cezmedici edat olan lâm elif ‘لا’ harfi kelimerin başına gelmesiyle sondaki yâ harfi hazf olunmuştur. Bu bağlamdaki yâ harfi ne vaslen ne de vakfen okunmaz.

2) ‘Yâ’nın hazfî üzerine mebni olan emir siğâsı.

Ör: *اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ* ⁶⁶⁴“Allah’tan kork kâfirlere ve münafıklara boyun eğme.” ayatte geçen *اتَّقِ* kelimesindeki yâ harfi emir kipi gereği hazfedilmiştir

3) Başında bulunan nidâ harfi ister hazf olsun ister hazf olmasın, mütekellim için olan ‘ya’ harfine izafe olunan münâdâ isim.

- Baştaki nidâ harfinin mahzûf olmasına misal: *رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ* ⁶⁶⁵

- Baştaki nidâ harfinin isbat olunmasına misal: *يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ* ⁶⁶⁶ ayetlerde geçen ve aynı zamanda münadâ olan *قَوْمِ* ve *رَبِّ* kelimelerin sonunda mütekellim için olan yâ harfi, nidâ harfinden dolayı hazfolunmuştur. Bu nedenle mahzûf olunan yâ harfi ne vaslen ne de vakfen okunmaz.

İbn Malik’in *Elfiyye*’sinde konunun izahı sadedinde şöyle denilmektedir:

واجعل منادى صح ان يصف ليا- كعبد عبدى عبد عبد عبد

“Münâdâ, mütekellim için olan ‘yâ’ harfine izâfe edildiği zaman şu beş şekilde kıl, ⁶⁶⁷ *كعبد عبدى عبد عبد عبد* Nahivcilere göre böyle durumda kelime beş vecihle okunur. Ancak resm-i- mushaf’ta sadece yâ harfinin hazif durumu mevcut olduğundan nahivciler

⁶⁶² Lukmân 31/18.

⁶⁶³ el-Kasas 28/77.

⁶⁶⁴ el-Ahzâb 33/1.

⁶⁶⁵ en-Nûh 71/28.

⁶⁶⁶ el-A‘raf 7/59.

⁶⁶⁷ Suyûtî, *el-Behcetü’l-merdiyye*, 2/151.

de Kur'ân'da geçen bu şekildeki münâdâlarda resm-i mushaf'ta itibaen kıraat imamlarına tabi olmuşlardır.⁶⁶⁸

4) Merfû ve mecrû olan menkûs isimler tenvîli olduğu zaman, tenvîninden dolayı tüm mushâflar, 'yâ'nın hazfî konusunda ittifak etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'de bu kapsama giren 30 isim bulunmakta olup bunlar toplam 74 yerde geçmektedir.

Tablo 2.5. Tenvînden Dolayı Hazf Edilen Yâ Hafi İçin Örnekler

1	باغ	7	هادٍ	13	واقٍ	19	والٍ	25	باقٍ
2	فانٍ	8	جازٍ	14	وادٍ	20	قاضٍ	26	زانٍ
3	من موصٍ	9	أنه ناجٍ	15	عن تراضٍ	21	حميمٍ	27	من راقٍ
4	لأتٍ	10	لعالٍ	16	مستخفٍ	22	مهتدٍ	28	ملاقٍ
5	غواشٍ	11	ليالٍ	17	مفتنٍ	23	معتدٍ	29	دانٍ
6	لهم أيدٍ	12	بكافٍ	18	ولا عادٍ	24	ولا حامٍ	30	هارٍ

Bu isimlerde 'yâ' resmu'l-mushafa ittibâen, vaslen ve vakfen sâkıt olur.⁶⁶⁹ Bu gibi örneklerde 'yâ' harfinin mahzûf olma sebebi ise iltika-i sakineyn olmasıdır. Mesela قاضٍ kelimesinin aslı قاضي dir. Sondaki tenvin sakini nun olduğu için ve med harfi olan 'yâ' harfi de sakini olduğundan iki sakini harfin yan yana bulunmaması için 'yâ' harfi hazf edilmiştir. Bu durum Sarf ilminde de var olan bir gramer kuralıdır.⁶⁷⁰

5) Resm-i mushaf'ta bulunmayıp okunmayan ve harekeli bir harften önce gelen zevâid 'yâ'lar. Bu yâ'ları resm-i mushaf'ta olmamasına rağmen bazı kurra isbât ile okumuştur. Aslında fazladan okunmuş olmaları sebebiyle de kendilerine yââtu'z-zevâid (fazla olan yâ'lar) denilmiştir. Bu 'yâ'lar bazen isimlerde olur. Ör: عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ. Bazen de fillerde olur. Ör: وَيَايَا فَارِهِبُونَ، فَيَقُولُ رَبِّي. Örneğin أَكْرَمَنَ ve أَكْرَمَنَ اللَّيْلِ إِذَا يَسْرُ ve أَكْرَمَنَ فَارِهِبُونَ kelimelerinde olduğu gibi.⁶⁷¹

⁶⁶⁸ Suyûtî, *el-Behcetü'l-merdiyye*, 2/151.

⁶⁶⁹ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 538.

⁶⁷⁰ Detaylar için bk. Abdulvehhap b. İbrahim b. Abdulvehhap İzzettin ez-Zencânî, *Mecmûa'tu's-sarf şerhu'l-izî* (İstanbul: Şifa, 2019), 247.

⁶⁷¹ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 539.

Zevâid yâ'ların Kur'ân-ı Kerîm'de toplamda 121 yerde yer aldığı belirtilmektedir. Kıraat imamlarının, bu kelimelerin vasl veya vasl ile vakf durumlarında hazf veya isbât ile okunması konusunda yer yer farklı okuyuşları söz konusudur. Konunun uzun ve kapsamlı olması dolayısıyla burada detaylara inilmeyecektir. Ancak, müslüman toplumların çoğunda kıraati tercih edilip okunan Asım'ın ravisi Hafs'ın, resm-i mushaf'a uygun olarak her iki durumda da (vaslen ve vakfen) hazf yöntemiyle okumayı tercih ettiğini belirtmekte yarar vardır.⁶⁷²

6) Ya'nın hazif'le okunduğu durumlardan biri de beşinci maddede söz konusu zevâid yâ'lardır. Beşincisinden farklı olarak, kendisinden sonra gelen harf sakindir. Bu durumda iltika-i sakineyn'den kurtulmak için 'yâ' harfî hem lafzen hem de hatten hazf edilir.

Ör: وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا “Allah müminlere yakında büyük mükafat verecek.”⁶⁷³ Âyetteki يُوْت kelimesi gibi. Bu şekildeki 'yâ'lar için kurra, vasl durumunda yâ'nın hazfî üzerine ittifak ederken, vakf durumunda ise yâ'nın hazf veya isbât edilmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hafs rivâyeti yine de her iki durumda hazf ile okumuştur.⁶⁷⁴

2.4.2.3.3. Yâ Harfinin Vaslen Hazfedilip Vakfen İsbât Edilmesi

'Yâ' harfî kendisinden sonra sakini bir harf gelirse vasl durumunda iltika-i sakineyn'den kurtulmak için yâ harfî hazf ile okunur. Vakf durumunda ise kelimenin isim, fiil veya harf olması farketmeksizin resmu'l-mushaf'a ittibaen isbât ile okunur.

Vaslen hazfedilip vakfen isbât edilmesi kapsamına giren yâ'nın:

* Fiillerin sonunda gelmesine misal; وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ “ekin sulamayan”⁶⁷⁵ Bu örnekte yâ harfî fiil olan تَسْقِي kelimesinin sonuna gelmiş ve vasl durumunda hazf, vakf durumunda ise isbat'la okunur.

* Harflerin sonunda gelmesine misal: إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي “Ben risaletlerimle (sana verdiğim görevlerle) ve sözlerimle seni insanların başına seçtim.”⁶⁷⁶

⁶⁷² Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 539.

⁶⁷³ en-Nisâ 4/146.

⁶⁷⁴ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 541.

⁶⁷⁵ el-Bakara 2/71.

⁶⁷⁶ el-A'raf 7/144.

Bu örnekte yâ harfî harf olan اِي kelimesinin sonuna gelmiş ve vasl durumunda hazf, vakf durumunda ise isbat'la okunur.

* İsimlerin sonuna gelmesine misal: قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ “*Rabbi buyurdu ki: benim ahdim zalimlere asla erişmez.*”⁶⁷⁷ Bu örnekte ise yâ harfî isim olan عَهْدِي kelimesinin sonuna gelmiş ve vasl durumunda hazf, vakf durumunda ise isbat'la okunur.

Bu örneklerdeki yâ'lar vaslen sâkıt, vakfen sabit kılınarak okunur.

Not: Kendisinden sonrakine izafe olunan ve yâ ile mansup veya mecrur olunan cem-i müzekker-i salim'in sonundaki yâ harfî de vaslen sâkıt, vakfen sabit kılınarak okunur. Kur'ân-ı Kerim'de, bu şartlara haiz olan cem-i müzekker-i sâlim, yedi yerde geçmektedir. Burada sadece bir örnekle iktifa edilecektir.⁶⁷⁸

Ör: ذَالِكَ لِمَنْ لَّمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ “*Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir.*”⁶⁷⁹ Âyette geçen حَاضِرِي kelimesindeki yâ harfî vaslen sâkıt, vakfen ise sabit kılınacak şekilde okunur.

Âyetteki hazf ve sebebi hakkında kısa bir tahlil ve önemli bir hususa değinmekte yarar vardır. Yukarıda bahsi geçen cem-i müzekker-i sâlim üzerinde vakf etmeye örnek olan حَاضِرِي kelimesi aslen حَاضِرَيْن şeklinde. Ancak حَاضِرِي kelimesi الْمَسْجِدِ kelimesine izafe edilip de ‘nûn’ harfî hazf olununca kelime حَاضِرِي şeklini aldı. ‘Nûn’un izafe esnasında hazf olma sebebi ise ‘nûn’ ve tenvîn’in infisal alameti olması, izafenin ise ittisal alameti olmasıdır. حَاضِرِي الْمَسْجِدِ ibaresi ise bir ittisal cümlesi olduğundan infisal alameti olan ‘nûn’ hazf durumuna düşmüştür. Buradaki nûn harfinin hazfî ayrıca tahfîf içindir.⁶⁸⁰ Âyetteki حَاضِرِي kelimesi üzerine vakfedildiğinde izafe hükmü kalktığı için mahzûf olan ‘nûn’un tekrar geri geleceğini iddia edenler çıkabilir. Ancak, *Menâr’ü’l Hüdâ*’da Uşmûnî, vakf ve ibtidâ konusuyla alakalı böyle bir iddayı şöyle cevaplamaktadır: Şâyet vakf ile izafe hükmü kalksaydı o zaman yâ’dan sonra izafe ile mecrûr olan kelimenin harekesinin de değişmesi gerekirdi. Bu şekilde olacağını zanneden hata yapmış ve Kur’ân’da olmayan bir harfî ona eklemiş olur.⁶⁸¹

⁶⁷⁷ el-Bakara 2/124.

⁶⁷⁸ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 541-543.

⁶⁷⁹ el-Bakara 2/196.

⁶⁸⁰ Muhammed b. Abdurrahim el-Meylanî, *Şerhu’l-Muğnî* (Midyat: İslami Kitaplar, ts.), 32.

⁶⁸¹ Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 57.

Vakf esnasında izafeden dolayı hazf olunan cem-i müzekker-i salimin ‘nûn’u geri gelmediği gibi izafeden dolayı hazf olunan tesniye ‘nûn’u da vakf esnasında yukarıda geçen sebepten dolayı geri gelmez.

Ör: وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ ⁶⁸² “Ebu Leheb’in iki eli kurusun, kurdu da” تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ
عَشَرَ نَاقِيًا ⁶⁸³ (Kefil olarak) içlerinden on iki de başkan göndermiştik. âyetlerindeki يَدَا ve
اثْنَيْ kelimelerindeki mahzûf olunan nun harfî vakf esnasında da geri gelmemiştir. ⁶⁸⁴

Kendinden sonraki kelimeye izafe olunan ve ‘vâv’ ile merfû olan cem-i müzekker-i salimin hükmü, kendinden sonrakine izafe olunan ve yâ ile mansup veya mecrur olan cem-i müzekker-i salim’in hükmü gibidir. Yani kelimenin sondaki ‘vâv’ vaslen sâkıt, vakfen sabit olur ve vakf etme esnasında mahzûf olan ‘nûn’ geri gelmez.

Ör: الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ ⁶⁸⁵ “Allah’ın huzuruna varacaklarına inananlar.” Ve
الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ ⁶⁸⁶ “(Onlar kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını kimselerdir.” Bu
âyetlerde geçen ملَاقُوا kelimesinin sonunda mahzûf olan nûn harfî vakf durumunda da geri gelmez.

Not; Cem-i müzekker-i salimin i‘râbı, ref’i ‘vâv’ ile; nasb ve cerri ise yâ iledir. Tesniyelerin ise ref’i elif ile; nasb ve cerr hali ise yâ iledir.

2.4.2.3.4. Yâ Harfinin Vaslen Sâbit olup Vakfen Sâkıt Olması

Vaslen sabit ve vakfen sâkıt olan ‘yâ’, medd-i sıla olduğu durumda gerçekleşir.

Ör: وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ⁶⁸⁷ “Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyle sapıtmıştır.” Âyette geçen وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ kelimelerinin sonundaki gizli yâ harfî vakfen sâbit, vaslen sâkıt olmuştur.

⁶⁸² Tebbet 111/1.

⁶⁸³ el-Mâide 5/12.

⁶⁸⁴ Mersafî, Hidâyetü’l-kârî, 544.

⁶⁸⁵ el-Bakara 2/249.

⁶⁸⁶ el-Bakara 2/46.

⁶⁸⁷ en-Nisâ 4/136.

2.4.2.3.5. Yâ Harfinin Vaslen Sabit Vakfen Hem Sâbit Hem Sâkıt Olabilmesi

‘Yâ’nın vasl durumunda sabit, vakf durumunda ise iki vechin de caiz olduğu durum Hafs rivayetine göre sadece **آتَانِي** kelimesinde olur.

Ör: **فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّا آتَاكُمْ** “Allah’ın bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır.”⁶⁸⁸ Hafs (r.a) bu kelimeyi vasl durumunda ‘yâ’nın isbâtıyla ve üstün şeklinde okumuş; vakf durumunda ise hem ‘yâ’nın isbâtı ile ve medd-i tabii ile okuyarak durmuş, hem de ‘yâ’nın hazfî ile sakın ‘nûn’ üzerine vakf ederek okumuştur. Burası aslında vakf yeri değildir. Yapılabilecek vakf, ihtiyarî veya ihtibârî olabilir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁸ en-Neml 27/36.

⁶⁸⁹ Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 545.

SONUÇ

Kıraat ilmi, kıraat farklılıklarını konu edindiği gibi, kendi içinde farklı konuları da bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan bazıları da vakf-ibtidâ ve bununla bağlantılı olan resmu'l-mushaf'ın mahiyeti ve mushaf hattında takip edilen kaideler gibi konulardır. Kur'ân ayetlerinin mana ve delaletlerinin anlaşılması açısından önemli bir role sahip olan vakf ve ibtidâ konusunun, başta sarf ve nahiv ilmi olmak üzere diğer Kur'ân ilimleriyle de önemli bir ilişkisi vardır. Gerek şiir gerek düz yazılarda vakıf konusu anlam açısından önemle üzerinde durulması gerektiğinden ister Arap dil grameri ister Kur'ân'dan örnekler yönüyle incelensin, çalışmamızda yer verilen örnekler bağlamında da görüldüğü üzere Kur'ân ayetlerinin düzgün telaffuz edilmesi ve mana açısından doğru anlaşılması için doğru yerde ve doğru şekilde vakf etmenin büyük bir önem arz ettiği görülmektedir.

Kur'ân'ı okuyan kişinin vakf etmek istediğinde cümlemin anlamını göz önünde bulundurarak vakf yerinin doğru seçilmesinin ehemmiyeti ortadadır. Bu sağlandığı takdirde yanlış vakfetmenin önün geçilmiş olacak, böylece ayetlerin ve ayet bölümlerinin manasına herhangi bir hâle gelmemiş olacaktır. Ehline bilinmektedir ki yapılan vakf ile genelde kelimenin sonunda bir kısım değişiklikler meydana gelmektedir. Bu sebebe binaen Kur'ân okuma esnasında herhangi bir kelimede vakf edileceği vakit hangi yerde durulması icab ettiği ve vakf etmenin ne şekilde olması gerektiği gibi hususlar, konuyu araştıran ve merak eden kimseler için çalışmamızın büyük oranda yeterli geleceği kanaatindeyiz.

Ayetlerde durulabilecek yer kadar ibtida (nereden ve nasıl başlanacağı) hususu da önemli bir konudur. Bu bağlamda Kur'ân okunacağı vakit cümlemin neresinden ve nasıl başlanacağına dikkat edilmeli, yanlış bir ibtidanın ayetin manasının bozulmasına yol açacağı göz önünde bulundurularak tekrardan okumaya başlanacak yerin bilinçli şekilde seçilmesine önem verilmelidir. Bunun hem lafız hem de mana yönüyle sahihliğinin sağlanabilmesi için mushaf hattını doğru şekilde tanınması, öte yandan mushaf hattı çerçevesinde sarf ve nahiv kurallarına vakıf olunması, mushaf hattı ekseninde doğru yerde ve doğru şekilde vakf edilmesi gerektiğinden bu konuları ele alarak örneklerle açıklayan çalışmamızın ciddi bir boşluğu dolduracağını ümid ederiz. Zira sahâbenin resmu'l-mushaf'ta takip ettiği kaideleri, vakf-ibtidâ konusunu, vakf yerlerini ve vakfetme keyfiyetlerini ele alan bu çalışma, Kur'ân'ın telaffuz ve edâ kefiyeti ve ayetlerin

manasının sahih anlaşılmasının önemini bir daha ortaya koymuştur. Böylelikle kadim kıraat mirasına dayanarak Türkçe lisanındaki kıraat ve tecvid literatürüne, kapsamlı tahlil ve incelemelerle yeni ve özgün bu çalışma ile katkı sağlanmıştır. Böylelikle çalışmamızda üzerinde durulan resmu'l-mushaf'ın kaynağı, mushaf hattında takip edilen kaideler, resmu'l-mushaf'a uymanın hükmü, önemi ve bunlara taalluk edecek sair konuların özel başlıklar altında işlenmesi yönüyle bu çalışmamızın, kıraat ilmi, resmu'l-mushaf ve vakf-ibtida konusu bağlamında Türkçe literatür içinde önemli bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

Çalışmanın farklı kısımlarında yer verilen vakf ve ibtidâ çeşitleri, kat' ve sekt gibi mevzuların da kavramsal açıdan açıklanarak örneklerle desteklenmesi çalışmanın ana mevzusunun, Türkçe literatür açısından daha çok vuzuha kavuşması sağlanmıştır. Ayrıca bu çalışmada, farklı açılardan "vakfetmenin keyfiyetini bilmek" temâsının da kapsamlı şekilde ele alınması ve kelimenin sonunda vakf edildiğinde meydana gelen değişikliklerin örneklerle izah edilmesi suretiyle, çalışmamız resmu'l-mushaf ve vakf-ibtida konusu hakkında Türkçe literatürdeki bazı eksikliklerin izalesinde araştırmacılara ve konuyu merak edenlere yardımcı olacaktır. Ayrıca çalışmamız incelendiğinde vakf ve ibtidâ'nın, resmu'l-mushaf, sarf, nahiv ve bazı Kur'ân ilimleriyle de ilişkisi olduğu açık şekilde görülecektir. Bu anlamda "vakf-ı lafzî", "vakf-ı sarfî" şeklinde bazı vakf türlerinde olduğu gibi başka pekçok hususa açıklık getirmiştir.

Kıraat imamları ve Arap dilcilerinin, kelimeler üzerinde iskân, revm, işmam, ibdâl, nakl, idğam, hazf, isbât ve ilhâk gibi yöntemler uygulamaları, çalışmamızın da önemini ortaya koymakla beraber ihtiyacı karşılama anlamında da çalışmamız önemli bir boşluğu dolduracaktır. Nitekim konuyla ilgili usul kaideleri etrafında kıraatçiler ile dilciler arasında farklı yaklaşımlar sergilenmiş, çalışmamız bu yaklaşımlara değinmekle günümüz araştırmacılarına konuyla ilgili verilere ulaşmakta imkân sunmakta ve kolaylık sağlamaktadır.

Çalışmamızın konuları bağlamında serdedilen mevzular ışığında mushaf hattının derinliğinin anlaşılmasına önemli derecede hizmet edeceğini, mukaddes metnin güzel edâ edilmesine ve doğru anlaşılmasına vesile olacağını, diğer yandan vakf ve ibtidâ ilmine önemli oranda katkı sağlayacağını ümid ederiz.

KAYNAKÇA

- Ahmed Abdulkadir. *Teyşîru'r-resmî'l-Osmânî*. Mısır: y.y, 2002.
- Ahmed Muhtar, Abdulhamit Ömer. *Mu'cemu'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsereh*. Kahire: Alemu'l-Kutub, 2008.
- Askerî, Ebû Hilal Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Said b. Yahya b. Mihrân. *Mu'cemu'l-furûki'l-lugaviyyeh*. thk. Şeyh Betullah. Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslamî, 1412.
- Aşşî, Eşref Fevzî. *Delîlu'l-itkân fî tilâveti'l-Kur'ân*. Gazze Filistin: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2022.
- Atik, M. Kemal. "Endülüs ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Ocak 1985), 265-288.
- Bostan, Osman. *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kiraat İlmindeki Yeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Bostan, Osman. "Kiraat İlminde Râ (ر) Harfî: Son Dönem Osmanlı Kurrâlarından Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe Meclisi Âzası Bursalı Süleyman Vehbi Efendi'nin Risâle-i Râiyye Adlı Eseri Özelinde Bir İnceleme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (Aralık 2024), 592-618.
- Bostan, Osman. *Tecvid Ders Notları*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2024.
- Ceremî, İbrahim Muhammed. *Mu'cemu ulumi'l-Kur'ân*. Dımeşk: Daru'l-Kalem, 2001.
- Cuheynî, İbn Muaz. *Kitâbu'l-bedî' fî ma'rifeti mâ rusime fî Mushafî Osman (r.a)*. thk. Ganim Kaddûri el-Hamed. Umman: Daru 'İmâr, 2007.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin yayınları, 2011.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Mukni' fî ma'rifeti resmi mesahifi'l-emsâr me'a kitâbi'n-nakt*. İstanbul: Matba'âtü'd-Devle, 1932.
- Dânî, Osman b. Saîd b. Osman Ebû 'Amr. *el-Mukni fî resmi mesâhifi'l-emsâr*. thk. Muhammed Sadık Kamhâvî. Kahire: Mektebetu Külliyyeti'l-Ezheriyye, ts.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'îd ed-. *el-Muktefâ fî'l-vakf ve'l-'ibtidâ*. thk. Muhyiddîn 'Abdurrahman Ramađân. Mısır: Daru 'İmar, 2001.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'îd ed-. *et-Teyşîr fî'l-kirâ'âti's-seb'*. thk: Otto Pretzl. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1404.
- Dânî, Osman b. Saîd b. Osman b. Ömer Ebû 'Amr ed-. *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Ganim Kaddûri el-Hamed. Bağdat: Mektebetu Dâri'l-enbâr, 1988.

- Darîr, Muhammed b. Sa'dân. *el-Vakf ve'l-ibtidâ fî kitâbillâhi 'azze ve celle*. thk. Ebu Bısr Muhammed Halil ez-Zerûk. Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezu Cum'atu'l-Mâcid, 2002.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi*. İstanbul: İfav, 2015.
- Devserî, İbrahim b. Said. *Mu'cemu'l-mustalahât fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâât*. Riyad: Camiatu Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 2004.
- Dimyâtî, Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Abdulğani. *İthâfu fuḍalâi'l-beşer fî'l-kırâ'âti'l-erbe'ate aşer*. thk. Enes Mihret. Lübnan: Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *Sunenu Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Muhammed el-Vâsiṭî, 'Abdullâh b. 'Abdilmu'min b. el-Vecîh b. 'Abdullâh b. 'Alî b. el-Mubârek. *el-Kenz fî'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Hâlid el-Meşhedânî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu's-Şekâfeti'd-Dînîyye, 1425.
- Ebû Sehl Salih Ali. *Tahrîmu kitabeti'l-Kur'ân'i'l-Kerim bi hurûfî gayri Arabiyye*. Suudi Arabistan: Vezaretu's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1416.
- Ebu'l-Vefâ, Aliyullah b. Ali. *el-Kavlu's-sedîd fî ilm't-tecvîd*. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2003.
- Ebyârî, İbrahim b. İsmail . *el-Mevsû'atu'l-Kur'ân'îyye*. b.y: Muessestet sicli'l-Arab, 1985.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muhammed b. Aḥmed b. el-Herevî. *Me'ânî'l-kırâ'ât*. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Câmi'atu'l-Melik Su'ûd, 1991.
- Feryâl Zekerîyyâ el-'Abd. *el-Mîzân fî ahkâmi tecvîdi'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü'l-Eymân, 2005.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*, Beyrût: Muessestet'r-Risâle, 2005.
- Garip, Mahmut Muhammed. *Terbiyyetu'l-Kur'ân yâ veledî*. Bağdat: Matba'âtü's-Şa'b, 1980.
- Hafeyân, Ahmed Mahmud Abdussemin. *el-Vâfi fî keyfiyyeti tertîli'l-Kur'ân'i'l-Kerim*. Beyrut: Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Harbî, Süleyman b. Halid b. Nasr. *el-Muzekkere fî şerhi'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Suudi Arabistan: Vizâretu't-Terbiye ve't-Talim, ts.
- Harbî, Süleyman b. Halit b. Nasr. *er-Resmu'l-Osmanî*, b.y: y.y, 2010.

- Harrâz, Muhammed b. Muhammed b. İbrahim eş-Şerîşî. *Manzûmetu mevrîdû 'z-zem'ân*. thk. Eşref Muhammed Fuat. Mısır: Mektebetu İmam-ı Buharî, 2006.
- Hârûf, Muhammed Fehd. *el-Muyessere fî'l-kırâati'l-erbe'ate 'aşere*. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 2006.
- Hatîp, Ahmed Sa'd. *Me'âni'l-Kur'ânî fî devi ihtilâfî'l-kıraat*. Mısır: Şebeketu't-Tefsîr ve'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2004.
- Hüseyn b. Ahmed b. Abdullah. *Şerhu elfiyeti İbn Malik*, ts.
- İbn Dureyd, Ebûbekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî. *Cemheratu'l-luğa*, thk. Remzî Münir Bealbekî. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Süleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *el-Mesâhif*. thk. Muhammed b. Abduh. Mısır: el-Farûku'l-Hadîse, 2002.
- İbn Fâris, Ebu'l Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ. *Mekâyîsu'l-luğâ*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. b.y: İttihadu'l-Kitâbi'l-'Arab, 2002.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991.
- İbn Kasih, Ebi'l-Beka Ali b. Osman b. Muhammed. *Şerhu akile etrabu'l-kasaid fî ilmi resmi'l-Kur'ânî li'l-İmam Şatibî*. thk. Muhammed ed-Dusukî Emin. Kahire: Daru's-Selam, 2011.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- İbn Mihrân, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nisâbü'rî. *el-Mebsûṭ fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Subey' Hamza Hâkimî. Dımeşk: Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1981.
- İbn Necâh, Ebû Dâvûd Süleyman. *et-Tebyîn lihecâi't-tenzîl*. thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl. Medine: Mushaf-ı Şerif, 2002.
- İbn Vesîk. *Risâle fî resmi'l-mushaf*. thk. Ahmed b. İsmal. Mısır: Mektebetu İbn Abbas, 2011.
- İbnu'l-Cezeri, Muhammed b. Muhammed b. Yusuf. *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. b.y: Dâru'l-Muğnî, 2001.
- İbnu'l-Hâc, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-'Abderî el-Fâsî el-Mâlikî. *el-Medḥal*. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-Fikr, 1981.

- İbnu'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*. thk. 'Alî Huseyn el-Bevvâb. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1405.
- İbnu'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr*. Beyrut: y.y., 1420/2000.
- İbnu'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabba'. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l Kutubi'l-'ilmiyye, 2009.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidu'l-mukriîn ve mürşidu't-tâlibîn*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İşeri, Yunus. "Arap Lehçeleri ve Mushaf Hattı İle İrtibatı Açısından Kıraat Farklılıkları". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2022), 265 - 292.
- İşeri, Yunus. *Kıraat-Tefsir İlişkisi Açısından Nisaburi'nin Tefsir Yönteminde Kıraat Olgusu*. ed. Mehmet Zülfi Cennet. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.
- İşeri, Yunus. "Sihhat Açısından Kıraat Çeşitlerinin Kavramsal Anlamda Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 471-489.
- İzzettin Muhammed 'Adil. *el-Munîr fî ahkâmi't-tecvîd*. Ürdün: el-Metâbiu'l-Merkeziyye, 2021.
- Kabil Nasr, Atiyye. *Gayetü'l-murîd fî ilmi't-tecvîd*. Kâhire: Mektebetü'l-Hameyn, 1994.
- Kaddûrî, Ganim el-Hamed. *el-Muyesser fî 'ilmi resmi'l-mushafî ve dabtihî*. Cidde: Merkezu'd-Dirâsâtî ve'l-Ma'lûmâtî'l-Kur'ân'ıyye, 2012.
- Kaddûrî, Ganim el-Hamed. *Resmu'l-mushaf*. Irak: Dâru'l-'Ulum, 1982.
- Kâdî, Abdulfettah b. Abdulganî. *el-Vâfî fî şerhi's-Şâtibiyye*. Medine: Mektebetü't-Dâr, 4. Basım, 1992.
- Kadî, Abdulfettah b. Abdulganî. *el-Budûru'z-zâhire fî'l-kırâ'âtî'l-'aşri'l-mütevâtire*. Mekke: Tab'atu'l-Mushaf, 2002.
- Kamhâvî, Muhammed Sadık. *el-Burhan fî tecvîdi'l-Kur'ân*. Beyrut Lübnan: el-Mektebetu's-Sekâfiyye, 1972), 38.
- Kastallânî, Ebi Abbas Ahmed b. Muhammed. *Letâifu'l-işârât li funûni'l-kırâât*. Suudi Arabistan: Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2013.

- Kerrâr Muhammed, İzzet Şehate. *el-Vakfu'l-Kur'ânî ve eseruhu fî't-tercîh 'inde'l-Hanefiyye*. Kahire: Müessesetu'l-Muhtar, 2003.
- Kurdî, Muhammed Tahir b. Abdulkadir. *Târîhu'l-Kur'ân ve ğarâibu resmihi ve hukmihi*. Mısır: Mektebetu Mustafa el-Bab, 2. Basım, 1953.
- Kurtubî, Süleyman b. Halef. *el-Müntekâ şerhu'l-Muvatta'*. Kahire: Matbaatu's-Su'âde, 1332.
- Kürküt, Edibe Eminoğlu. *Hiz. Osman Mushaflarının İmla Özellikleri ve İmlanın Kırâat Açısında Değeri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kiraat İlmi*. Ankara: Ayrıntı Basım, 2022.
- Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâât*. thk: Abdulfettah İsmâil Şelebî. Mısır: Dâru'n-Nehda, 1960.
- Merâğî, Ahmet b. Mustafa. *Tefsîru'l-merâğî*. Mısır: Şirketu Mektebe ve Maṭba'atu Muṣṭafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1946.
- Mersafî, Abdü'l-Fettah es-Seyyid Acmi. *Hidayetü'l-kârî ilâ tecvîd-i kelâmi'l-Barî*. Medine: Mektebetü Taybe, 1979.
- Metkûr, İbrâhîm. *el-Mu'cemü'l-vesît*, b.y: y.y., ts.
- Meylanî, Muhammed b. Abdurrahim. *Şerhu'l-Muğnî*. Midyat: İslami Kitaplar Naşiri, ts.
- Mısırî, Muhammed b. Ali Besse. *el-'Amîd fî ilmi't-tecvîd*. thk. Muhammed Sadık Kamhavî. İskenderiye: Daru'l-Akide, 2004.
- Misto, Muhyiddin, Boğa. *el-Vâdih fî ulûmi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Darü'l-Kelimi't-Tayyib, 2. Basım, 1998.
- Muabbad, Muhammed Ahmed. *Nefehât min 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Daru's-Selam, 2005.
- Muhammed Bekir, İsmail. *Dirâsât fî ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Daru'l-Menâr, 1999.
- Muhammed İbrahim, Muhammed Salim. *Ferîdetü'd-dehr fî te'sîl ve cem'i'l-kırâât*. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-Beyânî'l-'Arabî, 2003.
- Muhammed Mansur, Abdulkadir. *Mevsû'atu 'ulûmi'l-Kur'ân*. Halep: Dâru'l-Kalemi'l-Arabi, 2002.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Kiraat ve eseruhâ fî 'ulumi'l-Arabiyye*. 2 Cilt. Kahire: Mektebet'u l-Kulliyâtî'l-Ezheriyye, 1984.

- Nuveyrî, Ebu'l-Kâsım Muhibbiddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâ'âti'l-'aşr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Mutevellî, Muhammed. *er-Ravdatu'n-nedîr fî tahrîri evcuhi'l-Kitâbi'l-Munîr*. thk. Halid Hasen Ebu'l-Cûd. b.y: y.y., 2004.
- Nebhân, Muhammed Fâruk. *el-Medhal ilâ 'ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Halep: Dâru 'Alemlî'l-Kur'ân, 2005.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Ahmed. *Medâriku't-tenzîl ve haqâîku't-te'vîl*. thk. Yûsuf 'Alî Budeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail. *el-Kat' ve'l-i'tinâf*. thk. Abdurraman b. İbrahim. Suudi Arabistan: Dâru 'Alemlî'l-Kutub, 1992.
- ÖğmüŖ, Harun. "Resm-i Mushaf Bağlamında Kur'ân ve Kıraat Ayrımı (Harekenin Tekâmülüne Kadarki Süreç Çerçevesinde Bir Değerlendirme)". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39/39 (Ağustos 2015), 9-28..
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdurrahman. *Muhtâru's-sihâh*. thk. Mahmud Hatır. Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1995.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman. *Dirâsât fî ulûmi'l-Kur'ân'i'l-Kerim*. Riyad: Tafsîr, 2005.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Muhtasaru't-tefsîri İbn Kesîr*. Lübnan; Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, 1981.
- Sâfî, Mahmud b. Abdurrahim. *el-Cudûl fî i'râbi'l-Kur'ân*. DîmeŖk: Dâru'r-ReŖîd, 1418.
- Safvet Mahmut Salim. *Fethu Rabbi'l-beriyye Ŗerhu'l-mukaddimeti'l-cezeriyye fî ilmi't-tecvîd*. Cidde: Daru Nûri'l-Mektebat, 2003.
- Saleh, Alaadin - Bulut, Ali. "Hemze'nin 'İlmi Resmi'l-Masâhif' ve Kıraâtteki Yeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (Aralık 2016), 77-104.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Hiz. Osman Hayatı Ŗahsiyeti ve Dönemi*. çev. Ayhan Ak. thk. Mustafa Kasadar. İstanbul: Ravza Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Secâvendî, Ebî Abdullah Muhammed b. Tayfûr. *Kitâbu'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Muhsin HaŖım DervîŖ. Ürdün: Dâru'l-Menâhic, 2001.
- Secâvendî, Ebu Abdullah Muhammed b. Tayfûr. *'İlelu'l-vukûf*. thk. Muhammed b. Abdullah el-'Îdî. Riyad: Mektebetu er-RuŖd, 2006.

- Semîn el-Halebî, Ebu'l-‘Abbâs Şihâb ed-Dîn Aḥmed b. Yûsuf b. ‘Abdiddâim. *ed-Durru’l-mesûn fî ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*. thk. Ahmed Mahmûd Harrât. Dîmeşk: Daru’l-Kalem, 2013.
- Sindî, Abdulkayyum b. Abdulğafur. *Safahât fî ulûmi’l-kırâât*. Mekke: Daru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 2. Basım, 2001.
- İbn Necâh, Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh el-Kurtubî. *Muhtaşaru’t-tebyîn li-hecâ’i’t-tenzîl*. 5 Cilt. Medine: Mecme’u Melik Fehd, 2002.
- Suveylim, Muhammed b. Muhammed b. *el-Methal li dirâseti’l-Kur’âni’l-Kerim*. Kahire: Mektebu’s-Sunne, 2003.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekir Celâluddîn. *ed-Dürrü’l-mensûr*. Beyrut: Daru’l-Fikr, 911.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekir Celâluddîn. *el-Behcetü’l-merdiyye fî şerhi’l-elfiyye*. Diyarbakır: Mektebetu Seyda, ts.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Kemâleddin. *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrut: Daru’l Kutubi’l- ‘İlmiyye, 1971.
- Şaban Muhammed İsmail. *Resmu’l-mushaf ve dabtuhu beyne’t-tevkîfi ve’l-istilâhât*. b.y: Daru’s-Selam, 2016.
- Şâtibî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Fiyyure b. Halef b. Ahmed. *Manzûmetu ‘akîleti etrâbi’l-kasâid*. thk. Emin Ruşdî Suveyd. Suudi Arabistan: Daru Nûri’l-Mektebât, B. Halef b., 2001.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah. *Fehu’l-Kadîr*. Dîmeşk; Beyrut: Daru ibn Kesîr, 1414.
- Şeyh Hasan b. Halef e’l-Husnâ. *er-Rehîku’l-meğtûm*. Mısır: Mektebü’l-Ezheriyye, 2003.
- Tablâvî, Ebû S’ad Zeynüddin Mansûr b. Ebi’n-Nasr Muhammed. *Kitâbu’ş-şum’ati’l-mudîyye bi’n-neşri kırâati’s-seb’ati’l-merdiyye*. thk. Ali Seyyid, Ahmed Cafer. Riyad: Mektebu’r-Ruşd, 2003.
- Tayyar, Musâ’id b. Süleyman. *Vukûfu’l-Kur’ân ve eseruha fî’t-tefsîr*. Medine: Merkezu Tefsîr li’d-Dirâsâti’l-Ḳur’âniyye, 1431.
- Taftâzânî, Mes’ûd b. ‘Omer b. ‘Abdullâh et-. *Tedrîcü’l-edânî ilâ kırâati şerhu’s-Sa’d ‘alâ tesrîfi’z-Zencânî*. Midyat: İslami Kitaplar, ts.
- Temel, Nihat. *Kur’ân Kiraatında Vakf ve İbtidâ*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.

- Temîmî, Hâtîm Celâl. “Gâzî b. Kays el-Endülüsi ve ekvâlihi fî resmi'l-Osmânî”. *'Ulûmu's-şerî'ative'l-kânûn* 42/2 (2015).
- Tetik, İbrahim. *Vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırmadaki Etkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2012.
- Tunusî, İbrahim b. Ahmed Margenî. *Delîlu hayrân'alâ'n-nazmi'l-müsemma bi mevrûdi'z-zemân*. Tunus: Sâlihu'l-Aselî, 1903.
- Uşmûnî, Amed b. Muhammed b. Abdulkerim. *Menâru'l-hüdâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Şerif Ebu'l-'Ala el-'Adevî. Beyrut: Daru'l Kutubi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 2002.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi*. Ankara: TDV Yayınları, 14. Basım, 2024.
- Yusuf b. Hişâm. *Câmi'u'l-fevâid haşiyetu helli'l-me'âkid*. Midyat: İslami Kitaplar, ts.
- Zencânî, Abdulvehhap b. İbrahim b. Abdulvehhap İzzettin. *Mecmûa'tu's-sarf*. İstanbul: Şifa, 2019.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır eş-Şâfi'î. *el-Burhan fî 'ulumi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır eş-Şâfi'î. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru 'İhyâi Kutubi'l-'Arabiyye, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazim. *Menahilu'l-irfan fî ulumi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, 1995.
- 'Ukberî, Ebu'l-Bekâ' 'Abdullâh b. el-Hüseyn el-Bağdâdî. *el-Lubâb fî 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*. thk. Dr. 'Abdu'l-Îlâh en-Nebhân. 2 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1996.